

SRPSKA AKADEMСКА MISAO
SERBIAN ACADEMIC THOUGHT

Међународни научни часопис за друштвене и хуманистичке науке
International Scientific Journal for Social and Humanities Sciences

SRPSKA akademska misao = Serbian academic thought /

Urednici: Dejan Dašić, Predrag Jašović

- God. 3, br. 5 (2018)- . - Beograd : Visoka škola akademskih studija
„Dositej“, - (Jagodina : Denić). - 25 cm Dva puta godišnje.
- Tekst na srp. i engl. jeziku.

ISSN **xxxxxxxx** = Srpska akademska misao

001

COBISS.SR-ID**xxxxxxxx**

E-mail: srpskaakademskamisao@gmail.com
drddasic@gmail.com, pjasovic@gmail.com

<https://ceeol.com> <https://www.ceeol.com/search/journaldetail?id=1551>

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

СРПСКА АКАДЕМСКА МИСАО
SERBIAN ACADEMIC THOUGHT

МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНЕ И
ХУМАНИСТИЧКЕ НАУКЕ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL FOR SOCIAL AND
HUMANITIES SCIENCES

Издавач:

Висока школа академских студија „Доситеј“
Београд

За издавача:

Др Илија Самарџић

РЕДАКЦИЈА

Уредници

Проф. др Дејан Дашић
Др Предраг Јашовић, проф.

Секретари редакције:

Александра Станковић

Уређивачки одбор:

Проф. др Александар Прњат

(Алфа БК универзитет, Београд, Србија),

др Милијанка Ратковић (Факултет за пословне студије и право,
Београд, Србија), Доц. др Бранислав Драшковић (Филозофски факултет,
Универзитет Источно Сарајево, БИХ), Проф. др Димитрис Вогиацис
(Грчка), др Димитар Атанасов (Историјски институт БАНУ, Бугарска),

Проф. др Видоје Вујић (Факултет за менаџмент у туризму и
угоститељству, Опатија, Хрватска), Доц. др Мирослав Додеровић
(Филозофски факултет Универзитета Црне Горе, Никшић), Проф. др
Устаменко-Косорич Олена (Институт културе и уметности Шумског
државног педагошког универзитета „А.С. Макаренко“, Украјина),
Светозар Поштић (Универзитет Виниус, Литванија), Доц. Дејан Антић
(Филозофски факултет у Нишу, Србија), Др Дејан Милетић, Др Зоран
Јовановић, Др Негован Стаменковић, Др Александар Стојановић и Др
Љиљана Јеремић (Висока школа академских студија „Доситеј“).

SERBIAN ACADEMIC THOUGHT
СРПСКА АКАДЕМСКА МИСАО

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL FOR SOCIAL AND
HUMANITIES SCIENCES

МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНЕ И
ХУМАНИСТИЧКЕ НАУКЕ

Published by High school of Academic Studies „Dositej“, Serbia
For publisher: Ilija Samardžić, PhD

Editors-in-Chiefs:

Dejan Dašić, PhD

Predrag Jašović, PhD

Editorial Board:

Aleksandar Prnjat, PhD (Belgrade, Serbia), Milijanka Ratković, PhD (Belgrade, Serbia), Branislav Drašković, PhD (East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina), Dimitris Vogiacits, PhD (Greece), Dimitar Antanasov, PhD (Bulgaria), Vidoje Vujić (Croatia), Miroslav Doderović, PhD (Nikshic, Monte Negro), Ustymenko- Kosorich Olena, PhD (Ukraine), Svetozar Poštić, PhD (Vilnius, Lithuania), Dejan Antić, PhD (Nis, Serbia), Dejan Miletić, PhD, Zoran Jovanović, PhD, Negovan Stamenković, PhD, Aleksandar Stojanović, PhD and Ljiljana Jeremić, PhD (High school of Academic Studies „Dositej“, Belgrade).

Copyright © High school of Academic Studies „Dositej“, Belgrade, Serbia,
2018.

САДРЖАЈ

<i>Горан В. Дашић: САВРЕМЕНИ ТРЕНДОВИ У РАЗВОЈУ ЈАВНОГ СЕКТОРА</i>	7
<i>Дејан Дашић: СПОРТ И ИНДУСТРИЈА СПОРТА КАО ЦЕНТРАЛНА КОМПОНЕНТА СОЦИЈАЛНОГ И ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈНОГ ПРОЦЕСА</i>	27
<i>Марина Ковинић: ТРАНЗИЦИОНЕ ПРОМЕНЕ У ИНДУСТРИЈСКОМ СЕКТОРУ И МОГУЋНОСТИ РЕИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈЕ У СРБИЈИ</i>	43
<i>Goran Jeličić: MEĐUZAVISNOST PROCESA SKLADIŠTENJA I USPEŠNOG POSLOVANJA PREDUZEĆA</i>	61
<i>Бобан Дашић: ЈАВНО-ПРИВАТНО ПАРТНЕРСТВО КАО НОВИ КОНЦЕПТ ПРИВЛАЧЕЊА СТРАНИХ ИНВЕСТИЦИЈА</i>	77
<i>Милош М. Ђорђевић: РЕЛИГИЈСКЕ ТЕМЕ СРПСКИХ МОДЕРНИСТА</i>	93
<i>Прикази:</i>	
<i>Ђорђе С. Петковић: РАЗБИЈЕНА МАТИЋЕВА „ОГЛЕДАЛА ЗАЉУБЉЕНА У СВЕТ“</i>	103
<i>Др Љубиша Васиљевић: МУЗЕЈИ У ЈАВНОСТИ, ЈАВНОСТ У МУЗЕЈИМА. МУЗЕЈСКИ ПР: САВРЕМЕНИ ПРИСТУПИ</i>	131
<i>Упутство ауторима</i>	136

CONTENT

<i>Goran V. Dašić: CONTEMPORARY TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE PUBLIC SECTOR</i>	7
<i>Dejan Dasic: SPORT AND INDUSTRY OF SPORT AS A CENTRAL COMPONENT OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT PROCESS</i>	27
<i>Marina Kovinic: TRANSITIONAL CHANGES IN INDUSTRIAL SECTOR AND REINDUSTRIALIZATION OPPORTUNITIES IN SERBIA</i>	43
<i>Goran Jelacic: INTERDEPENDENCE OF THE PROCESS OF STORAGE AND SUCCESSFUL OPERATIONS OF THE ENTERPRISE</i>	61
<i>Boban Dašić: PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS A NEW CONCEPT OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENTS</i>	77
<i>Miloš M. Đorđević: RELIGIOUS TOPICS OF SERBIAN MODERNIST</i>	93
<i>Review:</i>	
<i>Đorđe S. Petković: BREAK MATIC'S „MIRRORS LOVED TO THE WORLD“</i>	103
<i>Ljubiša Vasiljević, PhD: MUSEUMS IN THE PUBLIC, PUBLICITY IN MUSEUMS. MUSEUM PR: CONTEMPORARY APPROACHES</i>	131
<i>Instruction for authors</i>	136

Goran V. Dašić
Ekonomski fakultet, Univerzitet u Podgorici

SAVREMENI TRENDOVI U RAZVOJU JAVNOG SEKTORA

Apstrakt: U ovom radu se govori o savremenim trendovima u razvoju javnog sektora u svijetu, kao i novim načinima organizovanja sistema državne uprave koji su pogodovali formiranju preduzetničke države. Hronološki je opisan razvoj javnog sektora u 20. vijeku i pojava nove paradigme upravljanja u javnom sektoru poznatije pod imenom novi javni menadžment. Objasnjeno je koji su razlozi doveli do pojave novog javnog menadžmenta kao nove upravljačke doktrine. U radu su sagledani i faktori koji su na političkom planu pogodovali razvoju novog javnog menadžmenta. Kako su izmijenjene društveno – ekonomske prilike pogodovale razvoju nove doktrine. Na kraju dat je osvrt na stanje javnog sektora u Crnoj Gori i koje su perspektive njegovog razvoja, kao i koje sve pretpostavke treba ispuniti da bi došlo do implementacije doktrine novog javnog menadžmenta u javnoj upravi i uopšte javnom sektoru Crne Gore.

Ključne riječi: javni sektor, fiskalna država, tradicionalna uprava, preduzetnička država, novi javni menadžment, perspektive razvoja, globalizacija, javni sektor, trendovi, Crna Gora

Uvod

Kada je riječ o državnoj upravi u tradicionalnom smislu prelomni momenti su svakako bili 19. i početak 20. vijeka. Tada je došlo do značajnog proširivanja obima državne uprave kao i obuhvata poslova državne administracije, koja osim tradicionalnih oblasti, a to su spoljni i unutrašnji poslovi, odbrana, finansije i pravda, značajno proširuje svoje djelovanje u sferi zdravstvene, prosvjetne i socijalne politike. Svi ovi procesi dešavali su se uporedo sa ubrzanim procesom industrijalizacije u Evropi u toku čitavog 19. vijeka.

Neefikasnost javne uprave koja se vremenom sve više očitavala zahtijevala je nove metode poboljšanja njene efikasnosti i efektivnosti.

Smanjivanje izdataka javnog sektora, njegova racionalnost i efikasnost su generalne smjernice i zadaci koji su stajali pred gotovo svim državama, iako je pojedinačni koncept različit od države do države i od njenog ekonomskog sistema, stepena dostignutih reformi i brojnih drugih činilaca.

Uporedo sa izmijenjenim društveno – ekonomskim prilikama na kraju 20. vijeka u kojima se svijet našao, sa bitno izmijenjenim i kompleksnim političkim prilikama, sa izraženom političkom i ekonomskom nestabilnošću, došlo je i do promjena u dotadašnjem načinu upravljanja u javnom sektoru, što je otvorilo put razvoju nove menadžerske doktrine poznatije pod imenom Novi javni menadžment. Ove kvalitativne promjene u načinu funkcionisanja državne uprave započele su u zemljama anglo-saksonske tradicije odnosno SAD i Velikoj Britaniji, da bi se kasnije koncept proširio i na ostale zemlje, sa jačim ili slabijim intenzitetom, što traje i do današnjih dana.

Problemi koji opterećuju javni sektor u Crnoj Gori su suštinski nedovoljna efikasnost i produktivnost sistema javne uprave, nezadovoljavajući stepen kvaliteta usluga koje pruža javna uprava, kao i visoki izdaci odnosno rashodi javnog sektora u cjelini. Sve su to dovoljni razlozi da se u javnom sektoru Crne Gore traže načini za unapređenje postojećeg stanja koje karakterišu uglavnom ovi problemi. Pošto su modeli razvoja doktrine novog javnog menadžmenta različiti od zemlje do zemlje, tako se i u slučaju Crne Gore ne mogu prihvatiti uniformna rješenja. U pravcu unapređenja postojećeg stanja potrebno je insistirati na uvođenju tržišnih principa u funkcionisanju javne uprave, što bi umnogome poboljšalo njenu efikasnost i produktivnost. Tako efikasna i produktivna javna uprava u službi je ekonomskog razvoja privrede, čime se postiže dvostruki korisni efekat javnog sektora odnosno javne uprave.

Fiskalna država i tradicionalna uprava

Sve ono što se ne može definisati pod preduzetničku državu predstavlja zapravo fiskalnu državu. Antipod preduzetničke države je fiskalna država sa svim svojim tradicionalnim mehanizmima uspostavljenim kroz duge periode njenog funkcionisanja. Karakteristika jav-

ne uprave fiskalne države je da preduzetničke metode nisu imanentne takvoj javnoj upravi.

Kada govorimo o tradicionalnoj državnoj upravi moramo reći i da je njena organizaciona struktura na tradicionalan način organizovana. Njena osnovna karakteristika je birokratska determinisanost i upućenost na složeni sistem procedura i pravila koje često građanima, koji su svakodnevno upućeni na državnu upravu, umjesto da im rješava, stvara brojne probleme i poteškoće. Upravo je takva državna uprava koja ne rješava probleme doprinijela pojavi novog koncepta u menadžmentu javne uprave, koji je poznat pod nazivom novi javni menadžment.

Kraj 18. vijeka se poklapa sa padom feudalnog poretka i označava početak snažnijeg razvoja državne uprave. U pojedinim zemljama kao što je Velika Britanija državna uprava u današnjem smislu je nastala još u 15. vijeku, kada se i razvio parlamentarni život kako bi se od strane parlamenta ograničila suverena vlast kralja. Tako je i nastala državna uprava sa tadašnjim organima zaduženim za pojedine oblasti političkog, društvenog i ekonomskog života, koji su analogni današnjoj organizaciji po sistemu resornih ministarstava u vladi. I u tadašnjem vremenu u državnoj upravi su postojale određene anomalije koje karakterišu i današnju upravu, prije svega korupcija i politički uticaj na zapošljavanje. Ipak, postojala su snažna stremljenja ka profesionalizaciji državne uprave.

U 19. vijeku u većini evropskih upravnih sistema dolazi do profesionalizacije službeničkog sistema odnosno državnog upravnog sistema. Javni interes postaje prioritetni cilj u ostvarivanju poslova i zadataka državne uprave. Vremenom je država prisvajala sve veći broj aktivnosti na sebe, pa je iz tog razloga i državna uprava kao sistem sve više se uvećavala.¹ Na taj način broj resora se povećavao a snažna kontrola države nad privredom uslovlila je povećavanje broja resornih ministarstava. Dominacija stranaka lijevog ideološkog bloka dovela je do političkih poteza imanentnih tom ideološkom profilu, podržavljenju u privredi i stvaranju socijalne države, odnosno države blagostanja.

Talas kvalitativnih promjena koje su zahvatile države u 19. vijeku donio je i suštinske promjene u načinu organizovanja i strukturi

¹ Đorđević D., "Javne finansije – fiskalna ekonomija i menadžment javnog sektora", Privredna akademija, Novi Sad, 2005.

tadašnje državne uprave. Državna uprava je sastavljena od velikog broja departmana i organizacionih cjelina koje se razvijaju iz proste potrebe promjena u cijelom državnom sistemu. Državna uprava iz 19. vijeka svakako da nije isto što i ona u 17. i 18. vijeku, od kada se može računati državnom upravom modernog karaktera.

Dakle, ubrzani industrijski i prije svega urbani razvoj u 19. vijeku doveo je do značajno promijenjene uloge države u privredi i samim tim drugačijeg organizovanja i funkcionisanja same državne uprave. Državna intervencija u privredi postala je neizbježna kako bi se zadovoljile sve veće i narasle potrebe. Samim tim, da bi odgovorila brojnim novonastalim zadacima i potrebama svojih građana država je bila prinuđena da stvara veliki broj javnih službi. Tako se od koncentracije čitave državne vlasti u rukama monarha ili državnog suverena došlo do rekoncentracije državne vlasti na veliki broj departmana, organizacionih djelova javnih službi i ustanova.

Kasnije u 19. vijeku proces reprezentativne demokratije ugrađen je u izvorni liberalni koncept države čime je nastala liberalna demokratija, odnosno liberalno – demokratska država kakvu je u principu danas imamo. Ključni elementi sistema državne uprave u savremenim liberalno – demokratskim državama dobijaju se iz kompetitivnog izbornog procesa kao osnove legitimiteta nosilaca vlasti. Ovaj koncept se još može nazvati sistem predstavničke demokratije jer građani kao nosioci suvereniteta biraju predstavnička tijela, odnosno skupštine ili parlamente ostvarujući tako kontrolnu ulogu sistema izvršne državne vlasti.² Dekoncentracija državne vlasti, ubrzana informatizacija i digitalizacija, procesi su koji su obilježili 20. vijek i državnu upravu u tom

² Nakon perioda u kojem su države bile uglavnom apsolutističke monarhije kao suprotnost takvoj državi nastaje liberalna teorija odnosno liberalna koncepcija države. Njen utemeljivač je engleski filozof Džon Lok koji se smatra utemeljivačem britanskog klasičnog empirizma. Bio je zagovornik podjele vlasti na zakonodavnu kao najvišu i podređenu narodu vlast, i izvršnu, a njegova zalaganja udarila su temelje demokratiji u modernom smislu. Tvorac je čuvene definicije države kao „noćnog čuvara“. Lokova teorija države potiče od samog negativnog određenja države, odnosno suština teorije je shvatanje da država treba da interveniše samo u onim slučajevima u kojima pojedinac nije u stanju obezbijediti osnovnu sigurnost. Dakle, država „noćni čuvar“ mora da obezbijedi bezbjednost svih svojih građana, zaštitu poretka i poštovanje ugovora odnosno funkcionisanje pravne države. Sve ostalo je na pojedincima. U današnjem vremenu stavove minimalne države zastupa politička desnica.

periodu. Proširenje funkcija države u ovom periodu zapravo je uticalo na proces smanjivanja ingerencija centralnih organa vlasti. Potrebe društva mnogostruko su se uvećavale, a samim tim i usmjerenost svih kategorija društva prema državi. Nagli porast stanovništva u gradovima i industrijalizacija praćena demografskom ekspanzijom dovela je do stvaranja mnogostruko većih potreba stanovništva, što je jedino mogla da zadovolji država kao zajednica koja će na najbolji način da zaštiti javni interes. Zaokružen sistem stabilnosti i sigurnosti građana pružala je država koja se sve više poima kao zajednica koja će na optimalan način da obezbijedi socijalno ili društveno blagostanje. Upravo na taj način je nastao koncept socijalno odgovorne države ili države blagostanja.

Ipak, nakon perioda procvata države tokom gotovo čitavog 20. vijeka državna uprava postaje ograničavajući faktor sveukupnog razvoja i napretka. Kako državni aparat vremenom prerasta u glomaznu birokratsku strukturu tako i postaje ograničavajući faktor vođenju države i prepreka ubrzanijem privrednom i društvenom razvoju. Polako se stvaraju uslovi da na scenu stupe novi upravni talasi menadžerskih reformi u javnom sektoru, koji će karakterisati sistem državne uprave i društveni razvoj sve do današnjih dana.

Preduzetnička država i novi javni menadžment

Dakle, sporost i neefikasnost javnog sektora i birokratije koja upravlja njime, kako na centralnom, tako i na nižim nivoima, iziskivala je nove načine organizovanja sistema državne uprave. Time su se stvorili neophodni uslovi za pojavu nove upravljačke doktrine, u ekonomskoj literaturi i uopšte praksi državnih sistema poznatije kao novi javni menadžment. Ovaj koncept je nastao zadnjih decenija 20. vijeka kao odraz tromosti javne uprave i njene birokratske determinisanosti, koja je umnogome onemogućavala i kvalitetan razvoj privrede.

Razvoju novog javnog menadžmenta kao doktrine pogodovali su i može se reći bili presudni, politički uspjesi i dolazak na vlast konzervativnih stranaka početkom 80-ih godina 20. vijeka, posebno u Velikoj Britaniji i SAD ali i u Francuskoj, Zapadnoj Njemačkoj, Danskoj, Austriji, Kanadi i drugim zemljama. Kao što je već rečeno, novi javni menadžment kao upravljačka doktrina nije imao jedinstvenu

primjenu u svim državama, jer i ne postoji jedinstveni model tog koncepta. Reforme koje su proizašle iz ovog koncepta provedene su konkretno za svaku državu u zavisnosti od konkretnih problema u istim. Naravno, određene njegove karakteristike identične su na nivou javnog sektora kao cjeline odnosno sistema. Tu se prije svega misli na formiranje većeg broja departmana, organizacionih cjelina ili sektora koji su usko orjentisani i fokusirani ka jednom ili ka nekoliko ciljeva. Takođe, većom slobodom u odlučivanju postiže se da su javni menadžeri fokusirani na rezultat, ali i na krajnje korisnike usluga koje pruža javni sektor.

Kreatori ideje novog javnog menadžmenta veoma su prosto objašnjavali i definisali ideju za koju su se zalagali. Naime, i javni sektor može biti isto tako efikasan kao privatni i postizati rezultate kao i privatni sektor. Uslov za to je privatizacija javnog sektora odnosno njegova denacionalizacija uz svakako nezaobilaznu funkciju tržišta. Tržišni principi zavladao su u onim oblastima u kojima se nije moglo zamisliti bilo što osim državnog uticaja i državne kontrole u tim segmentima. Tu se prije svega misli na oblast socijalne politike, obrazovni i zdravstveni sistem. Tržišni principi i konkurentnost su bili prosto nezamislivi u onim segmentima u kojima je država oduvijek imala monopolski položaj. Ono što je pratilo takav menadžerski pristup u javnoj upravi svakako je bilo otpuštanje viška radne snage odnosno smanjenje broja zaposlenih, što je umnogome smanjivalo troškove javne uprave.

Takođe, uravnilovka u državnoj službi prestala je da postoji kao pravilo, a različiti uslovi zapošljavanja i plaćanja službenika su postali pravilo. Iako je Velika Britanija bila začetnik novog javnog menadžmenta ipak je najveći obuhvat tj. širinu ovaj koncept dostigao u SAD.³ Da li zbog tradicije ili veličine zemlje, privatizacija i reforme su u SAD sprovedene i u onim segmentima za koje je prosto nezamislivo da su pod privatnom menadžerskom kontrolom. Privatizovati čak i pojedine segmente represivnog aparata države teško je zamislivo u bilo kom drugom sistemu. Ukidanje državnih monopola na pružanje usluga u najrazličitijim oblastima čak i u onim koje su tradicionalno

³ Moffitt A. Robert, *“Welfare programs and labor supply”*, John Hopkins University, and NBER

državne, kao što su zdravstvo, obrazovanje, socijalna politika, karakteristike su nove javne uprave.

Izmijenjene društveno-ekonomske prilike na kraju 20. vijeka pogodovale su i razvoju pojedinih globalnih ekonomskih organizacija kao što su Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka, koje su ostvarile nesumnjiv uticaj na javni sektor i uopšte državni i ekonomski poredak tranzicionih zemalja i zemalja u razvoju. U takvim društveno-ekonomskim uslovima sa izraženom nestabilnošću na svim nivoima hijerarhijski sistemi nisu mogli da opstanu, što je otvorilo put brzog širenja novog javnog menadžmenta.

Ipak, nisu sve zemlje tako brzo prihvatile ideje novog javnog menadžmenta. Osim u državama vestminsterskog političkog sistema i skandinavskim zemljama, u ostalim sistemima bojažljivo se pristupilo reformama javne uprave. Čak su i skandinavske zemlje koje su bile spremne za modernizaciju javne uprave znatno drugačije sprovodile svoje reforme od zemalja začetnika reformi. Ipak, najmanje se odmaklo u reformama javne uprave u zemljama kao što su Francuska i Njemačka.

Mnogostruki su pozitivni razlozi koji opredjeljuju neku zemlju da prihvati doktrine novog javnog menadžmenta. Ipak, motivi zbog kojih se pristupilo njegovom sprovođenju mogu biti različiti. U pojedinim slučajevima, ipak, radi se o čisto racionalnoj dimenziji odnosno o želji onih koji sprovode reforme da poboljšaju efikasnost javnog sektora tj. javnih preduzeća, sprovodeći istovremeno proces njihove privatizacije i prelazak u privatni sektor.

Pogotovo je ovaj slučaj izražen u tranzicionim i zemljama u razvoju gdje su javna preduzeća veliki gubitaši i crpe ogromna sredstva poreskih obveznika kako bi pokrili svoje višegodišnje gubitke. Osim toga, ovakvim načinom reforme javnih preduzeća vlada dolazi do značajnih finansijskih sredstava u državnom budžetu. Ipak, brojne su kontroverze koje prate ovakva dešavanja u javnom sektoru. Primjera za to ima prilično. Privatizacija određenih javnih preduzeća koja su monopolisti u svojim granama izaziva često određene političke krize i napetosti a često, nažalost, isključivo služi za kratkoročne političke interese vladajućih struktura.⁴

⁴ Možda jedan od najdrastičnijih primjera ovakvih vidova reforme u javnom sektoru je privatizacija Telekoma Srbije koji je možda i najprofitabilnije preduzeće u Repub-

Pojedine vlade nerazvijenih zemalja, kao i tranzicionih i zemalja u razvoju opterećene brojnim problemima u javnom sektoru i privredi uopšte, ne uspijevajući da se autonomno izbore sa tim problemima posiježu za radikalnim vidovima reformi koje podrazumijevaju bolne rezove u javnom sektoru. Ono što dobijaju zauzvrat su kreditni aranžmani od međunarodnih finansijskih institucija u prvom redu od MMF-a i Svjetske banke. Ipak, glavni problem takvog vida reformi je taj što je vašingtonski model teško primjenljiv u zemljama slabijeg pravnog sistema, upitne vladavine prava i različite socijalne kulture od Sjedinjenih Američkih Država kao glavnog ideologa novog javnog menadžmenta. Jednom riječju, razvijenost društva i stepen ekonomskog razvoja nisu odgovarajući odnosno imanentni takvom načinu sprovođenja reformi u javnom sektoru.⁵

lici Srbiji. Privatizacija „Telekoma Srbija“ ostvarena je još 1997. godine preko Fonda za razvoj prodajom 49% akcija italijansko-grčkom konzorcijumu, za šta je dobijeno 1,717 milijardi DEM. Nakon toga, krajem 2002. godine država Srbija je otkupila dio akcija stranog partnera postavši vlasnik 80% kapitala, dok je grčki OTE vlasnik 20% kapitala. U 2010. godini vlada Demokratske stranke ponovo razmišlja o prodaji 40% akcija, odnosno denacionalizaciji, a najupečatljivija je tadašnja izjava tehnokratskog premijera Srbije Mirka Cvetkovića koji je rekao da „Država će prodati dio akcija Telekoma Srbije zato što država ne treba da upravlja privredom“, odnosno kada država ne bi prodavala državne kompanije „Srbija bi onda bila komunistička, a ne moderna zemlja sa tržišnom ekonomijom“. Može se reći da je Telekom i tada bio tržišno orjentisano akcionarsko društvo koje je itekako poslovalo na tržišnim principima i sa izloženošću konkurenciji. Danas privatizacija većinskog paketa akcija „Telekoma Srbije“ nije više aktuelna, propala su 2 tendera za njegovu privatizaciju, jer ni najveća ponuđena cijena nije bila po volji novoj Vladi Srbije. Rukovodstvo kompanije se sada bori da postane lider na tržištu telekomunikacija. Takođe, „Telekom Srbije“ ima svoje ćerke kompanije i u nekim razvijenim evropskim zemljama kao što je Austrija, a u svom sastavu ima ukupno 14 kompanija.

⁵ Latinoamerička dužnička kriza iz 80-ih godina prošlog vijeka, koja je posebno pogodila Čile i Argentinu, ali i Venecuelu i Meksiko, dovela je do osiromašenja miliona ljudi u tim zemljama i proizvela brojne socijalne tenzije, raslojavanje društva, kao i ostale brojne sporedne negativnosti finansijskog kolapsa. Međunarodne finansijske institucije su se, zastupajući ideologiju slobodnog tržišta, našle „od pomoći“ tim zemljama namećući im ideologiju tržišnog fundamentalizma, koje su još nerazvijene tržišne ekonomije prihvatale samo da bi dobile finansijsku pomoć od MMF-a ili Svjetske banke. Preporuke tzv. „Vašingtonskog konsenzusa“ koje su se odnosile na zemlje Latinske Amerike ne samo da nisu popravile stanje u tim eko-

To znači da je svaka država slučaj za sebe i da generalna pravila ne mogu važiti za pojedinačne slučajeve, jer su se u najvećoj mjeri pokazala kao veoma neuspješna. Takođe, države koje su se u procesu tranzicije oslanjale na sopstvene kapacitete i resurse, bilo finansijske, ljudske ili intelektualne, su ostvarivale mnogo bolje rezultate. Jedan od najpoznatijih savremenih američkih ekonomista, nekada zaposlen u Svjetskoj banci Džozef Štiglic, kritikovao je modele tranzicije u novi tržišni sistem bivših socijalističkih zemalja istočne Evrope. Činjenica je da je tranzicija u tim zemljama obuhvatala i reforme u javnom sektoru koje su u najvećoj mjeri rađene po nalogu vašingtonskih institucija, odnosno MMF – a i Svjetske banke.

Eklatantan primjer neuspjeha međunarodnih finansijskih institucija je primjer Rumunije, Rusije i Češke čija pravila nisu bila prilagođena lokalnim problemima i okolnostima koje su vladale u tim zemljama. Nasuprot tome, privredni i ekonomski rast i razvoj Kine na najbolji način odslikava kako se sopstvenim potencijalima i sopstvenim rješenjima koja nisu dobijali spolja, može uspješno prebroditi proces, u slučaju Kine, djelimične tranzicije sistema. Od bivših socijalističkih zemalja Evrope ovoj grupi uspješnih se svakako može pridodati Slovenija i Mađarska.

Na kraju može se konstatovati da se mnoga zalaganja brojnih ekonomista još krajem 19-og i početkom 20. vijeka mogu okarakterisati pretečom novog javnog menadžmenta. Tako je 28. predsjednik SAD Wudro Wilson⁶ (1856 - 1924) bio veliki zagovornik borbe protiv korupcije u javnoj upravi i pristalica profesionalnosti javnog menadžmenta i njegove apolitičnosti, kao i veliki protivnik partitokratije u javnoj upravi, odnosno političkih postavljenja i imenovanja. Zala-

nomijama, već se ekonomska situacija pogoršala u gotovo svim zemljama sa socijalno-ekonomskim posledicama koje su već spomenute.

⁶ Wudro Wilson bio je demokratski predsjednik SAD u periodu od 1913. do 1921. godine. Bio je poznat i kao novinar i istoričar, ali ipak najveći trag u američkoj istoriji ostavio je kao predsjednik SAD. Smatra se velikim pobornikom regulacije i značajnog učešća države u ekonomiji. Za vrijeme njegove vladavine vlada je ostvarila značajan uticaj u privredi, formirana su pojedina nova regulatorna tijela kao što je Federalna trgovinska komisija. Ipak, možda najvažnija ekonomska odluka je bila reforma bankarskog sistema kojim je stvoren sistem američkih Federalnih rezervi što je omogućilo izvršnoj vlasti još veću kontrolu nad finansijskim i monetarnim tokovima u zemlji.

ganja Wudro Wilsona s pravom se mogu smatrati pretečom koncepta novog javnog menadžmenta. Osim Wilsona, pretečama doktrine novog javnog menadžmenta smatraju se Henry Fayol, Frederick W. Taylor i Leonard D. White.

Razvoj novog javnog menadžmenta

S obzirom da se novi javni menadžment kao doktrina, odnosno menadžerski pristup u javnoj upravi pojavio najprije u SAD i Velikoj Britaniji, u narednom tekstu daće se osvrst na njegov razvoj i modele novog javnog menadžmenta u ovim zemljama⁷. Dolazak konzervativne premijerke Margaret Tačer na vlast u Velikoj Britaniji 1979. godine i razvoj novog javnog menadžmenta u toj zemlji su dva paralelna procesa. Tačer je kritikovala državu odnosno njenu ulogu „noćnog čuvara” smatrajući da upravo takva država demotiviše ljude da više rade i stvaraju, kako bi u konačnom više imali za sebe i na taj način mogli sebi priuštiti i zdravstveno osiguranje, kvalitetnije obrazovanje i mnoge druge potrebe. Upravo je Velika Britanija 70-ih godina bila senzitivno orjentisana prema socijalnoj komponenti, a vlada je proizvodila ogromne izdatke javnog sektora, pogotovo u zdravstvu i obrazovanju. To je bio glavni motiv svih upravnih reformi koje su se sprovodile u Ujedinjenom Kraljevstvu počev od 80-ih godina prošlog vijeka. Kriza socijalne države kulminirala je krajem 70-ih godina prije dolaska Konzervativne partije na vlast u Velikoj Britaniji.

Kriza javne uprave u kojoj se Velika Britanija našla iziskivala je nove načine za poboljšanje njene efikasnosti. U vremenu od početka 80-ih godina do kraja vladavine konzervativaca, u V. Britaniji je osnovano više od 140 izvršnih agencija radi sprovođenja ciljeva i politike ministarstava. Izvršne agencije, koje su se izdvojile iz ministarstava sprovodile su političke ciljeve resornog ministarstva u djelo i nisu predstavljale novu organizacionu cjelinu, što je bilo itekako značajno sa aspekta troškova, odnosno racionalnog korištenja budžetskih sredstava, kao suštinskog cilja svih upravnih reformi.

⁷ Leijonhufvud A., *“O kejnzijskoj ekonomici i ekonomici J.M.Keynesa”*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb, 1983.

Itekako odlučna u svojim nastojanjima da reformiše britanski javni sektor, premijerka Tačer je za svoje ideje brzo zainteresovala i američkog predsjednika Ronalda Regana, čiji se ekonomski program bukvalno svodio na kresanje javne potrošnje i socijalnih davanja u kombinaciji sa politikom smanjenja fiskalnog opterećenja privrede i građana. Može se reći da su reforme javne uprave nakon naftnih šokova iz 70-ih godina doživjele svoju ideološku oblandu kroz politiku britanske premijerke Margaret Tačer. Ona je toj reformi dala svoju institucionalnost kroz mjere i instrumente vladine politike.⁸

Britanski model novog javnog menadžmenta sastojao se iz niza reformi, odnosno faza, u njegovom razvoju. Privatizacija, odnosno denacionalizacija, je bila jedna od najvećih reformi koja je sprovedena u tom periodu. Brojna državna preduzeća privatizovana su u tri faze privatizacije od 1979. do 1991. godine. U prvoj fazi od 1979-1982. godine nastojala su se privatizovati velika državna preduzeća kako bi se smanjila budžetska izdvajanja za njih i u krajnjem smanjili budžetski izdaci. Tu fazu karakterisale su privatizacije profitabilnih kompanija kao što su *Cable and Wireless* i *Aerospace* koja su budžetu donijela i značajna finansijska sredstva.

U drugoj fazi od 1982-1986. godine privatizovani su *British Aerospace*, *British Telecom*, *Jaguar*, *British Gas*, *Britoil*, da bi u trećoj fazi od 1987. godine i ponovnog reizbora Margaret Tačer za premijera uslijedio još jedan veliki talas privatizacije u kome su privatizovani *British Airways*, *British Petroleum*, *British Steel* i *Rolls Royce*.

Osim privatizacije značajne reforme sprovedene su u oblasti upravnih reformi što je za cilj imalo smanjenje udjela javne potrošnje u BDP-u. Smanjivanje socijalnih davanja države uz smanjenje broja zaposlenih u javnom sektoru su osnovne karakteristike ovog segmenta reformisanja državnog aparata. I pored, može se reći, drastičnog sma-

⁸ U jednom svom intervjuu iz 1987. godine Margaret Tačer je saopštila: "Društvo ne postoji. Postoje individualni muškarci i žene i postoji porodica. A niti jedna vlada ne može ništa učiniti osim kroz ljude, a ljudi moraju prvo gledati sebe. Naša je dužnost da se brinemo za sebe i onda da se brinemo za svog susjeda. Ljudi previše misle da na nešto imaju pravo, bez obzira, jer ne možete imati pravo na nešto ako prije toga niste ispunili svoje obaveze."

njivanja broja zaposlenih u javnom sektoru, osnovni cilj zbog kojih se krenulo u reforme, a to je smanjivanje udjela javne potrošnje u BDP-u, nije ostvaren.

Principi na kojima je nastao novi javni menadžment nisu neutralisani i nakon smjena političkih struktura u toj zemlji. Tako su laburisti koji su došli na vlast sredinom 90-ih godina, nakon 20-ogodišnje vladavine konzervativaca, sačuvali ključne elemente tržišnih mehanizama u sistemu uprave i vrednovanju rezultata odnosno učinka zaposlenih u državnoj upravi. Naravno, u skladu sa svojom ideologijom laburisti više insistiraju na saradnji privatnog i javnog sektora, odnosno privatno-javnom partnerstvu kao novom institutu saradnje javnog i privatnog sektora. U sistemu državne uprave izvršili su određene promjene, što se prije svega odnosi na uvođenje sistema objedinjene uprave (joined-up government) što obuhvata centralizaciju, integraciju i koordinaciju svih aktivnosti u upravnom sistemu.

Pitanje koje je snažno prožimalo javnu upravu uporedo sa razvojem novog koncepta bilo je: da li i javni sektor može na kvalitetan način pružati usluge na način kako to radi i privatni sektor. Dakle, kvalitet javnih usluga ili usluga koje obezbjeđuje vlada i njeni organi i institucije postaje cilj upravnih reformi koje su, kao što je već istaknuto, započete najprije u Velikoj Britaniji i SAD. Ipak, vremenom je i striktna linija podjele između privatnog i javnog sektora nestajala u smislu da su i javne usluge sve više pružale privatne kompanije i organizacije.⁹

Ni svi segmenti javne uprave nisu jednako prihvatili novi koncept javnog menadžmenta. Tržišno orijentisani sistemi javnog sektora, a tu se prije svega misli na javna preduzeća koja posluju na tržišnim principima, lakše su inkorporirali nove metode i sistem kvaliteta u pružanju usluga u svom sistemu. Za razliku od njih, više birokratski determinisani segmenti javne uprave kao što su ministarstva i ostali organi uprave, koji su pod određenim političkim patronatom i vođenjem od strane rukovodioca koje postavljaju političke strukture, mnogo teže prihvataju novi koncept u svojoj unutrašnjoj strukturi. Dakle, onamo gdje postoji neki vid tržišnog uticaja i rezultati su bili mnogo bolji.

⁹ Krugman Paul, *“Doba smanjenih očekivanja: ekonomska politika SAD u 90 im”*, Zagreb: Masmedia, 2002(s.l.: Grafički zavod Hrvatske)

Perspektive razvoja novog javnog menadžmenta u Crnoj Gori

Sagledavajući stanje u javnom sektoru Crne Gore da se zaključiti da su za inkorporiranje doktrine novog javnog menadžmenta stvorene sve neophodne pretpostavke. Ukoliko bismo u Crnoj Gori postavili sva pitanja koja su kreatori koncepta novog javnog menadžmenta postavljali kada su reformisali javni sektor, primjera radi SAD ili Velike Britanije, dobili bismo pozitivne odgovore na vjerovatno sva pitanja. I sami predstavnici vladinih institucija ne spore da je u javnom sektoru Crne Gore potrebno izvršiti brojne reforme. U tom pravcu u prethodnom periodu usvojeno je nekoliko planskih dokumenata i strategija kako bi se unaprijedilo stanje u ovoj oblasti. Krovni dokument u prethodnom periodu svakako je bila Strategija reforme javne uprave 2011-2016. godine, kao i Plan unutrašnje reorganizacije javnog sektora iz 2013. godine. Tim planskim dokumentima predviđena je reforma svih segmenata javnog sektora.

Koji su to ključni problemi u javnom sektoru i da li je koncept novog javnog menadžmenta uopšte primjenljiv u javnoj upravi Crne Gore? Suštinski, nedovoljna efikasnost i produktivnost sistema javne uprave, nezadovoljavajući stepen kvaliteta usluga koje ona pruža, kao i visoki izdaci odnosno rashodi javnog sektora, dovoljni su razlozi da se traže načini za unapređenje postojećeg stanja. Pošto su modeli razvoja doktrine novog javnog menadžmenta različiti od zemlje do zemlje, tako se i u slučaju Crne Gore ne mogu prihvatiti uniformna rješenja¹⁰.

Kriza socijalne države krajem 70-ih godina, želja za privatizacijom privrede novih političkih struktura, kao i problemi neefikasnosti javne uprave, ipak su prilično široki da bi se posmatrali kao paket i, kao takvi, jednostrano primijenili na slučaj Crne Gore. Svakako da se efektivnost javne uprave i njena produktivnost mora unapređivati, ali privatizacija ili denacionalizacija u slučaju Crne Gore ne podrazumijeva apriori pozitivne efekte na cjelokupni razvoj. Tim prije što u slučaju Crne Gore postoji nekoliko državnih preduzeća koja bi po svim mjerilima i kriterijumima trebalo da ostanu u državnom vlas-

¹⁰ Institut Alternativa, "Reforma državne uprave u Crnoj Gori – Između ambicioznih planova i realnih mogućnosti", Podgorica, decembar 2012.

ništvu, jer će interes građana odnosno javni interes jedino na taj način biti najbolje zaštićen. Dakle, motivi za privatizacijom ne smiju biti opredjeljujući da bi se krenulo u prihvatanje ovog koncepta, kao što je to bio slučaj primjera radi u Velikoj Britaniji. Dakle, privatizacija državnih preduzeća nije uslov za prihvatanje koncepta novog javnog menadžmenta, koji se itekako može primijeniti i u slučaju ostanka u većinskom državnom vlasništvu privrednih subjekata kao što su Elektroprivreda Crne Gore i Rudnik uglja. Umjesto privatizacije i denacionalizacije privrednih društava u većinskom državnom vlasništvu potrebno je poboljšati sistem upravljanja u tim kompanijama i utvrditi optimalan broj zaposlenih u njima, kako bi funkcionisala na tržišnim principima kao akcionarska društva. Na taj način od ovih preduzeća će koristiti imati i budžet države odnosno svi građani Crne Gore u vidu fiskalитета koji će se slivati u državni budžet.

Uvođenjem tržišnih principa u funkcionisanje javne uprave u mnogome bi se poboljšala njena efikasnost i produktivnost. To podrazumijeva fokusiranost na rezultat javnih menadžera i zdravu konkurenciju službenika i zaposlenih. Tako efikasna i produktivna javna uprava u službi je privrede i umnogome pospješuje njen rast i razvoj¹¹. Napuštanje sistema uravnilovke naslijeđene iz vremena socijalističke privrede je takođe značajna mjera koja bi dovela do poboljšavanja produktivnosti i efikasnosti cjelokupne javne uprave. Ipak, za to je još uvijek potrebno mnogo vremena, jer sama struktura javnog sektora Crne Gore je naslijeđena iz dugog perioda socijalističkog načina vladanja.

Dakle, umjesto mehaničko postavljeno pitanje: javni ili privatni sektor, potrebno je raditi na unaprjeđenju stanja u javnom sektoru, reformi pojedinih njegovih organizacionih djelova pogotovo institucija sa javnim ovlašćenjima, popravljanju njegove efikasnosti i racionalnom korišćenju javnih sredstava. Takav javni sektor kreiraće ekonomski i poslovni ambijent povoljan za privredni razvoj i stvoriće institucionalnu stabilnost koja je od suštinske važnosti i za investicioni ambijent, odnosno priliv direktnih investicija iz inostranstva. Uz to, treba raditi na daljem razvoju informacionih tehnologija i digitalizaciji kao novim mehanizmima u funkciji poboljšanja kvaliteta usluga javnog sektora. Na taj način javna uprava će dalje stvarati uslove za razvoj

¹¹ Pušara K., Ristić Ž., “*Javne finansije – menadžment javnog sektora*”, IGP Naučna knjiga, Beograd, 1991.

preduzetničkog ambijenta kao i servisnu orjentisanost prema kompanijama i privrednim subjektima od značaja za privredu Crne Gore.

U zemljama u kojima se novi javni menadžment pojavio kao nova upravna doktrina istovremeno je došlo i do krize socijalne države koja je bila itekako snažno prisutna. Danas u Crnoj Gori socijalna komponenta budžeta je veoma jaka, produkujući veoma snažne mehanizme socijalne države. Smanjenje udjela javne potrošnje u BDP-u, što je u direktnoj zavisnosti od smanjenja broja zaposlenih i ostvarivanja ušteda u javnom sektoru kao i povećanja njegove efikasnosti i produktivnosti, nameće se kao suštinski motiv svih upravnih reformi u Crnoj Gori.

Dakle, smanjenje socijalne komponente jeste neophodno, ali isto tako to ne smije ugroziti osnovne državne funkcije već naprotiv osnažiti državu i pospješiti preduzetnički ambijent u privredi. U slučaju zadržavanja postojećeg stanja, pitanje koje će se s pravom postaviti i na koje je u ovom momentu teško dati odgovor, je da li u Crnoj Gori može doći do krize socijalne države i kakve će reperkusije to imati.¹² Umjesto detaljnijeg odgovora na to pitanje može se reći da implementiranje bilo koje nove doktrine u crnogorskoj upravnoj praksi, pa i doktrine novog javnog menadžmenta, prosto zahtijeva da država motiviše ljude da stvaraju, a ne da ih uglavnom demotiviše, kao što je do sada bio slučaj. To uostalom pokazuju ogromni izdaci za socijalnu politiku. Naravno, određene državne izdatke ne bi nikada trebalo dovesti u pitanje.

Zaključak

Svaka priča o reformi javnog sektora odnosno javne uprave nezaobilazno mora početi od britansko-američkog modela reforme javne uprave popularno nazvanog vašingtonski model. Osim ovog sveprisutnog modela novog javnog menadžmenta može se pomenuti i tzv. švedski model, kao i dansko-holandski model, koji je ipak još uvijek nedovoljno determinisan. Naravno, pored ova tri dominantna modela ima i još nekoliko modela koji još uvijek nisu dovoljno profilisani.

¹² Dabović Milan, “Sistem javnih finansija i državni budžet” (priručnik), Uprava za kadrove Vlade Crne Gore, Podgorica 2007.

Danas u svijetu sve više zemalja prihvata i inkorporira u svoj javni sektor modele kojima se poboljšava njegova efikasnost i kvalitet usluga koje on pruža, kao i uštede koje se na taj način ostvaruju. Tradicionalni birokratski determinisan sistem državne uprave zamijenjen je jednim značajno novim i kvalitetnijim, što predstavlja suštinski progres u kvalitetu usluga, efikasnosti i produktivnosti u javnom sektoru, sa povjerenjem javnosti kao ključnim segmentom čitavog procesa. Poželjna karakteristika takve javne uprave je fleksibilnost koja je neophodna kako bi se odgovorilo svim izazovima savremenog tržišnog i poslovnog ambijenta. Takva javna uprava mora pospješivati privredni i ekonomski razvoj, odnosno biti u službi razvoja, a ne kao do sada, da bude sama sebi dovoljna, zakržljala i rasipnička struktura sa izrazitim nepovjerenjem u njen rad i rezultate koje ona ima, kao i u kvalitet usluga koje pruža.

U slučaju javnog sektora Crne Gore ne treba insistirati na teorijskom diskursu u smislu da li javni sektor može biti efikasniji od privatnog, već šta uraditi da javni sektor bude značajno više efikasan i produktivan. Uvođenje tržišnih principa u funkcionisanje javne uprave podrazumijeva fokusiranost na rezultat javnih menadžera i zdravu konkurenciju službenika i zaposlenih. Napuštanje uravnilovke naslijeđene iz prošlih vremena je takođe značajna reformska mjera koja bi dovela do poboljšavanja produktivnosti javne uprave i njene efikasnosti. Ipak, za to je potrebno prilično veliko vrijeme jer sama struktura javnog sektora Crne Gore naslijeđena je iz dugog perioda socijastičkog načina vladanja.

Da li je Crna Gora spremna za taj proces pokazaće naredni period. Za menadžerski pristup i menadžerske metode odnosno vrednovanje učinka i rezultata zaposlenih u javnoj upravi treba da ima volje, jer rezultati koji će biti ostvareni mogu ići samo u prilog nosiocima ključnih ekonomskih politika, ali i građanima koji od javne uprave očekuju mnogo više nego što je to do sada bio slučaj. Svakako, uslov za to je profesionalni javni menadžment oslobođen bilo kakvih stega nosioca vlasti, koji će biti odgovoran samo za svoje rezultate i snositi odgovornost za njih.

Literatura

Bošnjak M., „*Sporo s pogledom prema državi*”, Ekonomski signali, Beograd, 2000.

Bošnjak M. 2008 „*Ključne makroekonomske neravnoteže 2001-2007*, Pregled br.3

Bratić Vjekoslav, „*Skrivena javna potrošnja - porezni izdaci; potreba ili udvaranje biračima?*”, Zagreb: Institut za javne finansije, 2011.

Dabović Milan, „*Sistem javnih finansija i državni budžet*” (priručnik), Uprava za kadrove Vlade Crne Gore, Podgorica 2007.

Dašić David, „*Principi ekonomike*”, Fakultet za poslovno pravo, Beograd, II izmijenjeno i dopunjeno izdanje, 2004.

Dž. Glas, V. Džonson, „*Economics – Progression, Stagnation or Degeneration?*” 1989, Harvester – Wheatsheaf, London

Đorđević D., „*Javne finansije – fiskalna ekonomija i menadžment javnog sektora*”, Privredna akademija, Novi Sad, 2005.

Inman P. Robert, „*Markets, Governments, and the „new” Political Eco-nomy*” University of Pennsylvania and NBER

Institut Alternativa, „*Reforma državne uprave u Crnoj Gori – Između ambicioznih planova i realnih mogućnosti*”, Podgorica, decembar 2012.

Jakšić Miomir, „*Vizija, institucije i privredni razvoj*” - naučni rad
Jakšić Miomir, Prašćević Aleksandra, 2007, „*Istorija ekonomije*”
Eko-nomski fakultet Beograd

Jakšić Miomir, „*Menadžment javnog sektora*” Sym Org 2004.

Jašić Z., „*Budžet i privredni razvoj*”, Narodne novine i Ekonomski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1980.

Jovanović P. „*Uloga države u savremenoj privredi*”, Ekonomski institut, Beograd, 1992.

Komazec Slobodan, Ristić Žarko, „*Monetarne i javne finansije – Menadžment monetarne i javne ekonomije*”, Čigoja štampa, Beograd 1999.

Krugman Paul, „*Doba smanjenih očekivanja: ekonomska politika SAD u 90-im*”, Zagreb: Masmedia, 2002 (s.l.: Grafički zavod Hrvatske)

Krugman Paul, „*The return of depression economics and the crisis of 2008*”, London: Penguin, cop. 2008.

Leijonhufvud A., „*O kejnzijskoj ekonomici i ekonomici J.M. Keynesa*”, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb, 1983.

Leković V. 1999, „*Institucionalne promjene – značajna determinanta ekonomskog razvoja*” u: Ekonomski tokovi privrede Srbije u uslovima tranzicije, Niš: Ekonomski fakultet

Moffitt A. Robert, „*Welfare programs and labor supply*”, John Hopkins University, and NBER

Ognjanović V., „*Javne finansije u teoriji i praksi*”, Editor, Beograd, 2008.

Pušara K., Ristić Ž., „*Javne finansije – menadžment javnog sektora*”, IGP Naučna knjiga, Beograd, 1991.

Ristić Ž., „*Fiskalna ekonomija i menadžment javnog sektora*”, Beograd, 2008

Ristić Žarko, Grozdanić Ermina, Damnjanović Predrag, 2008. „*Socijalna ekonomija i javni menadžment*” LIBER Beograd

SUMMARY**Goran Dasic****CONTEMPORARY TRENDS IN THE
DEVELOPMENT OF THE PUBLIC SECTOR**

The situation in the state administration during the 20th century becomes the limiting factor of overall development and progress. Increasingly during the decades, the state biocratic apparatus „ate itself“, which has become a powerful limiting factor in governing the country. For these reasons, during the second half of the 20th century, new administrative waves of managerial reforms in the public sector and the state administration will mark the stage of social development, which will mark social development to the present day.

The development of new public management as a doctrine has been favorable and can be said to be crucial political successes and the coming to power of the conservative parties in the early 1980s of the 20th century, especially in the United Kingdom and the United States, but also in France, West Germany, Denmark, Austria, Canada and other countries. Entrepreneurial or business concept of public management, that is the introduction of a system of quality of public services becomes the main goal of all administrative reforms.

Certain features of the new public management are identical at the level of the public sector as a whole or system. This primarily refers, to the formation of a large number of departments, organizational units or sectors that are narrowly oriented and focused on one or several goals. Also, greater freedom in decision – making, it is achieved that public managers are focused on the result, but also on the ultimate beneficiaries of services provided by the public sector.

Key words: globalization, public sector, trends, Montenegro.

Дејан Дашић
Висока школа академских студија „Доситеј“
Београд

СПОРТ И ИНДУСТРИЈА СПОРТА КАО ЦЕНТРАЛНА КОМПОНЕНТА СОЦИЈАЛНОГ И ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈНОГ ПРОЦЕСА

Сажетак: Спорт је постао друштвени феномен светских димензија, а некада најспореднија ствар на свету је данас постала најпрофитабилнија индустрија на свету. Државе и њихове Владе све више подржавају и промовишу спорт и спортске догађаје, као део своје стратегије развоја јер је корист вишеструка. Спорт и индустрија спорта представља важан извор доходака и значајан фактор економске стабилности, из разлога што доприноси повећању девизног прилива, као и отварања нових радних места. Међутим, улагање у спорт осим економских има и културне, здравствене и друге ефекте по једну нацију. Спорт представља једну од најуспешнијих друштвених области у Републици Србији, а подстицањем деце, омладине и одраслих да спортске активности што више уграђују у свакодневни живот и културу живљења уопште, добија се велика корист у смислу здравије нације, а самим тим и позитивних економских ефеката али и самог развоја професионалног спорта.

Кључне речи: спорт, економија, здравље, имиџ, Србија

Увод

„Спорт је превелики бизнис да би био само игра“

Појам „спорт“ потиче, иначе, од латинске речи „*disportare*“, односно „*deportare*“, што је буквално значило „однети“ или „разносити“, али се користила и у преносном смислу као „опустити се“. Сматра се да је спорт произашао из игре (Poschenrieder, 1977: 21). Међутим, поставља се питање када игра остаје само игра, а када прелази у спорт или у савремени врхунски спорт. Ту је ос-

новни циљ постизање што бољих резултата, који доносе често и извесну материјалну корист.

Спорт има кључну улогу у сваком друштву и кроз доприношење социјалној кохезији, превазилажењу предрасуда, повећање позитивног утицаја на јавно мњење и ширење етичких и општих принципа који се кроз њега преносе. Спорт је корисно средство за остваривање бољег живота и одрживог развоја за људска бића. Он, са универзалног становишта, доноси вишеструке користи: не само да се побољша здравље и физичко стање, већ представља важан фактор одрживог развоја и борбе против сиромаштва, јер повезује људе и доноси најбоље мотивације. Он је и је централна компонента социјалног и економског развојног процеса, стварањем радних места за младе и подстицањем организаторских способности. У комбинацији са образовањем, спорт може послужити као конкретна, позитивна алтернатива дечјег рада и социјалне искључености, као и мобилишући фактор за младе. Спорт је и позитиван начин да се људи боре против насиља, стреса и зависности од дрога. Сразмерно значају спорта, његов развој мора бити подржан и охрабриван на свим нивоима друштва (Ђурђевић, 2016: 2).

У времену у коме живимо, спорт је тренутно једна од најбитнијих и најзначајнијих друштвених делатности, мотивисана пре свега економским разлозима и могућностима брзе зараде, а након тога позитивним утицајем на здравље. Управо зато, због све већег профита у спортској индустрији и популарности спорта на глобалном нивоу, не постоји производна грана која није заинтересована за сарадњу са спортском индустријом.

Утицај спорта на здравље људи

Људском организму је неопходна физичка активност. Сматра се да су људи у време „сакупљачке ере”, били принуђени да у потрази за храном пређу и до 20-30 километара дневно. О овоме сведоче и многобројни проналасци људских скелета из тог доба, где је приметно да су људи у то време имали много јаче кости и развијенију мишићну масу. Модерно доба, технолошки развој, а посебно животне навике, утицале су на смањење физич-

ких активности. Узевши у обзир наведено, човек, а посебно млађа популација, деца, све више су физички неактивнији. Уз неправилну исхрану неизоставно је слабљење функција појединих органских система, односно све више здравствених проблема. „Директна и непосредна комуникација, дружење, бављење физичком активношћу са вршњацима, замењени су индиректном комуникацијом путем интернета. Најчешће под утицајем виртуалног света присиљавају своје тело вишесатним статичким оптерећењима” (Ђокић, 2014: 61-69).

Најновији светски покрети и трендови све више подстичу просечног човека да се у слободно време бави спортом, а светски покрет „Спорт за све“ упозорава на глобални проблем који се тиче животних потреба савременог човека, посебно потребе за одговарајућом спортском активношћу као делу свакодневнице и убрзаном расту популарности спорта на глобалном нивоу. (Богосавац, Јовановић и Драгосављевић, 2012: 9).

Спорт доприноси личном и друштвеном развоју кроз креативне активности и рекреацију, који служе задовољењу човекове потребе за физичким вежбањем ради личног физичког и менталног благостања. Он је посебно вредан за савремени свет који се брзо мења и који се, с једне стране, карактерише повећањем слободног времена, а с друге стране урбанизацијом и сталним технолошким развојем, који теже да одвоје човека од његове природне средине (Ђурђевић, 2007).

Под појмом рекреација подразумева се широки спектар разноврсних активности на подручју телесне културе, културно уметничког стваралаштва, друштвено забавних активности, примењене уметности, заната, техничких и сакупљачких активности, као и активности везаних за различите облике боравка у природи (шетње, туре, излети, походи и логоровања). Врхунски или квалитетни спорт се у најужем смислу везује за такмичарску активност усмерену на остварење што бољег резултата. Врхунски спорт је дефинисан као област спорта која обухвата спортске активности које показују изузетне (врхунске) спортске квалитете и резултате. То практично значи да само они спортисти и спортске гране које постижу врхунске резултате на међународној сце-

ни могу имати атрибут врхунског спорта (Hadžikadunić, Turko-
vić, Tabaković, 2013: 37 - 40).

Било да се ради о рекреативном или врхунском бављењу спортом, циљ је исти, постизање или одржавање здравља, али и да се социјализира кроз не нужно свеобухватно бављење спортским активностима. Међутим, оно што је још важније, „спорт омогућује и остварење виших нивоа потреба: задовољава мотиве сигурности, љубави, поштовања, па чак и самоостварења” (Maslow, 1984). Кинезиологија је научна дисциплина која се бави проучавањем утицаја телесног кретања на људски организам. Спортска рекреација има за циљ да бављењем телесним вежбањем човек одржава здравље, „кондицију”. „Спорт (у ужем смислу речи) подразумејева тежњу постизања максималних моторичких достигнућа (врхунских резултата), и проучава све процесе везане уз психофизиологију људског организма стим у свези.” (Sindik, 2009).

Данас, научна достигнућа указују на значај и утицај телесне активности за организам човека, односно његов здравствени статус и могућности побољшања професионалних капацитета. Бављење спортом, редовно вежбање, макар и најмања телесна активност се већ дуги низ година спомињу као средства која су важна за очување људског здравља. „Било који спорт и било која телесна активност активира комплетни локомоторни систем пресудан за трансформацију енергије која је преко потребна за активност свих станица у организму, те се спорт и телесна активност могу третирати као одредница за складан развој свих антропских обележја човека са аспекта кинезиолошке антропологије” (Hadžikadunić i dr., 2013: 10).

Бројне студије указују на велике трошкове лечења проблема насталих услед остеопорозе (Howe, et al, 2011). Присутни су бројни снажни научни докази (Karlsson, Rosengren, 2012) који указују да је физичка активност током детињства повезана са бољим одржавањем коштане масе у каснијим периодима живота. Физичка активност је од суштинског значаја за здравље костију. Она представља есенцијали фактор здравља костију. Доказано је да је тренинг са отпором потенцијални стимуланс за формирање и одржавање коштане масе (Gomez-Cabello, et al, 2012). Такође,

физичка активност доказано игра значајну улогу у повећању коштане масе током детињства и адолесценције, у одржавању коштане масе током пете декаде живота, у успоравању губитка кости са старењем и у смањењу ризика од прелома код старијих особа (Вајић, Попогац, Раџета, Вајић, Ђ., 2010: 13). То је потврдила и студија спроведена у коренхагенској школи код деце узраста од 6 до 8 година. У том истраживању је потврђено да деца са високим нивоом уобичајене свакодневне активности имају и висок ниво живахних физичких активности које позитивно утичу на густину костију (Hasselstrom, et al, 2007). Када је у питању Србија, у једном истраживању (Laštro i dr., 2015), које је обухватило децу узраста од 10 до 16 година, дошло се до следећих закључка: Деца која се активно баве спортом и која су више физички активна имају бољи положај бочне кривине кичме; деца која проводе више времена за компјутером имају лошије држање предњег зида трбуха и лошији положај држања ногу; деца која су редовно изводила вежбе загревања на тренингу имају бољи положај држања ногу. Деца која се активно не баве спортом, а која више времена проводе за компјутером имају лошије држање рамена. Деца која имају верификован деформитет кичменог стуба, а која су више времена проводила у игрању вани с друговима имала су бољи облик грудног коша, боље им је држање лопатица и имају бољу оцену држања тела. Деца која се активно баве спортом физички су најактивнија и имају најбоље држање тела. У другом истраживању (Radić, 2016) на територији Војводине, дошло се до закључка да физичка неактивност у слободно време, као и физичка неактивност у домену транспорта повећавају вероватноћу за појаву гојазности. Гојазне особе (без обзира на ниво физичке активности) су имале око 3,5 пута већу шансу за појаву мултиморбидитета у односу на особе са оптималном телесном масом које су физички активне у слободно време. Гојазне особе су имале четири пута већу шансу за артеријску хипертензију и скоро четири пута већу шансу за дијабетес у односу на нормално ухрањене особе. Испитаници који су били физички неактивни су имали 4,7% веће трошкове за здравствену заштиту у односу на испитанике који су били физички активни бар једном недељно. Одрасло становништво Војводине које је у слободно време

физички неактивно има око 50% већу шансу за гојазност у односу на становништво које је физички активно бар једном недељно. Физичка неактивност је повезана са лошијом самопроценом здравља. Особе које су физички неактивне у слободно време имају за 47% већу шансу да лоше оцене своје здравље у односу на особе које су бар једном недељно физички активне. Учесталост гојазности код одраслих у САД је порасла (на чак 35% 2012), и практично достигла епидемијски ниво. Истраживање спроведено у Америци, које је испитало трошкове за здравствену заштиту код становништва узраста 40 година и више је показало да су физичка неактивност, предгојазност и гојазност повезани са 23% укупних трошкова за ванболничку и болничку здравствену заштиту (Anderson, et al., 2005). Истраживање у Аустралији, показало је да само 1% повећања броја становника који примењују физичке активности, доноси годишњу уштеду од 4 милиона долара (Stephenson, et al., 2000), а истраживање спроведено међу одраслим становницима Јапана узраста 40 до 74 године је показало да гојазност и физичка неактивност заједно повећавају трошкове за здравствену заштиту за 42% на месечном нивоу (Kuriyama, et al., 2004).

Сматра се да људи који одржавају одређени ниво телесне спремности редовним одговарајућим програмима вежбања и регулације телесне масе живе дуже, имају три пута мању смртност у доби змеђу 50 и 70 година, имају смањен ризик за настанак инфаркта миокарда, цереброваскуларних инцидената и болести бубрега. „Редовна телесна вежба помаже регулацију телесне тежине и смањењу епидемије хроничних метаболичких незаразних болести које произлазе из повећане телесне масе; дијабетес тип 2, повишене масноће, хипертензија. Показало се и то да редовна телесна вежба смањује ризик за настанак неких злоћудних тумора; дојке, дебелог црева и простате” (Guyton, Hall, 2012).

Дакле, спорт и сви облици вежбања и рекреације имају потврђено здравствено-превентивни утицај, те је врло битно што раније децу научити, тј. оспособити, да се баве спортом, телесном активношћу, било којом врстом рекреације (шетња, трчање, вожња бицикла и сл.) „како би повећали општу моторичку способност, која има важан задатак у покретању појединих органа, као и

целог тела” (Jandrić, 2012). Иако данас реално постоји веома велики број спортских игралишта, разноразних спортских клубова (државних и приватних), истраживања (Bogdanović-Čurčić, Ivanišević, 2012) у овој области указују, „да се велики број деце школског узраста, у оквиру ваннаставних активности, не баве спортским активностима, па чак ни рекреативно”.

Спорт и индустрија спорта

Глобализација данашњег тржишта је широко присутна у свим сферама друштва и као таква неизоставан је део проблематике тржишта спорта. Спорт је данас један велики бизнис у коме је све више примера где богати шеици са Блиског Истока купују један по један клуб у Премијер лиги (*Premier League*) Енглеске. Кинески милијардери поред куповине водећих америчких индустријских брендова, све више купују и кошаркашке, рагби и клубове америчког фудбала. Наведени, и многи други примери, указују на глобализацију на тржишту спортских производа и услуга, те можемо рећи да се као један од основних трендова маркетинга издваја и глобална оријентација (Ratković, Dašić, 2018: 17) Поједини аутори (Coakley, 2014), сматрају да је до глобализације спорта је дошло из два разлога: први, власници спортских екипа желе се проширити на нова тржишта и повећати своју зараду. Други, произвођачи спортске опреме користе спорт за промоцију своје опреме широм света и на тај начин спорт постаје роба која се извози и увози на глобалном нивоу. Велике спортске организације имају за циљ освојити нова тржишта продајом медијских права и потрошачке робе те тако остварити веће приходе.

Узевши у обзир наведено, примена економских начела у савременом спорту све више постаје „*condicio sine qua non*“ опстанка спортских организација и предузећа која делују на спортском тржишту као неминовна последица савременог третмана спорта и поступног израстања нове привредне гране. Тај нови приступ рађа и нове дисциплине попут економије, маркетинга, предузетништва и менаџмента у спорту. (Sentđerđi, 2009: 261). Организовање спортских догађаја, попут „Олимпијских игара, Светских фудбалских, кошаркашких и других првенстава и

сличних међународних такмичења постаје снажан економски покретач земље домаћина“ (Dašić, 2012: 70). Популарне манифестације одају признање и дају кредибилитет једној дестинацији на више нивоа. Трансформацијом бивше мале колоније Британије у ефикасан пословни и финансијски град, Сингапур ужива имиџ „досадне земље“. Управо зато, након што су ауто трке забрањене 1973, поново је 2008. одржана прва ноћна трка Ф1, која је гламурозна и привлачи велики број славних личности (Дашић, 2013). Утврђено је да је стопа раста БДП у земљама које су организовале Олимпијске игре у периоду од 1952. до 2000. године, четири године пре одржавања игара била виша за 1,5%.“ (Anholt, 2010: 102). Организација Олимпијских игара захтева улагања у нове инфраструктуре, односно путеве, објекте и др. Ипак, постоје и примери дестинација у којима су наведени позитивни ефекти одржавања Олимпијских игара били краткотрајни, јер није постојала одговарајућа и континуирана маркетиншка подршка. Уколико посматрамо само ефекте спортских догађаја, без икаквих пратећих улагања и стратегија брендирања држава, корист ће вероватно бити само тренутна. Дакле, већи бенефит од игара је у ефектима правилног ребрендирања држава организатора спортских догађаја, јер се тиме побољшава имиџ, препознатљивост и атрактивност дестинације или целе земље. Спортске догађаје треба искористити као почетак и разлог промоцији земље, али се треба усмерити континуираним напорима према истицању културе, обичаја, природних ресурса, туристичке понуде, и др (Ratković, Dašić, 2018: 152).

„Спорт је једна од најбрже растућих индустрија данашњице, која привлачи велике износе капитала. Индустрија спорта нарочито је интересантна посматрано из угла бренд менаџмента, јер брендирање спортских производа има велики значај, било да је реч о спортским догађајима, спортистима или спортским клубовима“ (Virijević-Jovanović, 2015: 151). Веза спорта и туризма се материјализује у области спортског туризма са веома значајним економским импликацијама за све субјекте који фигурирају на тржишту спортског туризма. Економске користи које се јављају могу бити директног, али и индиректног карактера. Економске користи генеришу активни облици спортског туризма и пасивни облици спортског

туризма. Позитивна тенденција раста интересовања за спортске активности у туризму пружа реалну економску основу за даљи развој ове области туризма. Позитивне економске импликације спорта у туризму се огледају и индиректно путем смањивања сезоналних карактеристика појединих дестинација, продужења туристичке сезоне, повећања туристичког промета, али и путем дејства мултипликатора на друге привредне делатности попут саобраћаја, трговине, грађавинарства... (Reperger, Škrbić, 2010: 1289).

Дакле, спорт може бити један од најзначајнијих покретача економског развоја држава. Укупан приход глобалног спортског тржишта у 2012. години био је процењен на 130 милијарди долара. Од тога, вредност прихода од спонзорства је износила око 40 милијарди долара, приходи од улазница 40 милијарди долара, приходи од продаје медијских права 32 милијарде долара и приходи од мерчендајзинга 18 милијарди долара. Спорт у европским земљама је економски вредео 46,8 милијарди долара (Шурбатовић, 2014: 120). Индустрија спорта на глобалном нивоу утиче на отварање све већег броја нових радних места. Од 2009. до 2017. године, број запослених само у компанији Најк порастао је са 34.300 на 74.400.¹³ Адидас је 2000. године имао нешто више од 12.000 хиљада запослених, а 2016. године, та бројка је већ преко 60.000 хиљада.¹⁴ Слично је и са другим глобалним спортским брендovima (Ratković, Dašić, 2018: 140).

Енглеска Премијер лига једна је од најјачих лига света, која користећи свој маркетиншки потенцијал привлачи велики број људи да посети Енглеску. Према подацима за националну статистику за 2014. годину, више од 800.000 особа посетило је Енглеску само како би погледало једну од утакмица Премијер лиге, а „фудбалски туристи” донели су зараду држави од 684 милиона фунти.¹⁵

¹³ <https://www.statista.com/statistics/243199/number-of-employees-of-nike-worldwide/> (avgust 2017)

¹⁴ <https://www.statista.com/statistics/268427/number-of-employees-of-the-adidas-group-worldwide-since-2000/> (avgust 2017)

¹⁵ Number of overseas fans at Premier League games rises to 800,000. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/football/2015/sep/10/overseas-fans-premier-league-games-high-800000>(januar 2018)

У последње време, у односу на друге индустрије, у индустрији спорта је присутан запажени ниво иновација. Суштина свих развојних промена огледа се у иновативности и док продуктивност и конкурентност подстичу високи економски раст, иновације су покретачи нове економије. Тако, као пример иновативне компаније можемо навести Најк, која са новом технологијом патика на чијим се ђоновима не лепи блато, уз друге иновативне карактеристике, нуди јединствен производ на данашњем тржишту. Овај производ је резултат улагања произвођача у истраживање и развој, и није усамљен пример, већ један у низу који Најк избацује на тржиште спортских производа (Ratković, Dašić, 2018: 214).

Телевизијски преноси спортских догађаја су најзначајнији када говоримо о спорту и бизнису. Премијер лига је свакако најгледанија фудбалска лига на свету, са директним преносом на 212 територија, у 643 милиона домова и могућом ТВ публиком од 4,7 милијарди људи, са тенденцијом сталног увећања.¹⁶

За представљање разних атлетских производа, пића и одевних предмета често се користе спортисти. Познате спортске личности могу да имају и улогу која је више стратешка за брендове. Дакле, оне не морају само да промовишу производ већ могу да помогну у дизајну, позицији и продаји робе и услуга (Dašić, 2013). Истраживања показују да ова врста ангажмана продукује значајно повољније реакције потрошача, тј. виши ниво пажње за пропагандне поруке, бољи опозив и имена марке, повољнију евалуацију и куповину намерене марке, у односу на ангажовање непознатих личности. Такође, показао се позитиван утицај на профитабилност фирме, па чак и цене акција. Стога, маркетари, вођени веровањем да познате личности представљају ефективне амбасадоре при изградњи позитивног имица марке или компаније и побољшању конкурентске позиције, годишње улажу огромне суме новца на потписивање уговора са истима (Старчевић, 2007: 21).

Студија Sporting News and Wharton Econometric Forecasting Associates Group¹⁷ показала је да је крајем последње деценије

¹⁶ <http://englezi.net/kako-smo-dobili-premijer-ligu-nastanak-najbolje-lige-na-svetu/> (septembar 2017)

¹⁷ <https://www.devex.com/organizations/wharton-econometric-forecasting-associates-wefa-inc-18757>

20-ог века спорт постао светска привредна грана број пет (после нафтне, фармацеутске, војне индустрије и информационих технологија). У 2007. години годишњи обрт средстава у спорту прешао је 900 милијарди долара (од чега је половина ове суме отпадала на САД). Укупна вредност глобалног тржишта спортских кладионица је тешко проценити због недостатка доследности у томе како је регулисано у неким деловима света. Клађење чини око 30 до 40 одсто глобалног тржишта коцкања. Светски принос бруто гаминг/коцкање износи више од 400 милијарди долара годишње. Бруто добитак од коцкања представља износ новца који коцкање ради од улога клијента, вагера, опклада итд. Мање победа која се исплаћује купцу и пре одбитка оперативних трошкова. Са око трећине светске бруто победе на коцкању, Азија је највеће тржиште коцкања и спортских клађења посебно. Вероватно најбрже растући сегмент индустрије је онлине/интерактивна категорија, с обзиром да је глобално тржиште онлине коцкања у последњих неколико година порасло са досадашњом стопом од око 20 милијарди америчких долара у 2009. години на више од 40 милијарди америчких долара до 2016. године. У 2015. години Вилиам Хил је остварио приход од око 2,37 милијарди америчких, готово 50% људи старијих од 18 година у Сједињеним Државама ставило је опкладу на спортски догађај бар једном у свом животу.¹⁸

Водећа регионална компанија у области спортског клађења у буџет Србије уплатила 14 милиона евра. Чак 2.500 зарада у просвети или здравству могло би да се исплати од месечних дажбина. На основу укупних пореских обавеза и броја радних места које обезбеђује, индустрија игара на срећу спада у једну од највећих привредних грана у Србији. У овом тренутку, само компанија Моцарт, која чини четвртину ове привредне гране, директно или посредно преко добављача, обезбеђује и подржава посао за око 16.000 људи, што је готово сваки 175. запослени у Србији. Ако томе додамо и њихове породице, добијамо податак да само од ове компаније данас у Србији живи око 64.000 људи.¹⁹

¹⁸ <https://www.statista.com/topics/1740/sports-betting/>

¹⁹ <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/ekonomija/aktuelno.239.html:662688-Od-Mozzarta-zivi-64000-ljudi>

Закључна разматрања

Спортска индустрија наставља са растом и глобализацијом, а спортска дешавања су одлична прилика да земље током кратког периода буду у средишту медијске пажње. Посматрано са економског становишта, кроз законитости процеса производње, размене и расподеле и потрошње, професионални спорт представља подручје пласмана капитала и његове брзе оплодње. У развијеним земљама данашњице прихваћен је смисао, вредност и значај професионалног спорта и његових економских димензија, а као најбољи пример је фудбалска лига Велике Британије. Управо у тој држави, подстицање професионалног спорта дало је велике економске али и културне ефекте, а на тај начин биће присутно и подстицање деце, омладине и одраслих да спортке активности што више уграђују у свакодневни живот и културу живљења уопште, чиме ће се добити повратна корист и за развој врхунског спорта. Бављење физичком активношћу и спортом може значајно допринети здрављу и развоју деце и младих.

Спортски туризам значајно придоноси постојећем и потенцијалном туристичком развоју. Многобројним примерима доказано је да спортски туризам има значајне економске учинке, у виду остварења додатних прихода, прихода од улазница, туристичког прихода и сл. Такође, развој спорта и рекреације иде у корак с људским потребама и друштвеним развојем и обезбеђује побољшање квалитета живота целокупне популације. За потребе разних спортских манифестација на одређеном подручју изграђују се бројни спортски објекти који се и касније користе за бројна догађања, такмичења и сл. Спортски догађаји са собом носе побољшање инфраструктуре, односно доносе богате инвестиције које доносе и велике профите. Осим бројних спортских објеката, изграђују су и многи други инфраструктурни објекти који се користе у туристичке сврхе. Спортске манифестације позитивно утичу на задовољство локалног становништва, повећањем запослености, укључивањем у организацију, одржавањем и контролом манифестације. У последње време, спорт представља једну од најуспешнијих друштвених области у Републици Србији, која је последњих година била домаћин бројних међународних спортских приредби.

Литература

Anderson L.H, Martinson B.C, Crain A.L, Pronk N.P, Whitebird R.R, O'Connor PJ, et al. (2005) Health care charges associated with physical inactivity, overweight, and obesity. *Prev Chronic Dis*, Vol 2, No. 4. https://www.cdc.gov/pcd/issues/2005/oct/pdf/04_0118.pdf (jun 2017).

Bogdanović-Ćurić J, Ivanišević D. (2012) Motivacija i zadovoljstvo učenika u rekreativnom bavljenju sportom. *Sportski logos*. Vol 10, br 19: 44–50.

Богосавац, М., Јовановић, С., Драгосављевић, П. (2012), „Однос туриста према спортско-рекреативним садржајима као делу туристичке понуде“, Спортске науке и здравља, Бања Лука, Vol. 2 No. 1: (1-88)

Вajić, Z., Ponorac, N., Rašeta, N., Bajić, Đ., (2010) Uticaj fizičke aktivnosti na kvalitet kosti. *Sport Logia* 6 br 1:7-13

Bogdanović-Ćurić J, Ivanišević D. (2012) Motivacija i zadovoljstvo učenika u rekreativnom bavljenju sportom. *Sportski logos*. Vol 10, br 19: 44–50.

Coakley, J. (2014). *Sport in Society: Issues and Controversies, 11th edition*. New York: McGraw-Hill Education

Đokić Z. (2014) Procena fizičke aktivnosti učenika uzrasta 11 godina. Novi Sad. *TIMS Acta*. br. 8: 61–69.

Ђурђевић, N. (2016), *Sportsko pravo*, skripta, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu

Ђурђевић N. (2007) *Javne vlasti i sport*. Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu: Beoštampa

Dašić D. (2012) Uticaj sporta i sportistana brendiranje država i nacija. U: Životić D. i Šiljak V. (Ur.) *Menadžment u sportu*. Beograd: Fakultet za menadžment u sportu, Alfa univerzitet, 69-76.

Dašić D., (2017) Brendiranje mesta i/ili destinacija, *Kultura*, 152: 377-393

Дашић Д. „Кобрендирање компанија и спортиста–синергија успеха“ у: Зборник радова, „Менаџмент у спорту“, Факултет за Менаџмент у спорту, Алфа универзитет, 2013: 79-88

Дашић Д., (2013) „Брендирање држава и нација“ *Култура*, бр 139: 396-415

Guyton A.C., Hall, J.E., (2012) *Medicinska fiziologija – udžbenik*. 12. izdanje. Zagreb: Medicinska naklada.:1031.-1041.

Gomez-Cabello, A., Ara, I., Gonzalez-Aguero, A., Casajus, J.A., & Vicente-Rodriguez, G. (2012). Effects of training on bone mass in older adults: A systematic review. *Sports Medicine*, 42:301–325

Hadžikadunić, A., Turković, S., Tabaković M., (2013) *Teorija sporta*, 2013, Fakultet za sport i telesni razvoj, Univerzitet u Sarajevu,

Howe, T.E., Dawson, L.J., Downie, F., Murray, A., Ross, C., Harbour, R.T., Caldwell, L.M., & Creed G. (2011). Exercise for preventing and treating osteoporosis in postmenopausal women. *Cochrane Database Systematic Review*, 7, https://www.essa.org.au/wp-content/uploads/2015/06/Osteoporosis_Cochrane-Review.pdf (jun 2017)

Hasselstrom, H. Karlsson, K. M Hansen, S. E. Gronfeldt, V. Froberg, K. Andersen L. B. (2007). Peripheral Bone Mineral Density and Different Intensities of Physical Activity in Children 6-8 Years Old: The Copenhagen School Child Intervention Study. *Calcif Tissue Int.* 80: 31-38.

Jandrić S. (2012) *Skolioze, kifoze i lordoze*, Laktaši: Grafomark.

Kuriyama S, Hozawa A, Ohmori K, Suzuki Y, Nishino Y, Fujita K, et al. (2004) Joint impact of health risks on health care charges: 7-year follow-up of National Health Insurance beneficiaries in Japan (the Ohsaki Study). *Prev Med*, 39(6): 1135-1142.

Karlsson, M.K., & Rosengren, B.E. (2012). Training and bone – From health to injury. *Scandinavian Journal of Medicine and Science in Sports*, 22: 15–23.

Laštro, D., Ivetić, V., Pilipović Spasojević, O., Jandrić, S., Spasojević, G., (2015) Uticaj fizičke aktivnosti na držanje tela dece školskog uzdrasta, *Journal of the Anthropological Society of Serbia Niš*, vol. 50: 79-87

Maslow A. (1984) *Motivacija i ličnost*. Beograd: Nolit.

Međedović, B., Romanov, R., Đokić, Z., Perić, D., Ahmetović, Z., (2015) Fizička aktivnost i mineralna gustina kostiju. Fakultet za sport i turizam, Novi Sad, *TIMS Acta*, br 9: 63-74

Poschenrieder F. J, (1977) *Sport als Arbeit*, Diss., Muenchen.

Ratković M., Dašić D., (2018) *Marketing u sportu sa elementima industrije sporta*, Visoka škola modernog biznisa, Beograd

Radić, I. (2016) *Gojaznost i fizička neaktivnost kao javno zdravstveni problem odraslog stanovništva Vojvodine*, doktorska disertacija. Novi Sad: Medicinski fakultet Univerziteta Novi Sad.

Reperger, Š., Škrbić, I., (2010) Sportski turizam – ekonomski aspekti, *Menadžment u sportu*, br. 2: 124- 128

Sindik J., (2009) Zdravstveni i psihološki aspekti detetova bavljenja sportom – mogućnosti i opasnosti. *Paediatr Croat*; br 53 (Supl 1):193-199

Sentđerđi, M., (2009), Sportski marketing i industrija sporta, *Tržište*, Vol. XXI, br. 2: 261 - 264

Старчевић, С. (2007), „Ангажовање познатих личности и изграђивање имица“ *Marketing*, 38 (1-2),

Stephenson, J., Bauman, A., Armstrong, T., Smith, B. i Bellew B. (2000) *The costs of illness attributable to physical inactivity in Australia: a preliminary study*. Canberra, Commonwealth Department of Health and Aged Care and Australian Sports Commission.

Шурбатовић, Ј., (2014) *Менаџмент у спорту*, Београд.

Virijević-Jovanović S. (2015) *Brend menadžment*. Београд: Ћигоја штампа.

Интернет извори:

<https://www.statista.com/statistics/243199/number-of-employees-of-nike-worldwide/> (avgust 2017)

<https://www.statista.com/statistics/268427/number-of-employees-of-the-adidas-group-worldwide-since-2000/> (avgust 2017)

Number of overseas fans at Premier League games rises to 800,000. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/football/2015/sep/10/overseas-fans-premier-league-games-high-800000> (januar 2018)

<http://englezi.net/kako-smo-dobili-premijer-ligu-nastanak-najbolje-lige-na-svetu/> (septembar 2017)

<https://www.statista.com/topics/1740/sports-betting/>

<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/ekonomija/aktuelno.239.html:662688-Od-Mozzarta-zivi-64000-ljudi>.

SUMMARY
Dejan Dasic

High School of Academic Studies „Dositej“ Belgrade

**SPORT AND INDUSTRY OF SPORT AS A
CENTRAL COMPONENT OF SOCIAL AND
ECONOMIC DEVELOPMENT PROCESS**

Summary: Sport has become a social phenomenon of world dimensions, and once as sideshow thing in the world has today become the most profitable thing in the world. States and their governments are increasingly supporting and promoting sports and sporting events as part of their development strategy, as they benefit enormous. Sport and the sport industry is an important source of income and a significant factor of economic stability, because it contributes to the increase of foreign exchange inflows and the creation of new jobs. However, investing in sports besides the economic ones also has cultural, health and other effects on one nation. Sport is one of the most successful social areas in the Republic of Serbia, and by encouraging children, youth and adults to put sporting activities into the everyday life and culture of life in general, a great advantage is gained in terms of a healthier nation, and thus the positive economic effects as well as the development of a professional sport.

Keywords: sport, economy, health, image, Serbia

Марина Ковинић
Факултет за пословне студије, Цон Незбит

ТРАНЗИЦИОНЕ ПРОМЕНЕ У ИНДУСТРИЈСКОМ СЕКТОРУ И МОГУЋНОСТИ РЕИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈЕ У СРБИЈИ

Анстракт: У Србији је процес транзиције започео пре више од двадесет година, да би резултати у облику јачања приватног сектора, развоја предузетништва, јаке конкурентности, изостали у обиму у коме су били очекивани. Сама транзициона путања испоставила се погрешном, састављеном из грешака и лоших одлука. Потребно је дефинисање тога што се жели постићи транзицијом и све снаге усмерити на остварење тако одређеног циља. Урађена Стратегија иднустријског развоја, допринела би реиндустријализацији, правилном распореду капацитета у земљи, како би се постигла већа запосленост. Потребно је и привлачење инвестиција, било да је реч о домаћим или страним улагачима.

Кључне речи: транзиција, индустрија, реиндустријализација, запосленост, инвестиције

Увод

Транзиција подразумева поступак претварања социјалистичких привреда у тржишне. Економска криза у Србији је наступила већ осамдесетих година када је престао раст друштвеног производа из седамдесетих година. Дуги низ година, Србија је била назадована лошим економским и политичким одлукама тако да се у једном тренутку нашла уназађеном најмање педесет година.

Индустрија се сматра покретачем економије једне земље тако да је од изузетног значаја да индустрија земље у транзицији допринесе расту привреде и економском напретку. Да би отклонили остатке социјалистичких размишљања, потребно је да политика буде усмерена на то да се повећањем развоја свих привредних грана покренула здрава конкуренција.

Да би индустрија Србије постала конкурентна на страном тржишту, потребно је да се примени нова стратегија и модел даљег развоја индустрије, јер је садашња индустријска активност испод могућности којима располаже Република Србија. Стратегија убрзане реиндустријализације мора дефинисати стратегију јачања индустријског извоза на средњи и дуги рок.

Главни елемент реформи у земљама у транзицији, па и у Србији, је стварање нове привредне структуре кроз процес приватизације, реструктурирања и модернизације привреде.

Приватизација се, у процесу транзиције ка тржишној привреди, сматра највећим кораком у овом процесу. Да би се успоставила адекватна привредна структура, потребно је технолошки унапредити привреду и структурно изменити индустрију. Сврхом приватизације индустријских предузећа сматрало се повећање ефективности и продуктивности индустрије, њено реструктурирање, повећање производње, запослености и извоза.

Радом је приказано схватање транзиције из угла аутора, стечено истраживањем литературе, не би ли се на тај начин појасниле могућности реиндустријализације у Србији.

Транзиција, појам и дефинисање

Транзицијом се сматра процес који захвата она друштва чија се привреда заснивала на државном облику власништва и где је постојао монопол државе на тржишту. Економска транзиција и прелаз на либералан тржишни систем обично долазе заједно са политичким променама и сменом ауторитарног режима који је контролисао тржишне процесе и давао бенефиције оним гранама привреде које је сматрао кључним за развитак земље²⁰.

Сам процес транзиције доводи до тога да се мења положај многих друштвених група у земљи. Пре свега, процес трансформисања командне привреде у тржишну привреду утиче на положај радника у великој мери. У земљама које пролазе кроз транзицију опада индустријска производња самим гашењем државних предузећа. Константно незадовољство отпуштених радника и њи-

²⁰ <https://ouniverzitet.wordpress.com/>, (10.05.2018.)

хових породица, доводи до политичких преврата. Промене режима у условима транзиције су учестала појава тако да та подручја постају високо ризична за инвестирање. Политичка нестабилност и социјални немири утичу на изостанак дотока страних инвестиција и капитала који оне доносе са собом.

Да би се успешно спровеле реформе у јавном сектору потребан је велики напор од стране владајућег режима. Поред тога, потребно је активно учешће послодаваца, синдиката, професионалних удружења, невладиних организација и других потенцијалних учесника у променама. Као приоритет издваја се обавештеност јавности која је добијала информације само од режимских гласила, тако да прави увид у економију није ни имала. Ово је потребно ради успостављања квалитнијег дијалога, а самим тим и доношења правих закона.

Потреба је успоставити и социјални дијалог са становништвом из разлога прихватања нове законске регулативе и успостављања правног поретка у држави. Социјални дијалог укључује све облике преговора, консултација или размене информација између представника владе, послодаваца и радника о темама од заједничког интересовања. Овакав дијалог неопходан је у транзиционим земљама, зато што су таква друштва још увек подложна политичким и економским турбуленцијама, а грађани посматрају сваки потез новог владајућег режима са великом опрезношћу.

Свака нова власт, у процесу транзиције, има као основни задатак борбу са лошим наслеђем претходних режима што је резултирало недостатком страних инвестиција и приливом иностраног капитала. Пошаста које оставља претходна власт су непотизам, корупција, намети, лоше правосуђе и слично. Свака земља у транзицији наилази на ову врсту проблема. Највећи је напор на отклањању ових неправилности у земљама где се ово дубоко укоренило. Србија спада у ову групу земаља, тако да је процес транзиције и дуг и напоран по становништво највише. Колико ће успешно једна земља проћи кроз процес транзиције, умногоме зависи и од њене историје, политичке културе, степена образовања становништва и од пута који економија изабере за промене. Социјалистичке земље су се држале два пута, и то: брзе тран-

зиције која је деловала као шок на систем и стратегије постепеног прилагођавања реформама.

Транзиција у Србији

Економска криза у Србији је наступила већ осамдесетих година када је престао раст друштвеног производа из седамдесетих година. Проблема је било око спољних дугова које је требало отплатити као и негативних ефеката самоуправљачког рада.

Као прве реформе јављају се макроекономска стабилизација, либерализација цена и спољне трговине, а касније долази и приватизација и пореска реформа. До планиране санације банака се није стигло. Дошло је до дестабилизације плата и фискалних расхода, девалвације и до растурања државе где су све републике отишле својим путем.

У Србији је током деведесетих година дошло до пада друштвеног производа, смањења запослености, техничког назадовања, обезвредњених зарада, пораста сиве економије, криминала. Са распадом државе дошло је и до санкција и ратова што је још више назадовања условило, хиперинфлације, непостојања производње. Са ликвидацијом хиперинфлације дошло се до тога да је подмирење основних потреба становништва једини циљ економије у то време. Банке и реални сектор падају под контролу државе и дати су им задаци који су довели до краха банкарског сектора. Присвајање и продаја у бесцење државних предузећа је цветало. Девизно тржиште није било дозвољено јер је то радила држава. Са укидањем санкција дошло је до благог раста друштвеног производа али недовољног јер се цео период посматра као период стагнације. Долази и до бомбардовања крајем деведесетих које доводи до тога да држава остаје без инфраструктурних, индустријских и цивилних објеката који су били обележени као циљеви НАТО авијације. Ионако економски нестабилна, Србија остаје опустошена. После незнатног напретка смањује се учешће индустрије у производњи и грађевинарства док се повећава прољопривредна производња и енергетика. Са овим кретањима, индустрија се враћа на ниво на коме је била пола века раније.

Са петооктобарским променама долази до понављања приче о приватизацији, установљењу курса динара, овога пута реалнијег, смањења царинских дажбина.

У зависности од земље у којој се спроводи, транзиција је различита док су неке сличности ипак неизбежне. Те сличности су смањење производње на почетку који прати изразито сиромаштво.

Либерализација цена, спољне трговине и пословања у целини крајем 2000. и почетком 2001. године само је укинула непотребне регулације, као и широко формално и неформално администрирање од стране владе и владајуће партије, што је чак позитивно деловало на производњу. Укидање непотребних регулација, односно државних интервенција резултира повећањем економске активности.

Макроекономска стабилизација такође је донела унапређење пословног амбијента и омогућила раст. Знатан прилив спољне финансијске подршке (3,2 милијарде евра у периоду октобар 2000. - крај 2004. године) ипак је подстакао домаћу производњу, мада се приличан део прелио у увоз. Након победе демократских снага уклоњене су и последње, финансијске, санкције према Србији, што је такође позитивно деловало на привредну активност. Почетак стварне транзиције није донео разлоге за пад производње, већ, напротив, за њен раст.

Основна препрека транзицији у Србији је у заосталим схватањима становништва, као што је то схватање да предузећа постоје да би запослени примали плате и топле оброке, да је држава одговорна уколико је исплата зарада нередовна или уколико неко изгуби посао, као и да сваки становник Србије поседује права на разне бесплатне услуге и слично.

Ово је настало као последица дугогодишњих испразних обећања политичара. Људи су имали погрешну слику о томе да не треба да одговарају уколико направе штету у предузећу и да је немогуће да дође до казне или отпуштања што би била реална последица неодговорности према раду и радном месту. Још увек има оних који у јавној администрацији сматрају да су заштићени од закона и да могу да се понашају бахато само захваљујући непотизму који их је довео на то радно место. Ипак је корен свих проблема у самим људима који нису навикли да заслуже своја примања.

Индустријски сектор у транзицији

Индустрија се сматра покретачем економије једне земље тако да је од изузетног значаја да индустрија земље у транзицији допринесе расту привреде и економском напретку. Да би отклонили остатке социјалистичких размишљања, потребно је да политика буде усмерена на то да се повећањем развоја свих привредних грана покренула здрава конкуренција. По распаду социјализма, долази до тежње уласка у Европску унију и испуњавања одређених критеријума за приступ. Све државе које су прошле кроз процес транзиције, користиле су различите мере индустријске политике мада постоји и скуп мера који је заједнички сви земљама.

Главни задатак економске политике у транзиционим земљама било би тотално промењено функционисање привреде од оног у социјализму. Циљ индустријске политике је стварање услова за трајан и брз раст привредних грана које ће допринети укупном економском расту, а као мере индустријске политике наводе се:

- политика инвестиција,
- политика избора и подстицања технологије,
- политика подршке страним директним инвестицијама,
- политика међународне трговине и међународне кооперације,
- политика подршке и помоћи секторима и фирмама које су у кризи, а које нису за ликвидирање,
- политика подршке брзо растућим гранама,
- политика према инфраструктурним гранама,
- политика помоћи малим и средњим предузећима,
- политика унапређења тржишта радне снаге кроз обуку и преквалификације,
- регионална политика,
- политика заштите човекове животне средине.

Иако бивше социјалистичке земље теже приступу Европској унији, требало би да обрате пажњу на то да је индустрија сваке земље специфична и тако прилагоде приступни период. Општи концепт индустријске политике земаља у транзицији се заснива на конкурентности и иновативности индустријских сектора, као и на развијању сопственог оквира индустријске политике.

Индустријски сектор у транзицији у Србији

Да би индустрија Србије постала конкурентна на страном тржишту, потребно је да се примени нова стратегија и модел даљег развоја индустрије, јер је садашња индустријска активност испод могућности којима располаже Република Србија. Стратегија убрзане реиндустријализације мора дефинисати стратегију јачања индустријског извоза на средњи и дуги рок. Уколико не дође до јачања индустријског извоза није могуће ни очекивати излазак из економске кризе у којој се земља налази. Тако посматрано, потребна је знатно већа подршка развоју малих и средњих предузећа, али и развоју неколико крупнијих индустријских предузећа. Исто тако, морају бити конкретизоване мере макроекономске и развојне политике којима би био омогућен излазак из садашњег неповољног стања индустрије и укупне привреде. Од посебног значаја је повећање техничко-технолошке опремљености индустрије, која се не налази на завидном нивоу. Индустријска опрема је у Србији у великом степену отписана.

Индустријски капацитети захтевају техничко-технолошку модернизацију, реконструкцију или ревитализацију²¹.

Процес приватизације индустријских предузећа у Србији имао је веома мали економски ефект на кретање индустријске производње и бруто домаћи производ индустрије у протеклој деценији. Приходи од приватизације нису били усмерени на оживљавање индустрије и привреде, већ су одлазили директно у текућу потрошњу. У индустрији Србије владало је некоришћење капацитета.

У великом броју делатности јавља се низак или недовољан степен коришћења капацитета, а навише у: металској, електро, текстилној, кожарској, дрвној и др. Капацитети се у делу грана прерађивачке индустрије користе и испод трећине.

Како долази до бројних проблема у виду мале производње, неискоришћености капацитета, минималног извоза и ниске профитабилности, долази и до лошег финансијског резултата.

²¹ Шојић, М. (2014), Индустрија Србије (1990-2013), Могуће стратегије развоја Србије, САНУ, Београд, стр.287.

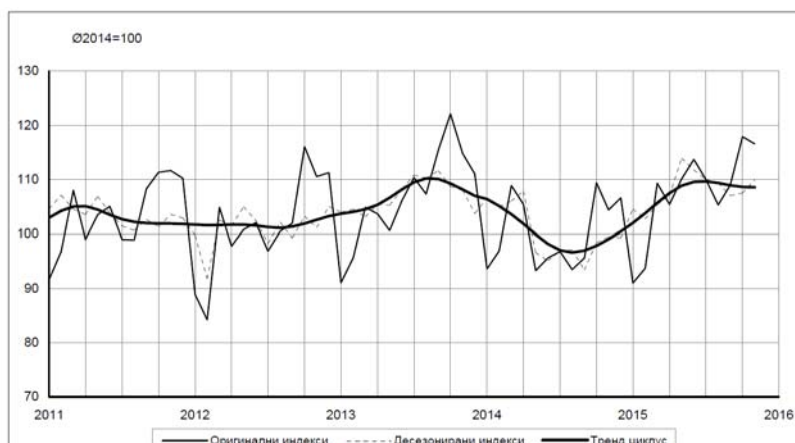
Део индустријске производње је изгубио ранија инострана тржишта на подручју Европске уније тако да је портребан огроман напор да се земља врати на та тржишта. Још већим проблемом сматра се и губитак домаћег тржишта, услед конкуренције стране робе, након убрзане либерализације домаћег тржишта и снижавања царинских стопа на увозне производе и услуге, без потребних припрема за увођење оштрих мера.

Индустријска мапа Србије

Слика 1. Индустријска мапа Србије
Извор: <http://www.politika.rs/> (20.05.2018.)

Индустријска мапа обухвата највеће произвођаче у Србији.

Слика 2. Индекси индустријске производње у Србији у периоду (2011-2016)

Извор: Привредна комора Србије

Металски и електро сектор почињу полако са годинама да губе на првобитној снази да би осамдесетих година са свог максимума дошли до успоравања и пада производње. Узроци оваког стања у привреди су неефикасна приватизација, реструктурирање, технолошка застарелост, учешће сиве економије, дугови, слабљење инвестиција и друго.

У исто време долази до релативно високог пада запослености који води сиромаштву грађана.

Подаци којима располаже Републички завод за статистику показују да је у прва три месеца 2018. године број запослених 2.092.220 људи, што је повећање у односу на 2017. годину за 3,3%.

Највише запослених до посла је дошло у привредним друштвима, задругама и предузећима и то у Београдском региону највише. По гранама индустрије посматрано, у прерађивачкој индустрији је највећи број лица пронашао посао, следе администрација и помоћни послови, док јавни сектор, услед забране запошљавања, бележи пад запослених.

Кретање стопе запослености и незапослености становништва старости више од 15 година

(од 2014. до 2017. године у процентима)

Слика 3. Запосленост у Србији у периоду 2014-2017. године
Извор: Републички завод за статистику

Поред веома ниске индустријске производње, за разлику од осталих транзиционих економија, прерађивачка индустрија Србије је за девет транзиционих година изгубила 47% индустријских радника, тако да је крајем марта 2010. године у прерађивачкој индустрији било запослено око 320.000 радника.

Анализа транзиционе индустријске продуктивности сасвим јасно диференцира успешне транзиционе економије од оних код којих структурне промене у привреди нису ишле ка средње-технолошким и високо-технолошким гранама. У групу успешних транзиционих привреда спадају економије Словеније, Чешке, Словачке и Мађарске, док се у другој групи налазе све транзиционе привреде Југоисточне Европе.

У ниско и средње технолошки ниским подсекторима запослено је 75% радника, ради 90% предузећа и остварује се 76% БДВ²².

Реиндустријализација у Србији

Србија располаже битним ресурсима од којих данас многи остају неупотребљени. Искоришћавање оваквих ресурса потпомогнуто финансијском инјекцијом из банкарског сектора може да доведе до производње веће количине разменљивих добара и услуга које иду у извоз. Стратешко опредељење за извоз и супституцију увоза битно утиче на стање девизног рачуна те, у коначном, на стање привреде. Индустријске гране из компаративног и конкурентског миљеа у којима Србија има предности које би имале нове привредне субјекте који ће производити за извоз су најбитнији извор девиза за Србију и знатно су боља варијанта стицања девиза у поређењу с неким алтернативним начинима (приватизација, кредити од међународних организација и сл.). Способност домаћег извоза за инострана тржишта је ограничена његовом структуром. Србија извози махом производе из примарног сектора јер секундарни сектор објективно има мало шта да понуди за конкурентну међународну размену. Да би се повећао извоз производа виших фаза прераде на инострана тржишта потребно је увести и спровести адекватне мере које стимулишу извоз (на пример, улагање у научноистраживачки рад).

Привредна комора Србије је објавила²³ да је индустријска производња у сектору рударства већа за 2,6 одсто у периоду

²² Реструктурирање и увозна оријентација привреде, Посткризни модел раста и развоја Србије 2011-2020.

²³ Билтен Привредне коморе Србије за 2017. годину, стр.13.

јануар-новембар 2017. године, у односу на исти период 2016. године, док је само у новембру 2017. године у поређењу са истим месецом 2016. године порасла 5,0 одсто. У сектору прерађивачке индустрије већа је за 6,8 одсто у првих једанаест месеци 2017. године, у односу на исти период 2016. године, док је у једанаестом месецу 2017. године у поређењу са истим месецом 2016. године порасла 8,2 одсто. У периоду јануар-новембар 2017. године у поређењу са истим периодом 2016. године, највећи раст производње забележен је у производњи непоменутих машина и опреме (44,2 одсто), раст од 11,4 одсто регистрован је у производњи електричне опреме, и од по 11,2 одсто у производњи основних метала и производњи металних производа, осим машина, док је пад забележен у производњи осталих саобраћајних средстава (-4,1 одсто). Само у новембру 2017. године, највећи пад у односу на исти месец 2016. године бележе производња осталих саобраћајних средстава (-30,8 одсто) и производња рачунара, електронских и оптичких уређаја (-28,5 одсто). Највећи раст у наведеном месецу забележила је производња непоменутих машина (38,7 одсто).

Према процени Републичког завода за статистику²⁴, стопа ре-алног раста бруто домаћег производа у 2017. години износи 1,9 одсто, што је значајно ниже од првобитне пројекције Владе Републике Србије од 3,0 одсто. Србија је остварила нижу стопу раста у поређењу са просеком региона Западног Балкана, Европске уније и на глобалном нивоу. Слабија привредна активност је последица: неповољних временских услова што се одразило на производни сектор, пораста спољнотрговинског дефицита као негативне компоненте бруто домаћег производа, као и ограничене потрошње услед мера фискалне консолидације. Према „Фискалној стратегији за 2018. годину са пројекцијама за 2019. и 2020. годину“ очекује се да стопа раста у 2018. години буде 3,5 одсто, док је Светска банка у свом последњем извештају проценила увећање привредне активности Србије за 3,0 одсто. Према последњим расположивим подацима Републичког завода за статистику, реални раст бруто домаћег производа у трећем кварталу

²⁴ <http://www.stat.gov.rs/>, (14.05.2018.)

2017. године, у односу на исти период прошле године, износио је 2,1 одсто. Индустриска производња је у 2017. години, према процени Републичког завода за статистику, порасла за 3,9 одсто (раст у 2016. години износио је 4,7 одсто). Према последњим доступним подацима, у периоду јануар-новембар 2017. године у односу на исти период 2016. године, значајан позитиван раст остварен је у сектору прерађивачке индустрије (6,8 одсто), највише у областима: прерада дрвета и производи од дрвета, осим намештаја (16,0 одсто), производња хемикалија и хемијских производа (15,7 одсто), производња текстила (14,6 одсто).

Са друге стране, сектор снабдевања електричном енергијом, гасом, паром и климатизација је остварило значајан пад од 6,8 одсто. Према процени Републичког завода за статистику, посматрајући у еврима, у 2017. години стопе раста извоза и увоза робе су износиле 13,0 и 14,2 одсто, респективно. Услед више стопе раста увоза порастао је спољнотрговински дефицит за 18,6 одсто, што је такође утицало на пад покривености увоза извозом (за 0,8 процентних поена). Промена тренда у спољној трговини се може објаснити апресијацијом динара, односно порастом вредности. Истакање девиза из земље због увоза се може зауставити супституцијом увоза, тј. производњом домаћег производа који ће подмирити потребе људи уместо да то чини страни производ. Међутим, овде треба истаћи момент који по својој природи није чак ни економски него социолошки или чак психолошки. Због вишедеценијског урушавања система вредности у нашој земљи становништво, а посебно оно млађе, живи у уверењу да све што иоле има предзнак страног у нашој земљи јесте супериорније у односу на домаће. Треба тежити ширењу сазнања о квалитетима које српски производи имају и њиховом промовисању пре свега у самој Србији²⁵.

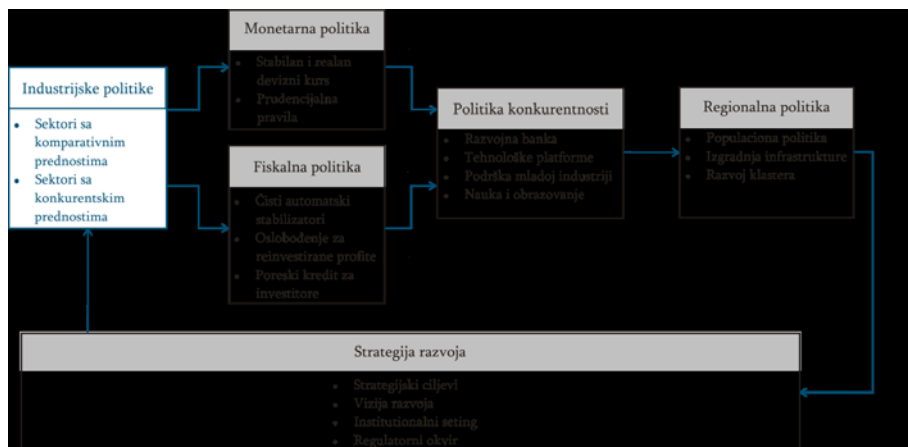
²⁵ Лазић, Б. (2014), Извоз, супституција увоза, банкарска политика и реиндустријализација Србије, Могуће стратегије развоја Србије, САНУ, Београд, стр. 801.

Платформа за вођење економске политике

Нове индустријске политике се одређују за приоритетне секторе, а у њих спадају²⁶:

- сектори са компаративним предностима и
- сектори са конкурентским предностима.

У вођењу економских политика, индустријске политике су прве док за њима следе монетарне и економске. Индустријске политике и макроекономске политике су у вези са осталим политикама као што су политика регионалног развоја, популациона политика и политика конкурентности.

Слика 4. Нова концепцијаска платформа у вођењу економске политике ²⁷

Индустријске политике су водеће код новог приступа вођења економске политике са задатком раста производње у секторима разменљивих производа што би довело до пораста извоза, а самим тим и смањења увоза.

Да би се ово остварило код сектора електричне енергије, главне мере биле би: политика цена заснована на начелу пуних

²⁶ Радна група за реиндустријализацију, Нацрт стратегије реиндустријализације Србије, Београд, стр. 12.

²⁷ Исто, стр.12.

трошкова, избор стратешких партнера, корпоративно управљање у јавним предузећима и економски подстицаји за развој нових и ефикасних енергетских технологија. Корпоративно управљање требало би да обезбеди ефикасно и етичко вођење јавних предузећа.

Индустријске промене

Главни елемент реформи у земљама у транзицији, па и у Србији, је стварање нове привредне структуре кроз процес приватизације, реструктурирања и модернизације привреде.

Приватизација се, у процесу транзиције ка тржишној привреди, сматра највећим кораком у овом процесу. Да би се успоставила адекватна привредна структура, потребно је технолошки унапредити привреду и структурно изменити индустрију. Сврхом приватизације индустријских предузећа сматрало се повећање ефикасности и продуктивности индустрије, њено реструктурирање, повећање производње, запослености и извоза. Међутим, ови циљеви нису испуњени. Највећи допринос овоме даје чињеница да и поред неких позитивних резултата и успеха у приватизацији, овај процес је индустријска предузећа ставио у тежак положај. Осим тога, средства од приватизације нису адекватно и довољно преусмерена у инвестиције, кредитирање развојних и извозних пројеката индустрије и реструктурирање и ревитализацију носилаца индустријског развоја у претходном периоду, већ су ишла директно у потрошњу. Веома лако је прелажено преко приватизација предузећа од националне важности, или приватизација које у себи носе развојне ефекте за целу индустрију. Међу приватизованим предузећима налазе се и она која су успешно пословала, сада послују још боље, али и оних које су нови власници довели до ликвидације. У прилог овом иде и проценат раскинутих приватизација сроведених од 2007. до 2010. године. Укупно је поништено 30,7% уговора о приватизацији предузећа која су продата на аукцијама, 23% тендерима, и 28,7% на тржишту капитала²⁸.

²⁸ Продата, непродата предузећа и раскид уговора (2010) Агенција за приватизацију РС.

Чињеница је и да није избегнута ванинституционална приватизација и пласирање домаћег капитала сумљивог порекла, обезбеђено веће учешће малих домаћих власника капитала и инвестиционих фондова. Највећи део предузећа је приватизован, али далеко од тога да је процес приватизације завршен. Српску индустрију чине неконкурентном и предузећа која су остала да се приватизују. Следи приватизација јавних (и комуналних) предузећа, која имају велики значај за функционисање индустрије. Завршетак приватизације један је од предуслова за окончање транзиције привреде, унапређење привредног амбијента и успостављања одрживог и стабилног раста индустрије²⁹.

Тренутно ни једна стратегија економског опоравка у Србији не даје видљиве и одрживе квалитативне резултате у индустријској производњи, па и хемијској индустрији. Када је крајем 2010. године Влада Србије донела (за сада једину званично усвојену, али незванично одмах напуштену) „стратегију“ под насловом Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011–2020³⁰, рачунало се изнад свега на далеко боље будуће резултате реалног сектора, пре свега индустријске и пољопривредне производње, енергетике, рударства,... као и на реализацију повећања производње у циљу извоза.

Међутим, тренутно се више не говори о нумеричким пројекцијама тог документа, у коме је претпостављен просечни годишњи раст индустријске производње чак од 6,8%, за читаву деценију. Уместо тога остаје опора истина да бруто домаћи производ Србије у 2012. није достигао преткризни ниво из 2008. године, као и да је индустријска производња у Србији на самом почетку претрпела најтежи „удар“ кризе са падом од 12,6% у 2009. години у односу на претходну, онда минорни раст током наредне две године, и коначно поновни пад у 2012. за 2,3%.

²⁹ Мићић, В., Зеремски, А. (2010) Деиндустријализација и реиндустријализација привреде Србије, Економски факултет Крагујевац, Економски факултет Београд

³⁰ Стаменковић, С. Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011–2020, УСАИД и Фонд за развој економске науке Економског факултета, Београд

Државној управи земље, привреди и грађанима очигледно тек предстоје праве стратешке одлуке и тешке мере ради опоравка реалног сектора и реиндустријализације економије, у мери у којој је то могуће³¹.

Процес приватизације са свим својим програмима реструктурирања, модернизације и реорганизације у Србији није резултирао у складу са очекивањима иако је приватизација била неопходна.

Оно што је преостало од квалитетне индустрије пролазило је тешким путем приватизације и новог тржишног прилагођавања. Србија је у свему каснила, па и у приватизацији, где су, већински приватизоване углавном успешне компаније које се баве производњом дувана, пива, цемента, уља, минералне воде,... и само мали део тзв. тешке индустрије.

Закључак

Транзиција у којој се наша земља подстакла је негде више или мање драматичне промене у вођењу текуће економске политике. Најважније је да се одустало од принципа неограничене слободне конкуренције и такође привремено или трајније повећање државне интервенције у привреди. Они који се баве креирањем економске политике широм света, предузели су мере подстицања тражње. После периода вођења економске политике, са циљем одржања ценовне стабилности, водеће место поново су добили производња, извоз, незапосленост и сиромаштво.

Транзиција која је потресла све социјалистичке земље само је убрзала настанак и продубила српску економску кризу, са којом би се наша економија суочила, пре или касније, чак и да није било светске економске кризе. Србија није искористила на оптималан начин прилив страног капитала, да изгради и побољша своје институционалне, развојне и опште привредне перформансе, које би помогле да спремније дочека кризу и смањи њен разоран утицај.

³¹ Ђукић, П. (2013) Могућности опоравка хемијске индустрије Србије у светлу одрживог развоја, Београд

Дуг временски период који је пратила приватизација само је довео до повећања незапослености и стварања сиромаштва захваљујући неадекватно приватизованим поступцима. Уз одговарајуће економске мере поновна индустријализација је могућа уз директан прилив страних инвестиција.

Литература

1. Ђукић, П. (2013) *Могућности опоравка хемијске индустрије Србије у светлу одрживог развоја*, Београд
2. Лазић, Ђ. (2014), *Извоз, супституција увоза, банкарска политика и реиндустријализација Србије*, Могуће стратегије развоја Србије, САНУ, Београд
3. Мијатовић, Б. (2005) *Општи преглед транзиције у Србији, Четири године транзиције у Србији*, Центар за либерално-демократске студије, Београд
4. Мићић, В., Зеремски, А. (2010) *Деиндустријализација и реиндустријализација привреде Србије*, Економски факултет Крагујевац, Економски факултет Београд
5. Стаменковић, С. *Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020*, УСАИД и Фонд за развој економске науке Економског факултета, Београд
6. Црнобрња, М (2007) *Економија транзиције*, ФЕФА, Београд
7. Шојић, М. (2014), *Индустрија Србије (1990-2013)*, Могуће стратегије развоја Србије, САНУ, Београд

Извори

1. Билтен Привредне коморе Србије за 2017. годину
2. Нацрт стратегије реиндустријализације Србије, Радна група за реиндустријализацију, Београд
3. Продата, непродата предузећа и раскид уговора (2010) Агенција за приватизацију РС
4. Реструктурирање и увозна оријентација привреде, Посткризни модел раста и развоја Србије 2011-2020.
5. <http://www.stat.gov.rs/>, (14.05.2018.)
6. <https://ouniverzitet.wordpress.com/>, (10.05.2018.)
7. <http://www.politika.rs/> (20.05.2018.)

SUMMARY
Marina Kovvinic

**TRANSITIONAL CHANGES IN INDUSTRIAL SECTOR AND
REINDUSTRIALIZATION OPPORTUNITIES IN SERBIA**

In Serbia, the transition process began more than twenty years ago, so that the results in the form of strengthening the private sector, the development of entrepreneurship, and strong competitiveness would be missed to the extent they were expected. The transitional path itself turned out to be wrong, made up of mistakes and bad decisions. It is necessary to define what is meant to be achieved by transition and to focus all forces on achieving such a specific goal. The Strategy for Identist Development developed, would contribute to reindustrialization, the proper allocation of capacities in the country, in order to achieve higher employment. It is also necessary to attract investments, whether domestic or foreign investors.

***Key words:** transition, industry, reindustrialization, employment, investment.*

Jeličić Goran
Fakultet za poslovne studije, Univerzitet Džon Nezbit

MEĐUZAVISNOST PROCESA SKLADIŠTENJA I USPEŠNOG POSLOVANJA PREDUZEĆA

Sažetak: Skladištenje u proizvodnom ili trgovinskom preduzeću od direktnog je uticaja na poslovni proces, i to na taj način što se smanjenjem pratećih troškova prevoza, čuvanja materijala i robe, približavanjem skladišta proizvodnom procesu, uslovljava smanjenje troškova gotovog proizvoda, čime se povećava mogućnost sticanja većeg profita. Funkciji skladištenja u današnje vreme posvećuje se posebna pažnja, ulaže se dosta u softverska rešenja kako bi se zaposlenima omogućio lakši uvid u stanje zaliha.

Radom je obuhvaćen proces skladištenja preko definisanja do određivanja optimanih lokacija. Osnovna hipoteza da su skladištenje i uspešnost poslovanja u direktnoj vezi pokazala se tačnom jer bez dobro organizovanom procesa čuvanja i distribuiranja gotovih proizvoda i robe nema uspešnog poslovnog procesa.

Ključne reči: skladište, lanac snabdevanja, proizvodnja

Uvod

Nekada su magacinski prostori bili organizovani veoma jednostavno. Ručno je skladištena roba, a praćena je papirologijom. Danas je za praćenje stanja robe i njeno kretanje potrebno angažovati više resursa da bi se sprovela savremena logistika i odgovorilo se na potrebe poslovne organizacije. Kako su sada skladišta velika sa mnoštvom pалetnih mesta, potrebno je da se prati da roba ne stoji na podu, na putu viljuškarima i ljudima, da se ne „izgubi” tokom procesa skladištenja u nekom dalekom delu magacina. Ukoliko se ne povede računa, mogućnost greške je velika i prilikom evidencije primljene robe kao i pri evidenciji izdavanja iste. Da bi se greške izbegle, neminovna je automatizacija prometa u skladištu. Uglavnom se pribegava softverima koji upravljaju magacinima i vezom viljuškarista i magacionera sa tim softverom.

Preduzetnici bez obzira na delatnost koju obavljaju tokom svakodnevnog poslovanja susreću se s pojmom skladišta i skladišnim procesima. To je i razlog što se u savremenoj privredi sve više pažnje usmerava na skladištenje, a posebno skladištenje gotovih proizvoda. Ovo je prouzrokovano time što proizvođač kao kupac sirovina i poluproizvoda u velikoj meri može izvršiti uticaj na način dolaska kupljenih proizvoda, kako po vremenu, tako i po količinama, vrstama i načinu pakovanja. Kako je sve veći udeo troškova skladištenja u ceni koštanja proizvoda, u savremenoj privredi se javlja tendencija da se sirovine i poluproizvodi neposredno iz transportnih sredstava usmeravaju na tehnološke linije obrade, odnosno prerade, bez prethodnog uskladištenja.

Proces skladištenja u lancu snabdevanja

Magacinsko poslovanje podrazumeva skup poslova koji se odnose na prihvatanje, čuvanje i izdavanje nabavljene (proizvedene) robe. Pod skladištem u širem smislu podrazumeva se prostor izgrađen u celini, delimično izgrađen ili neizgrađen; ograničen ili ne; pokriven ili ne, koji se upotrebljava za smeštaj robnih fondova preduzeća. Skladište u užem smislu je samo onaj ograđen i pokriven prostor sa inventarom za manipulaciju, koji služi isključivo u svrhu uskladištenja i čuvanja robe od svih uticaja koji bi mogli dovesti do gubitaka na njoj. Skladištem se smatra posebno opremljena prostorija u kojoj se obavlja prijem, smeštaj, čuvanje, pakovanje, uzorkovanje, klasiranje, sortiranje, obeležavanje, utvrđivanje kvaliteta i izdavanje sirovina, poluproizvoda, gotovih proizvoda, ambalaže, sitnog inventara, kao i priprema ovih dobara za otpremu u proizvodne pogone, prodavnice ili direktno kupcima.

Skladišta su određeni prostori ili prostorije namenjeni za čuvanje i smeštaj robe koja je predmet poslovanja preduzeća. Smeštajem, čuvanjem i izdavanjem robe iz skladišta bavi se skladišna služba, a u skladištu radi skladišno osoblje. Nemogućnost i neracionalnost organizacije nabavke nedostajućih materijala na tržištu za potrebe proizvodnje dovelo je do pojave skladišta.

U savremeno organizovanoj proizvodnji, baziranoj na savršeno snabdevenom tržištu svim vrstama materijala, otpala bi potreba za skladišnim prostorom³².

Jedan od osnovnih procesa koji se odvijaju u svakom proizvodnom preduzeću predstavlja proces skladištenja. Ovaj proces obuhvata niz kompleksnih aktivnosti među kojima su prijem i izdavanje robe iz skladišta. Automatizacija procesa vezanih za postupke identifikacija proizvoda i ažuriranja stanja u skladištima dovodi do ubrzanja procesa, kao i do smanjenja mogućnosti greške³³.

Naziv „Upravljanje lancem Snabdevanja” (eng. Supply Chain Management) je nastao kao posledica načina posmatranja celog procesa snabdevanja kupca proizvodom (ili uslugom) koji mu je potreban. Naime, posmatranje počinje od kraja fizičkog procesa snabdevanja: od kupovine, odnosno od kupca. Kupac je zainteresovan za neki proizvod, taj proizvod prodaje neki prodavac, koji je proizvod nabavio od nekog distributera (veleprodaje), koji ga je nabavio od proizvođača, koji je morao nabaviti sirovine i poluproizvode za taj proizvod, od nekog dobavljača. Praktično svaki učesnik u ovom nizu (lancu) predstavlja jednu kariku, koja spaja izvor sirovina sa kupcem. Tako je od ove logike nastao termin lanac snabdevanja³⁴.

Funkcije i zadaci skladišta

Skladište je prostor za uskladištenje robe u rasutom stanju ili u ambalaži s namerom da posle određenog vremena roba bude uključena u dalji transport, proizvodnju, distribuciju ili potrošnju³⁵.

Skladište ima prevashodno ulogu da se u njemu odloži materijal i učini dostupnim u trenutku koji je uslovljen određenim tehnološkim

³² Regodić, D., *Logistika Lanci snabdevanja*, Univerzitet Singidunum, Beograd, str. 201, 2014

³³ Rakić-Skoković, M., i dr., *Primena RFID tehnologije u automatizaciji skladišta*, INFOTEH JAHORINA, Vol.7, Ref. E-IV-2, str.533, 2008

³⁴ Bošković, J., *Upravljanje lancima snabdevanja*, Festival kvaliteta FQ, Kragujevac, 2013

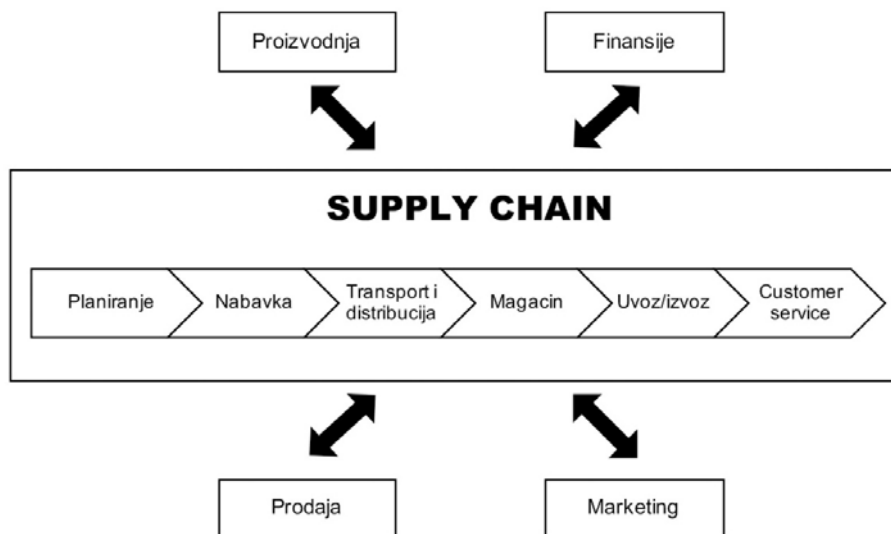
³⁵ <https://sh.wikipedia.org/wiki/Skladiste>, (02.11.2018.)

zahtevima. Glavnom karakteristikom skladišnog procesa smatra se vremensko premošćavanje, to jest čuvanje materijala od trenutka njegovog ulaska u skladište do momenta otpreme.

Ova činjenica implicira očuvanje upotrebne vrednosti materijala odnosno njegovog kvaliteta. Kod određenih vrsta materijala ovaj uslov nije uvek lako ispuniti, ali se on obezbeđuje primenom određenih standarda kojima se propisuje rok i način čuvanja. U realnim uslovima postoji čitav niz razloga koji uslovljavaju formiranje i održavanje sistema za čuvanje, odnosno uskladištenje³⁶.

Skladištem se upravlja jasno definisanim procedurama u smislu redosleda i načina odvijanja poslova, rasporedom izvršitelja i načinom evidencije poslovnih događaja (primanje, čuvanje, rukovanje, izdavanje, povraćaj materijala ili roba i poslovi kontrole)³⁷.

Kako bi se što više približila funkcija skladišta, potrebno je početi sa organizacionom šemom preduzeća, prikazanom slikom 1.:

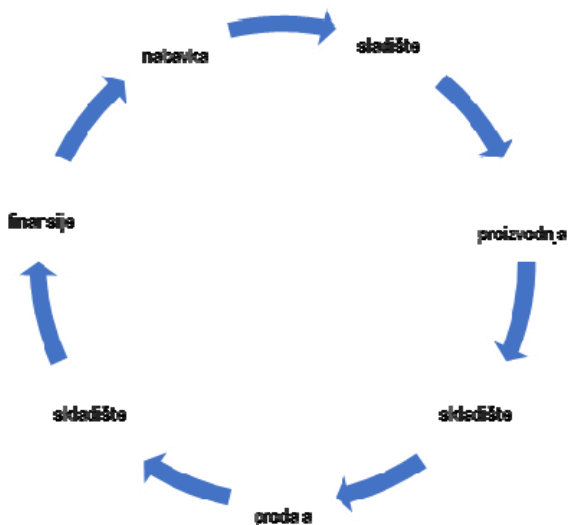
Slika 1. Lanac snabdevanja³⁸

³⁶ www.znrfak.ni.ac.rs/SERBIAN/010-STUDIJE/.../SKLADIŠNI%20SISTEM.docx, (05.11.2018.)

³⁷ <https://poduzetnik.com.hr/rubrike/savjeti/item/158-znacenje-skladista.html>, (05.11.2018.)

³⁸ Menadžment centar Beograd, Lanac snabdevanja

Ukoliko se šema na slici 1. proširi skladištem između svake funkcije, nova šema bi izgledala kao što je prilazano slikom 2.

Slika 2. Proširen model lanca snabdevanja

Zadaci skladišne funkcije mogu se definisati kao ³⁹:

- Preuzimanje robe od dobavljača,
- Kvantitativan i kvalitativan prijem robe u skladište,
- Smeštanje robe u skladište prema zahtevima prirode robe (prehrambeni proizvodi-frižideri, zapaljivi-cisterne, cement-pokrivena skladišta i sl.),
- Preduzimanje svih potrebnih radnji radi očuvanja kvaliteta i količine robe,
- Vodjenje ažurne evidencije o stanju zaliha,
- Izdavanje robe,
- Pakovanje i otprema robe, i
- Redovno i po potrebi vanredno inventarisanje.

Skladišna funkcija direktno se odražava na efikasnost proizvodnje obezbeđivanjem i čuvanjem traženih materijala.

³⁹ <https://darkoveljic.files.wordpress.com/2016/03/pojam-i-znacaj-skladisne-funkcije>, (03.11.2018.)

Skladištenje u lancu snabdevanja

Krajem dvadesetog veka, osamdesetih godina, pojavio se pojam lanac snabdevanja u trenutku kada preduzeća nailaze na potrebu međusobnog povezivanja ne bi li na taj način unapredili nivo usluga svojim krajnjim potrošačima, povećali spektar svojih usluga na tržištu a samim tim stvorila i veći profit. Lanac snabdevanja uključuje dobavljače, proizvođače, prevoznike, trgovce i druge učesnike sa ciljem da povezivanjem učine proizvod dostupnim krajnjim potrošačima. Da bi bio uspešan, koncept lanca snabdevanja treba da integriše sve poslovne funkcije, i to ne samo u jednom preduzeću već duž celog distributivnog lanca.

Cilj lanca snabdevanja treba da bude temelj postavke svih robnih i informatičkih tokova, od primarne proizvodnje, preko obrade materijala, kreiranje finalnog proizvoda, njegove distribucije i konzumacije od strane krajnjih korisnika. Koncept upravljanja lancem snabdevanja je još relativno mlad u svetskoj naučnoj teoriji.

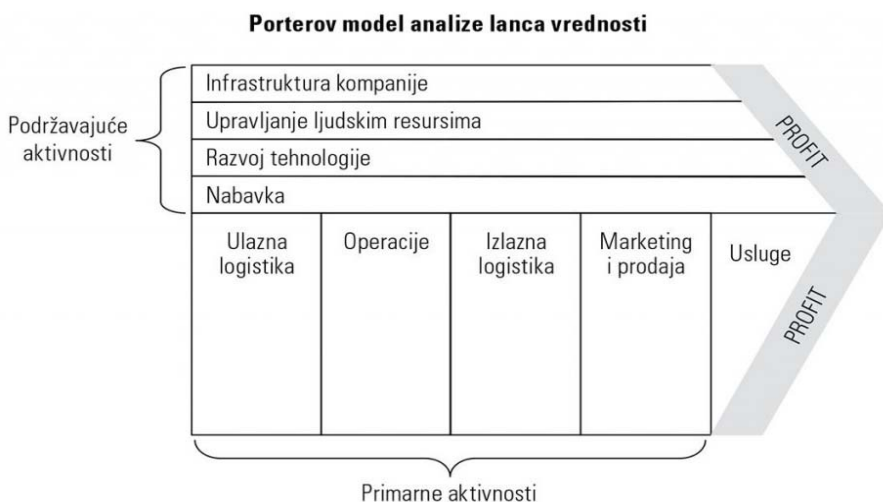
Filozofija koncepta lanca snabdevanja je usmerena na što veću usklađenost ključnih poslovnih funkcija svih karika u distributivnom lancu u procesu organizacije robnih i informacionih tokova, dok su logističke upravljačke poluge skoncentrisane na internu optimizaciju tokova dobara i informacija unutar jedne firme. Primena koncepta integrisanog lanca snabdevanja ne zanemaruje potrebu za optimizacijom navedenih tokova unutar pojedinih preduzeća, već naprotiv, dodatno podiže važnost operativnih logističkih aktivnosti na nivou jedne firme, a pored toga, unapređuje procese optimizacija i koordinacija unutar i između različitih preduzeća i potvrđuje značaj logističkih performansi za profitabilnost preduzeća. Pored toga što briše međukompanijske granice, primena koncepta lanca snabdevanja u jednom distributivnom kanalu utiče na smanjivanje važnosti funkcionalnih, odnosno tradicionalnih poslovnih i umesto njih ističe značaj procesnih upravljačkih pristupa⁴⁰.

⁴⁰ Cohen, S. & Roussel, J. „*Strategic Supply Chain Management*, McGraw-Hill. USA. str. 9, 2005

Majkl Porter kreira svoj lanac vrednosti (Slika 3.) gde se vidi da su sve aktivnosti podeljene na dve grupe, i to ⁴¹:

- primarne aktivnosti, i
- aktivnosti podrške.

Primarne aktivnosti su one koje stvaraju vrednost i u njih se ubrajaju ulazna logistika, operacije, izlazna logistika, marketing i usluge. Sa druge strane, aktivnosti podrške ne učestvuju direktno u kreiranju vrednosti, ali čine osnovu za njen nastanak, a čine ih nabavka, razvoj tehnologije, menadžment ljudskih resursa i infrastruktura firme. Da bi se stekla konkurentska prednost, potrebno je postići efikasnu organizaciju upravljanja navedenim aktivnostima unutar lanca snabdevanja, analizirati svaku pojedinačnu aktivnost, te alocirati onu koja ne daje očekivane rezultate kako bi na taj način lanac snabdevanja učinili vrednosnim lancem. Od kvaliteta upravljanja lancem snabdevanja zavisi i zadovoljstvo krajnjih korisnika.

Slika 3. Lanac snabdevanja Majkla Portera ⁴²

⁴¹ Kotler P., Keler K., *Marketing menadžment*, Dana status, Beograd, str. 523,2006

⁴² <http://mcb.rs/recnik/value-chain-analysis-analiza-lanca-vrednosti/>, (04.11.2018.)

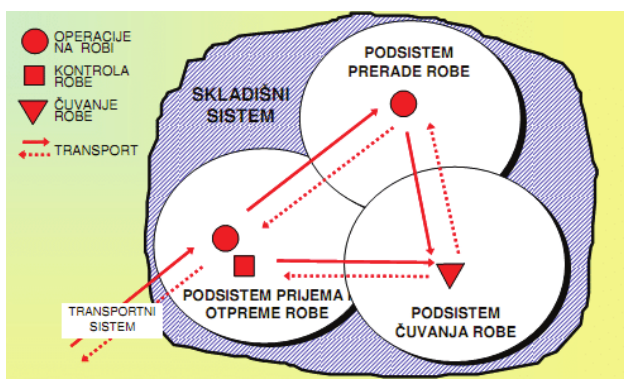
Uloga skladišta u lancu snabdevanja

Skladište je element sistema koji povezuje sve ostale elemente u celinu. Osnovni procesi u skladišnom sistemu su⁴³:

- prijem robe,
- prerada robe,
- čuvanje robe, i
- izdavanje ili otprema robe.

Koliki je u suštini značaj lanca snabdevanja može se uočiti iz velikog broja publikacija i konstantnog istraživanja velikog broja autora, koji pokušavaju što više približiti njegov koncept realnim uslovima okruženja u kojima kompanije posluju i definisati ga na takav način da se izvrši objedinjavanje svih učesnika, aktivnosti, procesa, ljudskih resursa koji učestvuju u njemu, s ciljem optimizacije troškova, povećanjanivoa pružene usluge i povećanja kvaliteta proizvoda⁴⁴.

Slikom 4. prikazan je sistem procesa u skladištu. Osnovna funkcija skladišnog sistema je čuvanje zaliha proizvoda kako bi se omogućila efikasna sinhronizacija procesa koji prethode skladištenju, a sve u cilju smanjenja troškova, postizanja zavidnog kvaliteta usluge i stvaranje optimalnih uslova za realizaciju potrebnih procesa.

Slika 4. Skladišni sistem ⁴⁵

⁴³ Stević, Ž., *Izbor i merenje ključnih performansi u skladišnom sistemu*, XX Internacionalni naučni skup SM, 2015

⁴⁴ Stević, Ž., *Uloga i značaj dobavljača u upravljanju lancem snabdevanja*, Vol.15 No1, 159, 2018

⁴⁵ Regodić, D., *Skladištenje i skladišni sistemi*, Univerzitet Singidunum, Beograd, str. 25, 2010

Motivi držanja skladišta mogu se prikazati kroz ⁴⁶:

- Funkcija izjednačavanja je značajna u slučaju pojave međusobnog odstupanja potrebe za materijalom i njegovog priticanja u količinskom smislu i / ili u odnosu na vremensku raspodelu.

- Funkcija sigurnosti je značajna u slučaju pojave nepredvidivih rizika u toku proizvodnje uz oscilacije potreba na tržištu prodaje i zakašnjenje isporuka na tržištu nabavke.

- Funkcija razvrstavanja je značajna kod oblikovanja asortimana robe u trgovini ili kod oblikovanja vrsta proizvoda u industrijskim preduzećima.

- Spekulativna funkcija je značajna u slučaju kada se očekuje povećanje cena na tržištu nabavke ili tržištu prodaje.

- Funkcija dorade je značajna u slučaju kada kod uskladištenih tereta dolazi do promene kvaliteta.

Procesi skladištenja ne povezuju se direktno sa ostalim procesima, već preko transportnog sistema, bilo da je reč o unutrašnjem ili spoljašnjem transportu. Sve aktivnost skladišta služe u svrhu podrške nabavci, čuvanju nabavljenog materijala, procesu proizvodnje, procesu isporuke...

Vrste skladišta

Podela skladišta se može izvršiti prema više kriterijuma, i to:

- U zavisnosti od vrste delatnosti kojom se preduzeće bavi, javljaju se skladišta proizvodnih i skladišta trgovinskih preduzeća. Osnovna razlika je u tome šta se skladišti, kod proizvodnih preduzeća to su sirovine, poluproizvodi, gotovi proizvodi, alat, sitan inventar i otpad dok se u skladištima trgovinskih preduzeća skladišti roba namenjena daljoj prodaji.

- Prema načinu gradnje razlikuju se otkrivena i zatvorena skladišta pri čemu su otvorena namenjena čuvanju robe i materijala koji su neosetljivi na vremenske uslove (pogodna su za građevinski materijal kao što su pesak, šljunak...), dok se zatvorena koriste za robu kojoj je potrebno strujanje vazduha, roba velikih razmera ili roba kojoj ne smeta promena temperature. Zatvorena skladišta najčešće čuvaju skuplju robu koja se krade, npr. tkanine, nameštaj, bela tehnika, prehrana.

⁴⁶ Milanović-Golubović V. *Logistika*, Megatrend univerzitet, Beograd, str.283., 2007

- Ukoliko se kao kriterijum posmatra mehanizacija, skladišta mogu biti nisko mehanička, visokomehanička, robotizovana i automatizovana. U skladištima sa manjim stepenom mehanizacije zaposleni robom upravljaju ručno ili kolicima. Što je veći stepen mehanizacije upotrebljen ide se prema viljuškarima do računarskog upravljanja skladištem.

- Specijalizovana skladišta su namenjena određenoj vrsti robe. Silosi su primer specijalizovanih skladišta i služe odlaganju žitarica. Hladnjače skladište lako kvarljivu robu tipa prehramenih proizvoda. Vinski podrumi skladište vina i druge alkoholne proizvode.

- Prema kriterijumu vlasništva, skladišta mogu biti vlastita i javna. Vlastita skladišta su namenjena čuvanju robe preduzetnika s tim da mogu biti centralizovana ili decentralizovana. Javna skladišta su opšte namene i izdaju se društvima kojima nije u interesu da imaju vlastita skladišta jer im je prostor potreban na određeno vreme i uz ugovorenu naknadu.

Za vreme odvijanja proizvodnih procesa u proizvodnim preduzećima prvo se skladište sirovine, poluproizvodi, pa tek na kraju gotovi proizvodi koji su spremni za predaju kupcima. Osim ovoga, potrebno je planirati skladištenje i pogonskog goriva, mašina, alata. U trgovinskim skladištima roba se čuva do trenutka predaje trgovinskim objektima. U skladištima društva čuvaju se zalihe velike finansijske vrednosti⁴⁷.

Skladišta proizvodnih preduzeća

Prema svojoj funkciji skladišta proizvodnih preduzeća mogu biti:

- glavna i
- pomoćna.

Dalje se i jedna i druga mogu deliti na specijalizovane podvrste u zavisnosti od veličine materijala.

U glavna skladišta proizvodnih preduzeća ubrajaju se⁴⁸:

- Skladišta sirovina,
- Skladišta pomoćnog materijala,

⁴⁷ Krpan Lj., Maršanić, R., Jedvaj V., *Upravljanje zalihama materijalnih dobara i skladišno poslovanje u logističkoj industriji*, Tehnički glasnik 8, 3, 269-277, 2014

⁴⁸ Miljuš, M., *Performanse skladišta*, Saobraćajni fakultet, Beograd, str. 23, 2011

- Међузастна складишта,
- Складишта готових производа.

Складишта сировина потребно је да сачувашу материјал у добром стању све до његове употребе у производном процесу. Ова складишта могу бити универзална и специјална. Универзална су када се у њима чувају све врсте сировина, док складишта у којима се чува само једна врста или група сличних врста сировина називају се специјализована складишта.

Складишта помоћног материјала углавном постоје само у великим фабрикама и служе за смештај неопходних помоћних материјала (смештај сапуна за прање вуне у текстилним фабрикама итд). Међузастна складишта прихватају недовршену производњу све до коначне употребе производа.

Складишта готових производа су складишта у којима се чувају производи од момента завршне техничке контроле до момента испоруке купцима. Она такође могу бити универзална и специјализована. Помоћна складишта су простори у којима се чувају алати, мазива, отпаци, неконкурентна роба и сл. Без обзира на врсту складишта, организација складишне функције мора обезбедити експедитивност и економичност пословања.

Локација складишта

Локација складишта директно је повезана са успехом пословања предузећа од трошкова који се јављају путем транспорта на релацији складиште предмета рада - производни погони и производни погони - складиште готових производа. Што је локација складишта ближа оптималној, тим пре ће и трошкови транспорта залиха бити мањи, односно економичност компаније већа. Сам проблем локације складишта у оквиру логистике не исцрпљује се само избором најповољнијег места за изградњу складишног објекта, већ се протеже и на одређивање оптималне локације робе у оквиру самог складишта.

Проблем локације решава у два корака⁴⁹:

1. Одређивање оптималне локације складишног објекта у кругу компаније, односно у просторној мрежи продајних објеката;
2. Одређивање оптималног распореда робе у самом складишту.

⁴⁹ Regodić, D., *Logistika*, Универзитету Сингидунум, Београд, стр.43, 2011

Sa svakim kretanjem materijala i robe dolazi do određenih troškova i to troškova utovara i istovara, troškova energije i režijskih troškova. To je razlog da se kretanje materijala i robe svede na najmanju moguću meru time što će se skladište predmeta rada što više približiti tehnološkom procesu.

Priručna skladišta poluproizvoda (ukoliko su zaista neophodna) moraju biti bliža radnim mestima na kojima se obavljaju odgovarajuće operacije: skladišta rezervnih delova bliže proizvodnim pogonima, a skladište gotove robe što bliže završnoj montaži, odnosno završetku tehnološkog procesa.

Ovaj načelni stav se u praksi mora modifikovati u zavisnosti od ⁵⁰:

1. Vida proizvodnje (odnosno u zavisnosti od toga da li se radi o pojedinačnoj, serijskoj ili masovnoj proizvodnji);

2. Funkcije skladišta (odnosno u zavisnosti od toga da li se radi o skladištima sirovina, o sabirnim skladištima u procesu transporta, ili o distributivnim skladištima, čiji je zadatak snabdevanje prodavnica);

3. Mogućnosti priključivanja na mrežu eksternog transporta;

4. Razvojnih potreba firme.

Kada je reč o malom preduzeću nije prevelik problem odrediti optimalnu lokaciju skladišta, jer se u tom slučaju skladišta smeštaju pod isti krov sa proizvodnjom i orijentišu se prema toku tehnološkog procesa. Skladište sirovina se takođe pomera ka tehnološkom procesu, dok se skladište gotovih proizvoda postavlja na kraj proizvodne linije.

Sa druge strane, tu su i skladišta velikih preduzeća gde je problem lokacije izraženiji u smislu određivanja da li je reč o izgradnji novog skladišta ili o proširenju postojećih kapaciteta. Najvažniji zahtev da je skladište što bliže proizvodnji kako bi se time smanjili troškovi neophodno je da bude obezbeđen. Ukoliko se radi o proizvodnim preduzećima, potrebno je udaljenost skladišta predmeta rada od proizvodne linije smanjiti što je više moguće, a ako se radi o trgovinskim preduzećima roba treba da je što bliže krajnjem potrošaču.

Za utvrđivanje optimalne lokacije skladišta koriste se uglavnom sledeće metode ⁵¹:

⁵⁰ Marković, M., *Poslovna logistika*, Čigoja štampa, Beograd, str.89, 1999

⁵¹ Regodić, D., *Skladištenje i skladišni sistemi*, Univerzitet Singidunum, Beograd, str. 145, 2010

- 1) metoda težišta,
- 2) metoda tona-kilometar.

Kada govorimo o izgradnji skladišta, činioci na koje treba obratiti pažnju pri izgradnji skladišta su brojni, a pre svih su to troškovi izgradnje kao i sigurnost, funkcionalnost samog skladišnog prostora. Uopšteno posmatrano, izgradnja skladišta obuhvata sve građevinske radove u funkciji izgradnje objekta, pomoćnih prostorija. Pre same izgradnje treba definisati o kakvom se skladištu radi, raspored prostorija, prilaz skladišnom prostoru, nosivost poda, veličinu i raspored vrata, prozora, zidova. Veličina skladišta zavisi od više činilaca među kojima su najznačajniji cena zemljišta, kvalitet parcele, potreban obrt robe u magacinu. Nakon određivanja potrebne vrste skladišta, bilo da je u pitanju otvoreno ili zatvoreno skladište, potrebno je odrediti veličinu skladišnog prostora. U zavisnosti od toga određuje se da li se roba pakuje odvojeno ili se postavlja na palete, te se izračunava optimalna veličina prostora.

Sastavni deo skladišta čine i prostor za smeštaj i održavanje transportnih sredstava, prostor za odlaganje ambalaže, skladišna kancelarija, prostor za vraćenu robu, garderoba, sanitarija. Veličina prostora za transportna vozila određen je brojem vozila koje treba parkirati i od načina održavanja. Prostor za odlaganje ambalaže uslovljen je količinom i vekom trajanja iste. Prostorije koje koriste zaposleni u skladištu treba postaviti što bliže mestu predviđenom za prijem i izdavanje robe iz skladišta.

Zaključak

Deo preduzeća koji se bavi prijemom, smeštanjem i čuvanjem robe do njene dalje distribucije naziva se skladišna služba dok se skup poslova koje obavlja naziva skladišno poslovanje. Skladišno poslovanje preduzeća razlikuje se zavisno od privredne grane kojoj preduzeće pripada.

Skladišta proizvodnih preduzeća čuvaju i skladište robu do njene upotrebe u proizvodnom procesu, čuvaju procese proizvodnje do njihove distribucije krajnjem kupcu. Proces proizvodnje zahteva više vrsti skladišta u skladu sa procesom tehnologije. u trgovinskim

preduzećima je drugi slučaj jer je tamo potrebno skladištiti robu koja iz skladišta ide u direktnu prodaju.

Da bi preduzeće očekivalo prihode potrebno je da posebnu pažnju posveti skladištenju i to preko softverskog rešenja do zaposlenih u skladištima. Svakom preduzeću osnovni je cilj uspešno poslovanje i krčenje puta do uspeha na veoma zahtevnom tržištu. Ono što je još važnije je zadržati stečenu poziciju na tržištu. To je u današnje vreme jake konkurencije veoma težak zadatak koji se postavlja pred preduzeće. Kako bi se preduzeće održalo na stečenoj poziciji bitno je da vodi računa o svim poslovnim procesima.

Uspeh jednog preduzeća direktno zavisi od kreativnosti i sposobnosti da se pobedi konkurencija. Osnova poslovanja je zadovoljenje potreba krajnjih potrošača. Da bi se izašlo u susret zahtevima kupca, proizvođač mora plasirati na najbolji mogući način svoj proizvod na traženom mestu u traženo vreme i u potrebnim količinama. Kako bi ispunilo tražene zahteve, preduzeće mora da raspolaže potrebnim količinama i vrstom proizvoda, što znači da mora da ima dobro organizovan sistem zaliha. Troškovi skladištenja su veliki te je od vitalnog značaja smanjenje tih troškova u cilju povećanja profita preduzeća. Planiranjem zaliha moguće je ostvariti kvalitetnije i efikasnije poslovanje. Razrađeni sistemi planiranja zaliha u principu daju i veće mogućnosti ušteda, ali zahtevaju razrađene normative, redovne sisteme praćenja utrošaka zaliha kao i koordinaciju s planovima proizvodnje i prodaje. Svrha zaliha je u omogućavanju ekonomičnije proizvodnje i nabavke, štite od nesigurnosti nabavnih tržišta i usklađuju ponudu s neravnomernom potražnjom. Iz tog razloga uprava preduzeća donosi odluke šta je potrebno držati na zalihama, u kojoj količini, kada nabavljati i kako pratiti, odnosno kontrolisati efikasno upravljanje zalihama kako bi se smanjili troškovi proizvodnje i samim tim sveli na minimum.

Literatura

1. Bošković, J., Upravljanje lancima snabdevanja, Festival kvaliteta FQ, Kragujevac, 2013
2. Kotler P., Keler K., Marketing menadžment, Dana status, Beograd, 2006

3. Krpan Lj., Maršanić, R., Jedvaj V., Upravljanje zalihama materijalnih dobara i skladišno poslovanje u logističkoj industriji, Tehnički glasnik 8, 3,269-277, 2014
4. Milanović-Golubović V. Logistika, Megatrend univerzitet, Beograd, 2007
5. Miljuš, M., Performanse skladišta, Saobraćajni fakultet, Beograd, 2011
6. Marković, M., Poslovna logistika, Čigoja štampa, Beograd, str.89, 1999
7. Rakić-Skoković, M., i dr., Primena RFID tehnologije u automatizaciji skladišta, INFOTEH JAHORINA, Vol.7, Ref. E-IV-2, 2008
8. Regodić, D., Skladištenje i skladišni sistemi, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010
9. Regodić, D., Logistika, Univerzitetu Singidunum, Beograd, str. 43, 2011
10. Regodić, D., Logistika Lanci snabdevanja, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2014
11. Stević, Ž., Izbor i merenje ključnih performansi u skladišnom sistemu, XX Internacionalni naučni skup SM, 2015
12. Menadžment centar Beograd, Lanac snabdevanja
13. Cohen, S. & Roussel, J. ,Strategic Supply Chain Management, McGraw-Hill. USA, 2005
14. <https://sh.wikipedia.org/wiki/Skladiste>, (02.11.2018.)
15. <https://darkoveljic.files.wordpress.com/2016/03/pojam-i-znacaj-skladisne-funkcije>, (03.11.2018.)
16. <http://mcb.rs/recnik/value-chain-analysis-analiza-lanca-vrednosti/>, (04.11.2018.)
17. www.znrfak.ni.ac.rs/SERBIAN/010-STUDIJE/.../SKLADIŠNI%20SISTEM.docx, (05.11.2018.)
18. <https://poduzetnik.com.hr/rubrike/savjeti/item/158-znacjenje-skladista.html>, (05.11.2018.)

SUMMARY
Goran Jelicic

**INTERDEPENDENCE OF THE PROCESS OF STORAGE AND
SUCCESSFUL OPERATIONS OF THE ENTERPRISE**

Abstract: Storage in a production or trade company has a direct impact on the business process, by reducing the accompanying costs of transport, storing materials and goods, by approaching the warehouse to the production process, conditional on the reduction of the cost of the finished product, which increases the possibility of obtaining a higher profit. Storage functions are being paid special attention nowadays, a lot of software solutions are invested in order to provide employees with an easier insight into inventory status.

The paper deals with the storage process through the definition to the determination of the optimized locations. The basic hypothesis that warehousing and the success of business in a dietary relationship proved correct, because without a well-organized portion of the storage and distribution of finished products and goods there is no successful business process.

Key words: warehouse, supply chain, production

Бобан Дашић⁵²

Висока економска школа школа, Лепосавић

ЈАВНО-ПРИВАТНО ПАРТНЕРСТВО КАО НОВИ КОНЦЕПТ ПРИВЛАЧЕЊА СТРАНИХ ИНВЕСТИЦИЈА

Сажетак: Велика већина земаља у развоју и транзиционих земаља, међу којима је и Србија, сусрећу се са недостатком сопствених буџетских средстава за инфраструктурни развој, структурни развој привреде, локални економски развој, развој у сфери уређивања јавних објеката и пружања јавних услуга, и сл. Због надостатка средстава за развој, те земље су принуђене да траже друге могућности које им стоје на располагању, а везане су за финансирање развојних и инфраструктурних потреба. За Србију је корисно да привуче стране инвестиције путем јавно-приватног партнерства, али не по сваку цену, већ на начин који обезбеђује заштиту интереса домаће привреде и заштиту националног рудног богатства и необновљивих ресурса од експлоатације. Јавно-приватна партнерства као најсложенији и најновији инструмент подстицања економског развоја, постала су редовна пракса у различитим секторима пружања јавних услуга. Последње деценије двадесетог века јавно-приватно партнерство је у најразвијенијим земљама представљало један од кључних механизма решавања проблема инфраструктуре, а самим тим и свеукупног развоја, чиме су и земље у развоју и транзиционе земље прихватиле наведену праксу најразвијенијих земаља. Циљ овако дефинисаног рада јесте да се укаже на значај који јавно-приватна партнерства имају у привлачењу страних инвеститора у решавању инфраструктурних и развојних проблема.

Кључне речи: страни инвеститори, јавно-приватно партнерство, транзиционе земље, земље у развоју, буџетска средства, инфраструктурни развој.

⁵² bobandasickg@gmail.com

Увод

Сарадња јавног (државе) и приватног сектора потиче од давнина. Још је у време Римског царства постојала сарадња јавног и приватног сектора (изградња арена, лука, пијаца, јавних купалишта итд.), да би се наставила кроз векове, а нарочито у 19. веку кроз јавне радове (градња железнице, пружање комуналних услуга, итд.). У познатом роману „На Дрини ћуприја“ (Андрић, 1945) је описано постојање јавно-приватног партнерства⁵³: ангажовање познатог неимара грчког порекла, Тосун ефендије, ког је унајмио Мехмед паша Соколовић да сазида мост преко реке Дрине у граду Вишеграду.

Дакле, током историје је јавно-приватно партнерство егзистирало у свим епохама. Начини спровођења тог партнерства зависили су од правила која су тада диктирали сами наручиоци (држава).

„Први пример обезбеђивања јавних услуга које је поверено неком предузећу у данашњем смислу те речи налазимо 1652. године. Бостонска „Вотер-воркс“ (Water Works) компанија била је прва приватна фирма у Америци која је обезбеђивала пијаћу воду грађанима. Међутим, јавно-приватна партнерства праву експанзију доживљавају у 19. веку, кроз јавне радове на изградњи железница и пружању комуналних услуга” (Vasiljev, 2014: 78).

Међутим, сарадња јавног и приватног сектора је у економској науци појава новијег датума. Тачније, јавно приватна партнерства у модерном смислу се јављају у већој мери у последње две деценије двадесетог века и почетком двадесет првог века. Крајем осамдесетих и почетком деведестих година двадесетог века у Аустралији (изградња путева и железничких станица) и Великој Британији (изградња путева, школа, болница, затвора) се почео развијати модел познат као PFI - Private Finance Initiative (Иницијатива за приватно финансирање). PFI модел је био једино средство развоја када није било новца у буџету. И остале развијене земље су све више почеле да користе јавно-приватно партнерство као вид за постизање корисне сврхе. Као последица тога,

⁵³ Eng. *Public-private partnerships*, у даљем тексту.

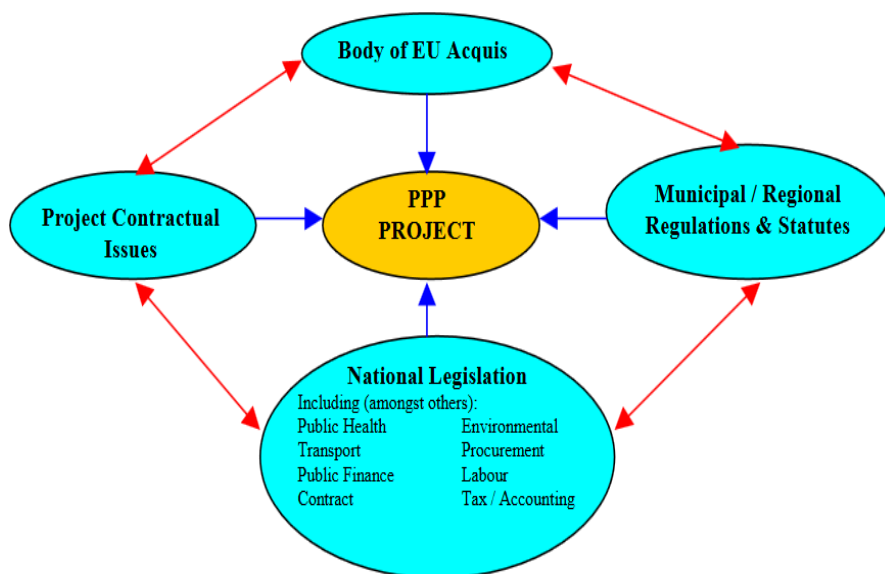
јавила се потреба за регулисањем јавно-приватних партнерстава. Европска комисија је 2003. године донела „Смернице за успешна јавно-приватна партнерства“ (European Commission, 2003) у сврху реализације пројеката или услуга које традиционално пружа јавни сектор. Наведене смернице карактерише подела ризика, одговорности, инвестиција и добити између партнера (јавног и приватног сектора), а то су:

- Works Directive 93/27/ЕЕС, (20)
- Supplies Directive 93/36/ЕЕС, (19)
- Services Directive 92/50/ЕЕС, (21)
- Utilities Directive 93/38/ЕЕС. (19)

Дакле, у Европској унији не постоји посебна правна регулатива која директно регулише реализацију пројеката јавно-приватног партнерства у државама чланицама, али напред наведене смернице и директиве представљају кровну регулативу која усмерава, препоручује и подстиче развој. Поред наведених смерница и регулатива, свака држава доноси законе који регулишу област јавно-приватног партнерства (види слику 1).

Могућност ефикасног повезивања организација и институција у различите форме односа и мрежа битно утиче на њихову трансформацију, привредни и друштвени развој. Ефикасан менаџмент јавног и приватног сектора зависи од способности повезивања са различитим субјектима и групама у хоризонталном и вертикалном ланцу вредности. Мреже функција и процеса, функционишући заједно, креирају платформу за оцену усаглашености интереса друштва и предузећа идентификовањем могућности за унапређење перформанси. Успешно пословно повезивање јавног и приватног сектора, као сегмент различитих мрежа и односа је проверен начин ефикасног корићења свих ресурса и способности, креирања нових и дељења постојећих. Субјекти који одржавају дугорочна партнерства са вредним партнерима могу да остваре исти ниво раста као и организације које користе трансакционе односе, али стичу предност по основу смањења трошкова које је резултат рационалног коришћења ресурса. „Вишегодишња пракса развијених земаља показује да су ЈПП (јавно-приватна партнерства) ефикасан начин за остваривање циљева јавног и приватног сектора” (Stanković, Cveticović, 2011:168).

Под појмом ЈПП подразумевају се пословни подухвати, у оквиру којих јавни и приватни сектор удружују средства и знања како би, кроз одговарају у расподелу одговорности, ризика и профита, задовољили неку јавну потребу. Потенцијалне области за реализацију ЈПП пројеката су: саобраћајна инфраструктура; објекти едукативне и васпитне намене; водоснабдевање; третман отпадних вода; улагање у обновљиве изворе енергије; правосудни и казнени објекти; објекти здравствене заштите; спортски центри; некретнине; енергетска инфраструктура; објекти за науно технолошка истраживања и др (Павловић, 2007: 16).

Слика 1: Регулација јавно-приватног партнерства
Извор: (European Commission, 2003: 37)

У 2004. години Европска комисија издаје Зелену књигу о јавно-приватним партнерствима, (European Commission, 2004) у којој врши анализу партнерства јавног и приватног сектора како би се јасно одредила класификација овог облика партнерства, као

и да ли неки од облика партнерства потпадају под прописе Европске уније о јавним набавкама, а који облици се могу уговорати на други начин.

Јавни и приватни сектор користи различите концепте и моделе у циљу повећања ефикасности и ефикасности. ЈПП су један од начина који се користи за остваривање наведеног циља (Stanković, Cvetanović, 2011: 174). Истраживања (Klijn, Teisman, 2002) у овој области потврђују многобројне користи од ЈПП али и одређене проблем. Један од основних приговора ЈПП моделу од стране приватног сектора јесте да процес конкурса и уговарања траје јако дуго. Да би ЈПП добро функционисала, власти би требало да воде рачуна о унапређивању оцењивања пројеката и приоритетима. Одлука да ли прихватити ЈПП пројекат или задржати традиционално јавно финансирање требало би да буде базирана на поређењу трошка и добити од инвестиције (Vasiljev, 2014: 85). Основни предуслов за успешну примену ЈПП јесте добра влада и политичка воља, а највећу препреку представља корупција⁵⁴. „Под корупцијом подразумевамо активности којима се утиче на носиоце јавних овлашћења на начин који није легалан и кажњив је (примање и давање мита) тј, активности које су квалификоване као кривична дела“ (Dašić, Ratković, 2017: 275).

Дефинисање појма јавно-приватног партнерства

Иако постоји мноштво дефиниција појма јавно-приватног партнерства, јединствене дефиниције нема. У раду ћемо навести дефиниције које су дале поједине светске институције, светски и наши аутори који се баве наведеном тематиком.

⁵⁴ Најстарије (XI в.) метафоричко значење корупције је „изопачене душе“, а савремено „привлачење обећањима, поклонима одређеног лица које располаже одређеним овлашћењима да поступа противно својој дужности. Још увек постоји конфузија у литератури које методе су најјефикасније за борбу против корупције, као ни који је то јединствени теоријски модел узрока корупције. Види: Gjalte de Graaf, „Causes of corruption: towards a contextual theory of corruption“. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un-dpadm/unpan049603.pdf> (10.7. 2017)

У Европској унији, Европска комисија јавно-приватно партнерство дефинише као различите уговорне ситуације јавног и приватног сектора (Ulmann, 2013: 3). И Међународни монетарни фонд наводи да су то уговорни односи у оквиру којих приватни сектор преузима обезбеђивање инфраструктуре и услуга које је традиционално обезбеђивала јавна управа (International Monetary Fund, 2004: 4), док Светска банка наглашава да су то пројекти који се односе на инвестирање и пружање услуга које је традиционално пружао јавни сектор, при чему приватни сектор преузима велики део ризика, док јавни сектор задржава важну улогу у обезбеђивању услуга и преузимању дела ризика (OECD, 2010: 18).

Страни аутори истичу да под јавно-приватним партнерством подразумевамо:

- „радни аранжман (working arrangement) заснован на узајамном обавезивању које је одређено уговором између организације која представља јавни сектор и било које организације која је изван јавног сектора“ (Bovaird, 2004: 200),

- „дуготрајну сарадњу између јавног и приватног актера, у оквиру које актери развијају заједничке производе и/или услуге и где су ризици, трошкови и добит подељени“ (Klijn et al, 2002: 2),

- „дуготрајно, уговорно партнерство између агенција јавног и приватног сектора, које је усмерено на финансирање, пројектовање, имплементацију и управљање инфраструктурним добрима и услугама у земљи“ (Gupta et al, 2010: 45).

Од домаћих аутора споменућемо две дефиниције јавно-приватног партнерства:

- „Јавно-приватно партнерство представља средњорочну, а најчешће дугорочну сарадњу јавног и приватног сектора, у оквиру којег се, комбиновањем искустава и компетентности оба сектора, успешније решавају проблеми на националном, регионалном и муниципалном нивоу.“ (Лековић и сар., 2014: 164)

- „Појам јавно-приватног партнерства односи се на инфраструктурне пројекте које држава спроводи у сарадњи са приватним сектором, где управо приватни сектор ради оно што је некада било искључиво државни посао: пројектује, финансира, изводи радове и управља предметом јавно-приватног партнерства.“ (Васиљев, 2015: 1)

Према Закону о јавно-приватном партнерству и концесијама, „јавно-приватно партнерство јесте дугорочна сарадња између јавног и приватног партнера ради обезбеђивања финансирања, изградње, реконструкције, управљања или одржавања инфраструктурних и других објеката од јавног значаја и пружања услуга од јавног значаја, које може бити уговорно или институционално.“⁵⁵

Без обзира на разноликост дефинисања појма јавно-приватног партнерства, заједничко за све дефиниције јесте кооперативно деловање јавног и приватног сектора у производњи јавних производа или пружања јавних услуга.

Институционални оквир јавно-приватног партнерства у Србији

Србија до скоро није имала закон који регулише област јавно-приватног партнерства. Основни разлози за доношење Закона о јавно-приватном партнерству у Србији су подстицање примене јавно-приватног партнерства ради изградње јавне инфраструктуре и пружања услуга у јавном интересу. Један од разлога јесте и привлачење страних инвестиција. Мотиви иностраног инвеститора за сарадњу у јавно-приватним партнерствима (слични мотивима за улазак на инострана тржишта и да међународно послују) су бројни и повезани како са њиховом жељом да повећају профит тако и да заштите профите да не буду еродирани од стране конкурената. (Радевић и сар., 2016: 37)

Овим законом се одређује судбина јавног сектора у Србији, као и постепено укидање државних монопола у постојећим јавним предузећима.

Јавно-приватно партнерство је тек недавно регулисано у Републици Србији. Доношењем Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама, који је усвојен у Народној скупштини Републике Србије 22. новембра 2011. године и ступио је на снагу 2. децембра 2011. године, створен је системски и оквирни акт за

⁵⁵ Закон о јавно-приватном партнерству и концесијама, Службени гласник РС бр. 88/2011, 15/2016 и 104/2016.

ову област. Закон о јавно-приватном партнерству и концесијама садржи правила опште примене за све типове јавно-приватног партнерства, без обзира на правни модалитет или предмет партнерства, као и правила којима се уређује поступак закључивања одговарајућих јавно-правних уговора, али без анализа ефеката. (Табороши, 2012: 584)

Овим законом уређују се: услови и начин израде, предлагања и одобравања пројеката јавно-приватног партнерства; одређују субјекти надлежни, односно овлашћени за предлагање и реализацију пројеката јавно-приватног партнерства; права и обавезе јавних и приватних партнера; облик и садржина уговора о јавно-приватном партнерству са или без елемената концесије и правна заштита у поступцима доделе јавних уговора; услови и начин давања концесије, предмет концесије, надлежни субјекти, односно овлашћени за поступак давања концесије, престанак концесије; заштита права учесника у поступцима доделе јавних уговора; оснивање, положај и надлежност Комисије за јавно приватно партнерство, као и друга питања од значаја за јавно-приватно партнерство, са или без елемената концесије, односно за концесију.

Као што нам и сам назив закона говори, у истоме препознајемо два кључна актера у концепту јавно-приватног партнерства – јавног и приватног партнера. (Цветковић и сар., 2012: 154)

Јавни партнер јесте: а) државни орган; б) јавно предузеће; в) правно лице које испуњава један од алтернативно постављених критеријума: више од половине чланова органа управљања даје јавно тело; више од 50% гласова у управљачким органима имају представници јавног тела више; од 50% финансирања иде на терет јавног тела.

Приватни партнер је физичко или правно лице, домаће или страног, са домаћим или страним учешћем или без њега, или конзорцијум једног или више таквих физичких или правних лица. Самостално или као групе привредних субјеката, приватни партнери могу подносити понуде или наступати као учесници у поступку доделе јавно-приватног партнерства. Веома је важно напоменути да актери јавно-приватног партнерства приликом закључивања и реализације уговора о јавно-приватном партнерству наступају као равноправне стране (начело равноправности уго-

ворних страна - члан 6. став 9. Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама). Закон забрањује дискриминацију по било ком основу у поступку доделе јавних уговора. Домаћи и страни инвеститори у области јавно-приватног партнерства су изједначени. Дакле, када је приватни партнер стране физичко или правно лице, таквом партнеру има се признати тзв. „национални третман”. Супротно понашање јавног тела према „приватном партнеру” - страном физичком или правном лицу у смислу Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама значило би дискриминацију таквог партнера на начин који ангажује одговорност државе домаћина (државе у коју се инвестиција реализује).

Веома често се дешава да иако Закон оставља могућност за велики број потенцијалних приватних актера, пракса показује да се у стварности у тој улози може појавити ограничен број субјеката. „Иако се пројекти јавно-приватног партнерства генерално спроводе на локалном нивоу, приватни партнери, као крупни играчи су у интензивној релацији са централном владом. За позицију приватног партнера укључена је ограничена група потенцијалних играча. Само одређене групације приватних актера (велике корпорације, мултинационалне компаније и сл.) поседују знање, капитал и остале ресурсе који им омогућавају ангажовање у крупним пројектима као што је јавно-приватно партнерство.“ (Klijin et all, 2003: 10) Ово нам указује да су могућности замене јавног или приватног партнера у конкретном пројекту јавно-приватног партнерства веома ограничене, што актере јавно-приватног партнерства чини узајамно условљеним.

Веома је важно и то што је фебруара месеца 2012. године формирана и Комисија за јавно-приватно партнерство, као владино тело задужено за јавно-приватно партнерство. Комисија⁵⁶:

- помаже у припреми предлога за јавно-приватно партнерство како би се олакшао развој јавно-приватних партнерстава и јавних уговора;
- информише и консултује о питањима јавно-приватних партнерстава са или без елемената концесије;

⁵⁶ <http://www.ppp.gov.rs/doc/Javno%20privatno%20partnerstvo%20cir.pdf> (август, 2017)

- даје мишљење у поступку одобравања предлога пројекта јавно-приватног партнерства без елемената концесије и у поступку предлагања концесионог акта надлежним органима за одобравање;

- идентификује и олакшава реализацију најбољих страних искустава за Републику Србију у погледу јавно-приватних партнерстава са или без елемената концесије;

- израђује методолошке материјале у области јавно-приватног партнерства, укључујући методологију којом се уређује процена трошкова и анализу добијене вредности у односу на уложена средства;

- сарађује са другим институцијама државне управе и невладиним организацијама у области јавно-приватних партнерстава;

- на захтев јавног тела, односно даваоца концесије даје препоруке о пројектима;

- подноси Влади годишњи извештај о реализованим пројектима у складу са овим законом у Републици Србији;

- сарађује са органима Републике Србије надлежним за послове буџетске инспекције, Државном ревизорском институцијом, службом аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе надлежном за послове буџетске инспекције и другим домаћим и међународним органима, организацијама и институцијама у обављању послова из своје надлежности;

- објављује, на својој интернет презентацији, годишњи извештај о реализованим пројектима по усвајању од стране Владе, као и друге податке и информације за које оцени да су од значаја за примену овог закона;

- врши и друге послове у складу са овим законом.

У институционалном оквиру за јавно-приватно партнерство, осим Комисије, улогу има још 5 јавних тела у Србији и то: (Васиљев, 2015: 185)

- Министарство финансија (укључено у процес одобравања јавно-приватног партнерства и финансијски надзор потписаних уговора, процењује буџетске импликације и фискални ризик предложених јавно-приватних партнерстава).

- Ресорна министарства (јављају се као јавни партнери за пројекте јавно-приватног партнерства на државном нивоу)

- АП Војводина и локалне власти (имају аутономију у одабиру аранжмана јавно-приватног партнерства за локалне јавне сервисе попут јавног транспорта, водоснабдевања, локалних путева, одлагања отпада, јавне расвете, развоја економије, културе и образовања)

- Републичка комисија за заштиту права у процедурама јавних набавки (у фази набавке јавно-приватног партнерства, врши заштиту права уговорним странама)

- Државна ревизорска комисија (контролише буџетску потрошњу државног, покрајинског и локалних буџета, као и буџета јавних предузећа).

Области примене јавно-приватних партнерстава

На основу искустава различитих економија које већ одавно спроводе модел јавно-приватног партнерства, области примене истих су разноврсне. У наставку ћемо навести подручја партнерстава на међународном, националном и регионалном/локалном нивоу. (Перић и сар., 2006)

1. На међународном нивоу то су:

- пројекти инфраструктуре (транснационални карактер),
- развојни пројекти од посебног интереса за поједину државу,
- пројекти прилагођавања вишим нивоима развијености (нпр. земље у транзицији),
- пројекти структурног прилагођавања (нпр. приватизација).

2. На националном нивоу то су:

- пројекти инфраструктуре,
- пројекти уједначавања регионалне развијености,
- пројекти за недовољно развијене регионе,
- пројекти за подстицања извоза и унапређење технологије,
- пројекти структурног прилагођавања.

3. На регионалном/локалном нивоу то су:

- развој локалне привреде (нпр. изградња инфраструктуре),
- диверсификација регионалних пословних активности,
- подстицање одрживог предузетништва (помоћ у пројектима),
- побољшање образовања и обуке (посебни семинари),

- давање подршке развоју локалне заједнице (нпр. повећање стандарда школа),
- очување околине,
- побољшање квалитета живота (паркови, рекреација ...).

Није тачно мишљење да се јавно-приватно партнерство односи само на инфраструктурне објекте, мада у истима она заузимају највећи део. Чести су и случајеви јавно-приватног партнерства у обезбеђивању услуга које нису капитална улагања, као што су обраде података, е-пословање, одржавање објеката, скупљање отпада и смећа и слично⁵⁷. Укратко, „циљ сарадње јавног и приватног сектора је економичније и ефикасније обезбеђивање јавних добара и услуга у односу на традиционалан начин јер је приватни сектор, који је иначе изложен тржишној утакмици, много ефикаснији од спорог, нефлексибилног и корупцијама подложног државног апарата“ (Дрлјаца, 2015:114).

Јавно-приватно партнерство карактерише разноврсност области примене, од инфраструктурних до пројеката у домену информационих технологија. Улога партнерства између јавног и приватног сектора је посебно значајна у изградњи и одржавању саобраћајне инфраструктуре, али и других типова инфраструктуре као што су водовод, телекомуникације, железница. (Кнежевић, 2010: 98) Који ће пројекти диминирати зависи од специфичних потреба сваке државе, локалне заједнице и дефинисаних развојних приоритета. (Flinders, 2005: 237)

⁵⁷ Када говоримо о Србији, један од првих и веома популарних пројеката ЈПП, спроводи се у области јавног превоза у Београду (Систем за наплату карата и управљање возилима у јавном превозу у Београду - популарни Бус Плус). Град Београд, тј. Дирекција за јавни превоз, закључила је са најповољнијим понуђачем (на тендеру) уговор о имплементацији система за наплату карата и управљање возилима у јавном превозу, према коме приватни партнер има обавезу да обезбеди предметни систем, обезбеди дистрибуцију карата и контролу њиховог коришћења у возилима јавног превоза, а као накнаду за то има право на процентуално учешће у приходу од продатих карата.

Закључак

Јавно-приватна партнерства имају велики значај за развој Србије и представљају вид прибављања инвестиционих средстава како из домаћих приватних, тако и из иностраних извора. Србија је последњих година донела мноштво законских прописа којима се стварају повољни услови за привлачење страног капитала. Усвајањем закона о јавно-приватном партнерству и концесијама, омогућено је учешће страних инвеститора у истим, чиме су створене претпоставке за прилив иностраног приватног капитала у делатности које могу бити предмет јавно-приватног партнерства.

Концепт јавно-приватног партнерства карактерише брже инфраструктурно улагање, брже спровођење пројекта, смањен трошак пројекта, оптималније управљање ризицима, појачање мотивације извођења сервиса, бољи квалитет услуге, бољи менаџмент јавног дела партнерства, повећање инвестиција јавног сектора уопште и већа ефикасност коришћења ресурса у власништву јавног сектора. Дакле, концепт јавно-приватног партнерства обезбеђује најефективније јавне услуге уз најмањи трошак.

Јавно-приватна партнерства, као модалитет ангажовања иностраног капитала, представљају решење за ограничене финансијске ресурсе у јавном сектору, односно ослобађају буџетска средства и омогућавају им употребу у друге сврхе. Позитивни ефекти јавно-приватних партнерстава су прилив капитала, развој одређених привредних грана, запошљавање радника, трансфер нових технологија, ефикасније управљање, квалитетнија изградња, боље и квалитетније пружање јавних услуга, јачање јавне управе, смањење трошкова пројеката, боља алокација ризика, стварање додатних прихода и друго. Док јавни сектор добија на ефикасности и алокацији ризика, дотле приватни сектор диверсификује пословну активност и чини пословање стабилним и предвидивим. Бенефити за грађане се огледају у квалитетнијим и разноврснијим услугама.

Литература

1. Андрић И.: На Дрини ћуприја, Антикварна књига, Београд, 1945.
2. Bovaird T.: „Public–private partnerships: from contested concepts to prevalent practice” *International Review of Administrative Sciences* Vol. 70(2), SAGE Publications (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi), 2004. (199–215)
3. Васиљев В.: Јавно-приватна партнерства у Европској унији и Србији - развој модела, тржишта и законског оквира, Докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2015.
4. Vasiljev, V., (2014) *Osnovne karakteristike javno-privatnih partnerstava*. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 2014, vol. 8, br. 11, str. 77-94
5. Gupta O.; Biswas N.: „Public Private Partnership: Indian Economy”, *SCMS Journal of Indian Management*, Vol. VII, Number I January-March 2010, SCMS New Campus, Prathap Nagar, Muttom, Aluva-683106, Kochi, Kerala, India, 2010. (44-53)
6. Gjalte de Graaf, „Causes of corruption: towards a contextual theory of corruption“, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un-dpadm/unpan049603.pdf> (10.7. 2017)
7. Dašić, D., Ratković, M., (2016) *Lobitanje i/ili korupcija*, *Glasnik za društvene nauke*. br 8, 273-286
8. Drljača, K. S., (2015) *JPP kao moderan koncept obezbeđivanja javnih dobara i usluga i njegova primena u Srbiji*. *Bankarstvo*, vol. 44, br. 3, 112-139
9. European Commission: *Green Paper on public-private partnerships and Community law on public contracts and concessions* /*COM/2004/0327(<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52004DC0327>)
10. European Commission: *Guidelines for Successful Public – Private Partnership*, Brussels, March 2003.
11. Закон о јавно-приватном партнерству и концесијама, Службени гласник РС бр. 88/2011, 15/2016 и 104/2016.
12. Imann L.: *Public private Partnership in Europe: A New Growth Dynamic*, No. 26, Februar-Mart 2013.http://www.eipa.eu/files/repository/20130322092835_MBU_EuropeanFiles_PPPEurope.pdf

13. International Monetary Fund: Public Private Partnership, 2004. (<http://www.imf.org/external/np/fad/2004/pifp/eng/031204.pdf>)
14. Klijn E. H.; Teisman G. R.: „Institutional and Strategic Barriers to Public Private Partnership: An Analysis of Dutch Cases”, *Public Money and Management*, 23(3), 2002. (137-146.)
15. Кнежевић М.: „Значај концесија за страна улагања у Републици Србији“, *Економски хоризонти*, 12 (1), 2010, Економски факултет, Крагујевац, (89-102).
16. Лековић В.; Ивановић В.: „Примена концепта јавно-приватног партнерства у решавању комуналних инфраструктурних проблема – случај града Крагујевац“, у: *Стање и перспективе економског развоја града Крагујевац*, Економски факултет, Крагујевац, 2014. (163-176)
17. OECD: *Dedicated PPP units*, 2010.
18. Перић Ј.; Драгичевић Д.: *Партнерство јавног и приватног сектора*, Финтраде&тоурс, Ријека, 2006.
19. Pavlović M., (2007) *Partnerstvo javnog i privatnog sektora metodologija testiranja „vrednosti za novac“*, *Industrija*, Vol 35, br 2, 15-27
20. Радевић Б.; Стојадиновић Јовановић С.; Дашић Б.: *Међународно пославање и финансирање*, Државни Универзитет у Новом Пазару, 2016.
21. Stanković Lj., Cvetanović S., (2011) *Javno-privatna partnerstva - faktor unapređenja konkurentске предности*, *Економика предузећа*. vol. 59, br. 3-4, 167-175
22. Табороши С.: „Логички основ Закона о јавно-приватном партнерству“, *Право и привреда*, бр. 4-6/2012.(583-595)
23. Flinders M.: „The politics of public-private partnership“, *British Journal of Politics and international Relations*, Volume 7, Issue 2, *Political studies Association*, London, May 2005. (215-239)
24. Цветковић П.; Здравковић У.: „Јавно-приватно партнерство у правном систему Републике Србије - полазна разматрања“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, LXIII, 2012. (147-167)
25. <http://aei.pitt.edu/38842/1/A3851.pdf>
26. <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=OJ%3AC%3A2007%3A093%3ATOC>
27. <http://www.govopps.co.uk/guidancedbfiles/guidances/guid11.pdf>
28. <http://www.ppp.gov.rs/doc/Javno%20privatno%20partnerstvo%20cir.pdf>

SUMMARY

Boban Dašić

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS A NEW CONCEPT OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENTS

Summary: The vast majority of developing countries and transition countries, including Serbia, face the lack of their own budgetary resources for infrastructure development, structural economic development, local economic development, development in the sphere of regulation of public facilities and provision of public services, and the like. Due to the livelihood of development funds, these countries are forced to look for other opportunities at their disposal, and are linked to the financing of development and infrastructure needs. It is useful for Serbia to attract foreign investments through public-private partnership, but not at all costs, but in a way that protects the interests of the domestic economy and the protection of national mineral wealth and non-renewable resources from exploitation. Public-private partnerships as the most complex and innovative instrument for fostering economic development have become a regular practice in various sectors of public service delivery. In the last decades of the twentieth century, public-private partnerships in one of the most developed countries represented one of the key mechanisms for resolving the problems of infrastructure, and consequently of the overall development, so that developing countries and transitional countries accepted the practice of the most developed countries. The goal of this work is to highlight the importance of public-private partnerships in attracting foreign investors in solving infrastructure and development problems.

Key words: foreign investors, public-private partnerships, transition countries, developing countries, budget funds, infrastructure development.

Милош М. Ђорђевић
Висока школа за васпитаче у Вршцу

РЕЛИГИЈСКЕ ТЕМЕ СРПСКИХ МОДЕРНИСТА

(Критички метод, дух и стил Предрага М. Јашовића)

Има неке стваралачке радости када прочитате научну монографију *Ка поетици српске модерне (Религијска тематика и мотиви у поезији српских модерниста)* Предрага М. Јашовића (1971), у време када су сви у српском савременом друштву сведоци куповине универзитетских диплома и доктората и распада вредности на којима друштво нужно мора почивати ако тежи прогресу. Она показује да су сви чиниоци и све институције задужене за њен настанак, а део је докторске дисертације, функционисале одговорно и квалитетно: факултет, ментор, чланови комисије за одбрану докторске тезе, аутор и рецезенти. Наравно примарни чинилац у том ланцу био је и јесте аутор научне монографије чија се биографија преклапа са биографијом дела⁵⁸.

⁵⁸ Предраг Јашовић је рођен у Пећи од оца Милована и мајке Вукице, рођене Николић. Коренима је, каже у биографији понуђеној на сајту, везан за Шекулар, кажу за засеок Јашовићи, изникао је подно Проклетија, прихвативши већ у првим данима живота шум немирних валова Бистрице у крилу Пећке Патријаршије. То је било његово прво сретање са крстом, песмом и немиром. Овом чињеницом одредио је карактер студије о којој говоримо и своју етику и објаснио разлоге зашто је Косово и Метохија његова стваралачка и научна преокупација...

Раним детињством и младошћу везан је за Лесковац, где се разграно подно Хисара. Ту је, ношен таласима често мутне Ветернице, завршио основну и средњу школу. На њеним обалама је први пут омиришао миомирис љубави и горки мирис бескрајне људске мизерије. Ожењен је Јасмином, рођеном Петковић (1972) са којом има седморо деце: Милована (1995), Јелену (1999), Милицу (2001), Вука (2006), Дамјана (2008), Дуњу (2013) и Неду (2014). Ове чињенице, саопштене лирско-дескриптивним стилем, свакако, осим стваралачког, одређују и људски карактер нашег историчара идеја. Иако су у његовој биографији апострофиране скромношћу, додајмо, као битне за разумевање биографије научника и биографије његовог дела, још неке чињенице које и сам потенцира: Живи у Параћину, градићу што лежи у сенци Јухора и греје се на обалама Црнице. Често је и на Карабурми, једној од кошница београдског (ко ће га знати пчелињака или осинака), рецимо, зујалишта. Тавори своје дане и чува друге, децу и себе од људских заблуда. Ствара тек колико да се препозна.

У тумачењу његовог критичког метода, духа и стила зато и крећемо од те чињенице. Др Јашовић је, пошавши од сапутника српске модерне у поезији, темељно изучио и протумачио српску модерну као правац и епоху у српској књижевности која чини најважнији и најзначајнији део националне културе. Разумевање и тумачење је засновао, како научна методологија налаже, на широким теоријским сазнањима изнетим у уводу. Логички је пошао од дефиниције најширег појма, појам српске модерне, преко значења појмова религије и религозности. Теоријска разматрања, следећи дух научног истраживања, закључио је осветљавањем *везе и односа* религије и поезије. Тако је стигао до језгра проблема које разматра његова научна монографија: *Религијске тематике и мотива у поезији српских модерниста*.

И одмах да констатујемо кључни налаз: вредносни суд његове научне монографије или допринос српској науци о књижевности, култури и, шире, теолошкој мисли – чије је системе изградио људски ум, јер је „религиозност управљена према човеку и тиче се човека“ (21)⁵⁹ – јесте у чињеници да је представио мање познате и недовољно протумачене слојеве поезије и поетике: А. Шантића, Ј. Дучића, М. Ракића, С. Пандуровића и В. Петковића Диса. Анализирао је религиозност као „скуп духовних и душевних стања којима је човек у нераскидивој вези са Богом и Црквом“ (23) и закључио да је религијска тематика основна поетичка вредност модерниста. Тај суд чини дух његове критичке мисли као остварења.

О каквом је доприносу науци заправо реч? Тумачењем поезије водећих српских модерниста – песника који су српску поезију увели у европске и светске токове – и то на широком фону значења: од Шантићевог позног, локалног и роматичарског тона певања, преко светски естетизираниог Дучићевог духа и модерне рефлексije Ракићевог певања и мишљења света, до Пандуровићеве филозофске поезије и песимизама и Дисовог пада и слике заумног света – Јашовић се није задржао на тим опште познатим чињеницама. Пред читаоце и српску културу он је

⁵⁹ Предраг М. Јашовић, *Ка поетици српске модерне* Бистрица, Нови Сад, 2017. Сви наводи су по овом издању, а страница је означена у загрди.

открио драгоцено наслеђе које смо потпуно заборавили и запоставили: *религијски слој поезије српских модерниста*. Готово да за оне који знају ове чињенице звучи поражавајуће како смо мало и површно познавали поезију водећих националних песника, сводећи је у интерпретацији и презентацији у свим нивоима наставе: *основне, средњошколске и универзитетске на родољубље и љубавну поезију*.

Шта у светлости развојног пута суштински значи овај вредносни суд о научној монографији *Ка поетици српске модерне* као амблему Јашовићеве научне мисли? У афористички сажетој реченици казано, он одговара на питање: *Шта је то открио историчар књижевности као историчар идеја у научном раду у процесу превредновања књижевно-историјских чињеница и реинтерпретацији нових слојева значења поезије највећих српских модерниста?* Релоигиозна и косовска теметика чине основу света који су они створили и, потврђујући њихову духовност, проишашла је из историјских, националних и поетичких *услова и разлога*. Како је део докторске дисертације која се бави косовском тематиком изостављен (биће објављен као посебна књига) треба, са нестрпљењем, очекивати нове Јашовићеве резултате и допринос и на том пољу, имајући у виду да је и у том делу, као и у овом, тумачио поезију српских модерниста као „лирски исказ (...) у дијалошкој вези (...) са текстовима из минулих епоха и (...) библијским текстовима“ и „сваремним текстовима“ (9).⁶⁰

Иако није правдао луксуз неодговорности да као народ овако и оволико не разумемо дух модериста чија је половина вредности у култури „вечно и непроменљиво“ (Ш. Бодлер), он је показао да се, иако стара један век, српска модерна „још увек

⁶⁰ Јашовић је магистрирао 2005. године у Косовској Митровици, а докторирао 2011. године у Новом Саду. Учествовао на пројектима: *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* и *Материјална и духовна култура Косова и Метохије*, као и на више научних скупова у земљи и иностранству. Његови радови су објављивани на неколико страних језика.

чита и открива“ (11) и да је религијска тематика једна од њених „основних поетичких карактеристика“ (23).⁶¹

Као историчар идеја и књижевни критичар Јашовић је нашао, побијајућу суд Војислава Ђурића да песник има једну или две бољих религиозних песама и неколико пригодних, да у Шантићевом опусу има око 150 песама са религиозном тематиком и закључио да религиозна осећања у његовом опусу „заузимају врло значајно место„ (65). Тек у контексту религиозне тематике Шантић постаје заокружени модерни песник који слободу спаја с путем Богочовека (*Ми знамо судбу*), види српство „под заштитом Бога“ (*Несрбима*) као творца света, доживљава веру као биће чо-веково „пред ликом бога свог“ (*Вече на шкољу*) а све „лепе душе“ види „под крстом“ (*Песма библијска*). Антологијска песма *Претпразничко вече* није само романтичарски интонирана евокација света детињства, како смо учили, већ химна верском празнику увезена у родољубље и љубавну лирику настала на темељу идеја казане и у песми Не застани: „Хоћу да живим животом Човјека: / Хоћу да љубим, да трпим, да страдам; / У својој Вјери да се Добру надам“. После Јашовићеве ре-интерпретације, тек у том светлу имамо пред собом комплетног и у свој својој једноставности сложеног песника Шантића.

Исти је случај и исти закључак и у ре-интерпретацији религиозне тематике поезије и поетике српског „кнеза песника“ – Јована Дучића. И он је, показује анализа, у својем лирско-рефлексивном изразу „тежио равнотежи између материјалног и оностраног“ (98). Његова религиозна поезија је зато „више инвентивна слутња и поетичка потреба него манифестација религиозног учења“ (99). Неспорно је да Дучић гаји сложенији однос према Богу од Шантића. Илустративни су, у мноштву критичаревих аргумената у теоријској и критичкој равни, стихови: „Једино ти

⁶¹ Наводимо чињеницу да у три обимна поглавља: *Увод*, *Теоријска разматрања* и *Религијска тематика и мотиви у поезији српских модерниста*, Јашовић образлаже сврсисходности истраживања, теоријског промишља појма *модерне*, *религије* и *религиозности* и однос *религије* и *поезије* Зато, наглашава у рецензији Професор Никола Страјнић, ова „научна монографија представља својеврсни пионирски рад“ (203) у нашој науци.

си што је противуречно – / Кад си у срцу да ниси у свести ... (Човек говори Богу); „Знам да си скривен у морима сјања“ (Човек говори Богу); „А ти што сазда сунца и плод равнице, / Био си само Слутња...“ (Богу); „Прођох пут и видех све сем тебе. Али / Кад год мој брод нагне, нађе твоју руку“ (Песме Богу I); „Јер правда и милост, сав су појам Бога; / Где је циљ ван добра? (Песма смрти III) итд. Стихови показују да, нагласимо још један битан налаз Јашовића као историчара идеја, да је Дучићева рефлексивност плод подједнако песника као филозофског и религиозног мислиоца. Религиозног мислиоца афирмишу родољубиви стихови рефлексивне структуре *Молитва*, како именује религиозну тематику и суштину већ реториком наслова и правописном симболиком. Све то потврђује „Дучићеву преданост религији“ и потребу да поетски израз богати религиозним саджајима и идејама:

Помилуј, Свемоћни, невине што гину,
Теби су пружене њине чисте руке:
За Твоју су они пали величину,
На Твој знак принели све сузе и муке.

.....
И сада ти кличи само са губилишта,
И сад нам гробља већа од градова.

Уз Дучића, најзначајнијег песника српске модерне, Јашовић је, крећући се ка новим слојевима поетике српских модерниста, осветлио и Милана Ракића, указујући на значај и значење његових религиозних мотива у доминатно рефлексивној поезији. Симболика и симболи: *фреске, небо, цркве*, „драге душе (што) као некад живе“, „слика распетог Христа“ и „Христос (што) руке шири“ – јасно показују да је то неистражени и непротумачени слој његове поетике. У Ракићевој поезији су паралелно кроз крике или гласове молитве, закључује историчар књижевности, запретени смислови борбе за слободу и жртвовања за веру који добијају „ванзремаљске размере“ (136). Песников дијалог с Богом се завршава у критичким духу и јасно у стилистици израза означава равнотежу духовног и рефлексивног код модерних песника:

„Ја знам добро, Боже, мане твога дела,
Но ниште не могу измислити боље“
(Помрачине III).

И анализа рецепције религијске тематике лирике „безусловног песимисте“, како је Скерлић дефинисао песника, показује да је Јашовић проширио хоризонте значења и вредности као наслеђа Пандуровићевог стваралаштва. Апострофирамо као илустрацију суд „да целокупна поезија Симе Пандуровића у подтексту садржи велики парадокс, који уједно чини и хришћанску доктрину“ (146). Он настаје из умно-емоционалног сазнања песника из песме *Истина*, проистеклог из Доситеја, које му је помогло да превазиђе „песимистички осећај света“ (150) и да спозна да „није била залуд она вера“.

На примеру анализе Пандуровића указујемо и на стил, дух и метод Јашовићеве критике. Он је достигао високи степен зрелости у сопштавању судова и усвајању знања историчара и теоретичара:

„Сагледавањем критичке рецепције лирског дела Симе Пандуровића (1883 – 1960) намеће се закључак да је тешко шта ново рећи. Међутим, то је уколико Пандуровићеву поезију схватамо као 'песнички парастос' што ће допринети да његова поезија постане 'синоним најнеутешнијег, најцрњег песимизма у нашем песништву' (Ђуро Гавела), Ако и данас његову поезију посматрамо као рефлексију 'самртне језе, аветињских слутњи и ноћних визија'⁶² више је него јасно да се значење Пандуровићеве поезије исцрпљује осећањем гробљанског песимизма који прожима све песничке тематике и мотиве у оствареној поетици овог песника“ (137).

И Дисов стваралчки дух и личност (једног од најтрагичнијих српских песника у светлу анализираних проблематике) осветљен је у ширем контексту. Карактеристична су, међу осталим, два Јашовићева суда. Први следи из анализе стихова песме документарно-информативног наслова *17. септембар 1912. године*:

⁶² Предраг Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, СКЗ, Београд, 1986, 297.

Као куле старе мисли црне,
Омиљена места са дубоким плачем.
У кући народа жижак наде трне
Пред иконом Бога, опасана мачем.“

Они су подлога закључака: (1) „У Дисовој поезији име Бога није уткано у стих тек симбола ради, већ показује врло јасан однос песника према Богу и функцију његовог присуства у песми (161) и (2) „у подтексту Дисовог песимизма је садржано и религиозно осећање живота, али и оптимистичко, хришћанско превладавање људске трагичности на 'овој земљи' (*Разумљива песма*) у 'долини јада“ (177).

Сви Јашовићеви налази су сажети у кључним разматрањима монографије. Она нуди и нове аргументе од којих издвајамо још два: „Религиозност је присутна у поезији српских модерниста као скуп духовних тежњи и питања“ (190) и: „Полазне функције религије и поезије остају непроменљиве: религија делује да подстакне религиозно у човеку, поезија делује да подстакне емоцију и естетички лепо у човеку“ (191). Нама се чини, и то произилази из ове научне монографије, да обе имају шири интерес и практичну моћ.

Вратимо се иницијалној реченици и чињеници нашег огледа о Јашовићевој научној монографији и томе да изазива стваралачку радост, јер потврђује да у његовом примеру све институције задужене за настанак научног рада и објављивање књиге функционишу. Ментор је, професор Јован Делић, одредио значајну и неистражену књижевну и културолошку тему.⁶³ Рецензенти су били чланови комисије пред којом је браћен докторат и препознали њен карактер. Љиљана Пешикан Љуштановић истиче да је тема изузетно „значајна и зачудо релативно оскудно обрађена у српској научној литератури“ и да је аутор прецизно уочио разлике између српске поезије XIX и XX века. Посебно је одредио „естетски учинак у поезији готово свих модерниста“, прихвататајући

⁶³ У Комисији за одбрану рада били су: Проф. др Јован Делић, проф. др Никола Страјнић и проф. др Љиљана Пешикан Љуштановић

„новалисовско становиште да песник мора поседовати и једно религиозно чуло у свом духу“ (199).⁶⁴

И други рецензент, др Никола Страјнић, тачно вреднује домете Јашовићеве монографије. Научни профил монографа сагледао у контексту већ објављених дела и у процесу критичког „преиспитивање већ и нетумачења“, наводећи чињенице:

- да је „објавио преко две стотине научних радова из области поезике српске књижевности и књижевне историје, а из области књижевне и научне критике је објавио осамдесет радова;

- да је био је учесник на преко шездесет научних скупова од националног значаја, са међународним учешћем и од међународног значаја, на којима је излагао реферате који су у целини објављени;

- да је објавио и девет монографија и дванаест књига;

- да у монографији *Рецепција књижевног дела Доситеја Обрадовића* (2007) обухвата и промишља рецепцију Доситејевог дела и да је она увод у обимну научну монографију *Увод у доситејологију* (2016) која ће у науци о књижевности бити незаобилазна кад је у питању изучавање Доситејевог дела, јер садржином представља праву малу енциклопедију и

- да је његов најзначајнији рад „сигурно докторска дисертација *Религиозна тематика и косовски мотиви у поезији српских модерниста – Алекса Шантић, Јован Дучић, Милан Ракић, Сима Пандуровић, Владислав Петковић-Дис*“ (201 – 203).⁶⁵

⁶⁴ Тачни су и њени наводи да је монограф у „монографији широко захватио проблематику којом се бави, ослањајући се на обимну и релевантну научну, стручну и теоријску литературу. Посебан квалитет рукописа јесте вештина интерпретације поезије и продубљено, критичко разматрање литературе. То је Јашовића водило до прецизних оцена и закључака, који ће бити незаобилазни за будуће истраживаче ове или сродне тематике. Монографија је опремљена целовитом научном апаратом“ (200).

⁶⁵ Као „предани књижени радник који се ангажује на готово свим књижевним пољима и као стваралац и као организатор“ Јашовић је у монографији *Ка поетици српске модерне* која се добрим делом ослања на резултате до којих једошао у својој дисертацији, је проистекла као резултат из једног озбиљног и преданог истраживања. Ова научна монографија представља прву целовиту

И најзад, на преклапање биографије дела и биографије критичара и директно на карактер људске и стваралачке личности монографа упућује, не само посредно, ауторова посвета: „*Стубовима моје наде: Миловану, Јелени, Милици, Вуку, Дамјану, Дуњи и Неди*“. Онај који подиже такву породицу, а уз то је отхранио још троје деце као хранитељска породица, свакако, има критички метод, дух и стил, како у животу тако и у стваралаштву и у науци⁶⁶. То књига *Ка поетици српске модерне* потврђује, на радост свих коју су је условили. И на радост и понос аутора највише.

Наравно, то не значи да је Јашовићева научна монографија без иједне мане. Указујемо на чињеницу да је, с обзиром на то да су у њеном критичком тежишту *веза и однос* поезије и религије, Јашовић могао више пажње посветити примењеној хришћанској етици, што, показала је његова анализа, у суштини, представља религиозни слој поетике српских модерниста. Могао је више померити разматрања са доследно означених чисто критичких ставовишта ка мултидисциплинарности, ка теологији. Неке од тема које је осветлио, као што су, на пример, борба за слободу, родољубље, отаџбина и друга, тичу се, и поезије и поетике. Њихово је при-

научно-компаративну синтезу у области изучавања и тумачења религијске тематике и мотива у поезији водећих песника српске модерне. Садржина научне монографије Предрага Јашовића ношена је сазнањем аутора да су религијска тематика и мотиви у поезији српских модерниста проблематика која није довољно истражена и осветљена у српској науци о књижевности.

⁶⁶ П. Јашовић је аутор белетристичких књига: *Парадокс смислу* (1994), *Ружа од ножа* (1995), *Узлетишта* (1999) и *Житије Николића из Ништитића* (2006); књиге из области књижевна критика и културе: *Књижевне притоке* (2005) *Књижевне притоке II* (2005), *Књижевне притоке II*, *Књижевне притоке Књижевне притоке III* (2008); *VerItaS banatske ravnice-Radovan Vlahović и књижевној критici, N* (2012); монографија: *Књига о Ђорђу*, Графопромет (2003), *Рецепција књижевног дела Доситеја Обрадовића* (2007), *Живот и дело Милорада Радуновића* (2008), *Притоке књижевности Косова и Метохије* (2010), *Реч и значење* (2006), *Транспозиције књижевности за децу* (2008), *Писци српског реализма као књижевни критичари* (2012), *Увод у доситејологију* (2016).

мерно одређене хришћанска етика као „стварање одговорне личности“ (Стојановић 2016: 55), васпитање личности за заједницу, радост заједништва с Богом и другим људима и народима, подстицање „одговорног оптимизма“ код сваког човека и народа у целини, а не само верника, јер то чини етичност слободне личности. А модернисти су тежили бити управо то – слободни и етични. У основи хришћанске етике, а она међу српским модерним природно функционише и као културно и као верско наслеђе и као религиозна свест, налазе се као ауторитет, слобода и одговорност „безмерје Божије љубви на којој почива хришћански живот (Станковић, Стојановић 2016: 55-59). Али, то је посао за нове истраживаче непознатих слојева српске модерне поезије.

Литература

Извори

Јашовић, М. Предраг: *Ка поетици српске модерне*, Бистрица, Нови Сад, 2017.

Критика

Палавестра, Предраг: *Историја модерне српске књижевности*, СКЗ, Београд, 1986.

Радуловић, Милан: *Видови српске књижевне критике*, Београд, Фоча, 2008.

Станковић, Дејан Вук, Стојановић, Љубомир: *Етика (Филозофско теолошки увиди)*, Вршац, 2016.

Ђорђевић, Милош: *Дело Вука Филиповића*, Милош, Лепосавић, 2004

**Борђе С. Петковић,
књижевник и публициста, Параћин**

РАЗБИЈЕНА МАТИЋЕВА „ОГЛЕДАЛА ЗАЉУБЉЕНА У СВЕТ“⁶⁷

Анстракт: Користећи тему Причаонице (округлог стола) у време Матићевих дана 2016, аутор анализира две своје песничке творевине, једног свог сонетног венца (*Изгубљени рај*) и једне своје песме посвећене Душану Матићу, са његовим акростихом. Матићева песма *Изгубљени рај* од четрнаест стихова послужила је да се, полазећи од ње као уводне/ магистралне, мада није сонет, својеврсним ширењем и осмишљавањем теме, сагради сонетни венац. У другом случају, коришћењем стихова Матићевих песама из једне савремене антологије, саграђена је песма од десет стихова, по словима његовог имена и презимена, као акростисног решења. Стављањем настанка и публикавања ових својих песничких творевина у контекст друштвених промена на размеђи векова и миленијума, пружа се почетна основа за њихово даље истраживање.

Кључне речи: Душан Матић, Матићева огледала, разградња, сонетни венац у акростиху, акростисни колаж

Потрага за темом

Ја сам 2015. године, стицајем изненада указаних околности (др Предраг Јашовић није могао да присуствује и ја сам се убацио као неки облик замене), узео активно учешће на Округлом столу са темом „Матић и материја“. Своје тезе сам разрадио и оглед под насловом „*Душан Матић мало више искоса*“ сам крајем године

⁶⁷ Тезе за Округли сто (Причаоницу) „Матићева огледала“ у оквиру *Матићевих дана* септембра 2016, имао сам за своју реч још тада на папирићу, за случај да будем позван. Нисам позван, али не бих могао да се одазовем и да јесам, пошто сам у то време био у болници, после интервенције на срцу. Касније сам по тим тезама урадио овај текст. У наслову под наводницима је Матићев стих из циклуса „Да именујеш сенке звезда“ (IV) .

објавио⁶⁸. Стицајем нових околности у којима сам се нашао, моја 2016. година је била у знаку припрема и реализације хируршке интервенције на мом срцу, тако да сам, пошто ми се здравствено стање додатно постоперационо искомпликовало, ту годину углавном провео по здравственим установама. Јашовић ме је обавестио да је један од 17 позваних учесника Округлог стола „Матићева огледала“, било је то крајем августа, када сам очекивао да будем отпуштен са Хируршке клинике у Београду, да се у парафинској Болници настави постоперациони поступак. У Параћину сам написао један деконструисани сонет с репом и с обостраним акростихом у огледалу: РАЗБИТИ МАТИЋЕВА ОГЛЕДАЛА У ПАРЧАД. Уз њега, размишљао сам о томе шта бих могао, по дотадашњим својим сазнањима, да евентуално кажем / напишем, мада сам знао да нећу у Туприју ићи; ем нисам позван, ем сам у Болници. Па ипак, по свести сам тамбурао, по народној: шта би било кад би било.

Најпре сам се поиграо неким пригодним бројкама. Наиме, ја сам оним радом писаним „мало више искоса“, указао на предстојећу 120. годишњицу Матићевог рођења (1898-2018.), тако да је састављен од 12 целина, за сваку деценију по једна. У том правцу би могло да се трага, као реализација, у техничком смислу, мада и то није без духовног садржаја. Играо сам се и Матићевим именом и постављеном темом, па то могу и сада. (Зашто да не?!) Пошао сам од тога: Матићева огледала; О-гле-дала! Огледала. Ово друго је продуктивније. Мој ранији оглед је обиман, ала у правом смислу те речи, тешко да ћу се опет усудити да чиним нешто у том правцу. Уз то, ја јесам ала-в, напало ме је да се у својим позним годинама одазивам позивима за учешће на научним скуповима, тамо где проценим да сам у могућности да нешто још увек сувисло напишем на понуђену или пригодну тему. Па ипак, конкретизујем то на деминутив: оглед-алце!

Док сам се убеђивао у то, ако већ не могу нешто веће, што значи и озбиљније, могу бар пар страница да напабирчим на ову моју тему – конкретизацију. Онда се сетих, повезујући идеју из дексона

⁶⁸ Ђорђе Петковић, *Душан Матић мало више искоса*, Поезија СРБ, часопис за поезију, Крушевац, бр. 4/ децембар 2015.

и конкретизацију (разбити огледалце), да сам то већ учинио. Сетих се да сам једном већ разбио једно Матићево огледалце⁶⁹, његову песму *Изгубљени рај*⁷⁰, те сам је искористио као уводни-магистрални сонет за свој истоимени сонетни венац, код којих у коментару стоји знак питања⁷¹. Из њега сам прочитао неколико сонета на књижевној вечери, у оквиру Матићевих дана 1995. године, а и на промоцији књиге 1998. године⁷², да ли за Матићеве дане или за Дан ослобођења општине Ћуприја, 13. октобра, не сећам се више. Моја збирка је изашла 1998. године, уз посвету: *Песницима Десанки Максимовић, Растку Петровићу, Душану Матићу, Бранку Ве Пољанском и сликару Милану Коњовићу, поводом стогодишњице од рођења 1898-1998. године*, идејно решење за корице дао је Димитрије Гвозденовић, академски сликар из Ћуприје, рецензенти су били Марина С. Грујић и Топлица Симић, а уредник Предраг Јашовић. Воји Филиповићу, директору Библиотеке „Душан Матић“, која је планирана за издавача, рецензенту су се допали, пошто су радили у библиотекама (Зрењанин, Варварин), али се није сложио да рецензијама ширимо обим књиге, пошто би била обимнија од договореног (три штампарска табака). Исто тако, није се сложио са првобит-

⁶⁹ Читаоце овог есеја, ако текст то буде и ако га публикујем, не треба да убеђујем у постојање синтагме *песма као огледало душе*, пошто је постала опште место, чак ушла и у колоквијални говор.

⁷⁰ Душан Матић, *Коначна јесен*, приредио, поговор и коментаре написао Драшко Ређеп, Просвета/ Београд, Глобус/ Загреб, 1998, 113.

⁷¹ Борђе Петковић, *Мрежа из метежа*, 45.

⁷² Ту збирку мојих песама објавили су Народна библиотека „Душан Матић“ Ћуприја и „Графопромет“ Параћин, код кога је и штампана, као 12. књига Едиције „Нит пријатељства“. Њу су започели чланови Књижевног клуба „Душан Матић“ који је тада био при истоименој Библиотеци, прве три књиге. Потом су имали уговор да је настави један други издавач, дали су му и капару, али он их је преварио, тако да је тражено ново решење. Воја Филиповић, као директор Библиотеке, замолио ме је да ја узмем на себе бригу о даљем издавању ових књига. Пошто сам ја одбио да узмем новац, договорено је, да након девет књига на којима се ангажујем, десета буде моја. Недостајућа књига из ове рачунице је зборник Клуба *Раваничка рапсодија*, чији сам уредник. Ова ствар је организована без икаквих уговора, на дату реч, захваљујући дугогодишњој сарадњи од три деценије на разним пословима између Војина Воје Филиповића и мене. Библиотека је финансирала и моју књигу, која је по обиму била као и већина књига ћупријских песника.

ном идејом за корице (коришћење цртежа Матићеве шаке, пошто је било реаговања што је коришћен за књигу Горана Стојковића).

Чим сам нашао тему, показало се да будући текст може да буде лоциран у 2017. години, јер је све то озбиљније дошло тек крајем 2016. године, када сам био на опоравку у Институту за лечење и рехабилитацију у Нишкој Бањи. Рад ће у основи имати 15 основних целина, за сваки сонет по једну, укључујући ту и Матићеву песму, али без ње их је 14 (две седмице, 77), колико ће мени бити година 2017. То ће ми бити троструко јубиларна година, 70 година од када сам научио да читам и пишем, 60 година од када сам почео да објављујем своје књижевне саставе и 20 година од када сам примљен у Удружење књижевника Србије, а нумерички постављено по деценијама то изгледа овако: $7+6+2=15$, односно: $7+7=14$. Ако му додам три пратећа садржаја (*Потрага за темом*, *Уводне напомене* и *Уместо закључка*), имаћу 18 парчета, онолико колико је било позваних за округли сто, ја сам онај осамнаести (лебдећи), духом са њима, пошто састављам прилог на заједничку тему „Матићева огледала“.

Саставни део ове преамбуле је, дакле, и онај мој акродексон са напред откривеним акростихом:

Размрсити му траг: (ч)умно огледало!
Акростисно зјало упорно као враг;
Зараћене стране, са обе по пит-бул,
Биоритамско кул с поетске мембране.
И ја немам куда но да поштујем склад:
Тражим се као млад, а празно ми свуда!
Испијам та пића, испод ноктију бол:
Матићев акропол, уз (ч)умна открића!
А ја с трапа у трап гурам речју масу,
Трпам се злу гласу, умишљени сатрап!
Издам божански жар усред ритуала:
Ћутња из мангала није заумни дар!
Ева из мог венца била је само кључ:
Ветар је тражио пуч срком из кладенца!
А желео сам след за другачији спруд:
Антејски цедих блуд, исцедих само јед!

Влат траве – празна реч иза огледала:
 Ехо са мог сала срцу поткрада млеч!
 Ћаскања с ок-стола, захтевајући пар,
 Испостављају смар са трагом идола!
 Тражим ли салату, узму ми и ђевап;
 Акростихован трап све ближи шах-мату!
 Мистериозан кал изазвао чуда!
 И сада врлуда изгубљени астрал!
 Туже разбијена огледала, уз склад;
 Иако нисам млад, кап по кап из гена!
 Битан је маестрал скупљен са терасе;
 Злоћудак из масе - пита за мадригал!
 Акростисно зјало упорно као враг;
 Разбих Матићев траг: (ч)умно огледало!

Болница Параћин,
 почетком септембра 2016.

Уводне напомене. - Ја ћу се сада ставити у функцију читаоца-истраживача, па ћу покушати свој сонетни венац да читам као да није мој, у оној мери у којој је то уопште могуће. Рецензенти, морам признати, на овај венац нису обратили пажњу, кад су писали, што не мора да значи да га нису и читали, али о томе, том њиховом читању, трага код мене нема. Лакше је писати, кад се са неким можеш сагласити или му се супротставити, што је нарочито zgodно за почетак текста, као што је овај. У савременој Теорији књижевности, велики значај се придаје читаоцу, без њега нема дела, мада ретко ко помиње да постоји *први читалац* (сам аутор), ово у загради наглашавам, пошто се под оним први често мисли на оног другог, оног ко књижевно дело чита после аутора (ауторов пријатељ, рецензент, уредник, ако дело не издаје сам аутор). Дакле, овде сам ја читалац-истраживач, термин сам нашао код др Зорана Павловића. Огледаћу се у „пресветом тумачењу текста”. (Антоан Компањон, 9.) Дакле, имам у виду, оно што су професори ђацима још у школи постављали као питања: „Како разумете овај одељак? Шта је писац желео да нам каже? Каква је лепота стиха или прозе? По чему је пишчева визија оригинална?”

(Исти, 13.) Дакле, пробаћу не да одговорим, више да назначим могуће одговоре.

У оквиру експеримената са сонетним акростихом, акростихом у сонету, што је са магистралним сонетом давно већ било остварено, аутор је у ових пет сонетних венаца, посвећених песницима и сликарима, повезаних генерацијски, чија се стогодишњица од рођења приближавала, направио неколико својих искорака. Но, пре но што пређем на значењску компоненту, која се у постављеним питањима сугерира за одговоре, осврнућу се на формалне компоненте, изражене иновације, које су могле, а да ли су и колико водиле и значењским иновацијама, тек ће се видети.

Код Десанке Максимовић (*Римариј за Десанку*), која је превела (препевала) Прешернов Сонетни венац и написала, колико се сећам, један оригиналан, тежиште је било на дисциплинованом стиху, доследном римованом седмерцу, при чему је максимално коришћена мушка рима, како је неки називају, она са завршним сугласником у последњем слогу.

Код Растка Петровића (*Сунчане лествице*), искоришћен је један његов сонет за магистрални (*Сунчане лествице*), па је венац био подређен туђим стиховима, они су диктирали остатак садржајног материјала, што значи да се остварио неки облик коауторства. Строфична структура сонета, у односу на класичне, већ познате моделе (4+4+3+3; 4+4+6; 4+4+4+2) је измењена утолико, што је нова структура била повезана за речи из акростиха, тако да смо добили по редоследу сонета следећу строфичну структуру у односу на број стихова (6+6+2; 8+2+4; 4+4+6; 6+3+5; 5+1+9; 8+5+1; 1+5+3+5; 4+4+4+2; 2+4+2+2+4; 4+6+2+2; 2+2+3+7; 7+1+1+3+2; 2+3+7+2; 2+3+3+6). Како се из података види, само два сонета имају класичну или потоњу, мени већ познату, строфичну структуру (трећи и осми), све остало је моја експериментална иновација. Код Растка сам унео и неке његове стихове, односно метафоричне делове стихова, што сам графички нагласио.

Као што је код Растка, узет сонет, тако је код Душана Матића (*Изгубљени рај*), узета једна песма са 14 стихова, те коришћена за магистрални/ уводни сонет, као што су и њихови наслови узети за именовање тих венаца, пошто ове песме диктирају садржајну структуру остварених венаца. И овде је структура финги-

раног сонета разбијена и то двоструко. Најпре је сваки сонет подељен на две целине, које су по броју стихова различите, потом у сваком „сонету” дате истоврсне риме, диктиране почетним, односно завршним стихом, оним Матићевим.

Бранко Ве Пољански (псеудоним једног од браће Мицић, зенитиста) је добио сонет са својим правим именом (акростихом: Бранислав В. Мицић) и са својим стиховима, а за наслов венца узет је део једног од коришћених стихова (*Ноћас је неки песник*), с тим што ова уводна песма није била римована, као што то није ни Матићева песма узета да одигра улогу уводног/магистралног сонета. Пошто су коришћени стихови Пољанског били неједнаке дужине, и сонети су били са таквим стиховима, али римовани и то као дистиси, како су графички били и структурирани.

Пети сонетни венац, посвећен сликару Милану Коњовићу (*Слика ко реплика*), има карактеристичан уводни сонет са богатом унутрашњом римом, остали сонети су грађени са израженим звучним ефектима, који треба да подстичу, уз речи, не само значењске, него и шире уметничке, музичке и ликовне компоненте, у свести читаоца.

За сва четири песника, лако је у литератури пронаћи, да у свом интересовању имају и ликовну димензију, док сам за сликара Коњовића наишао на квалификацију да је „песник равнице”.

У међувремену сам се присетио још једног детаља, у вези са задатом темом. Постоји публикована још једна моја песма са Матићевим именом и презименом у акростиху. Она је у једној мојој више него необичној књизи⁷³, објављеној скоро одмах после *Мреже из метежа*. Ја сам се тада поиграо песмама, заправо стиховима, из једне антологије српске поезије. Ево шта сам о томе тада написао у њеном предговору, пошто сам најпре описао своју вишедеценијску авантуру са акростихом, као обликом своје борбе за афирмацију и у то време веома запостављене ћирилице/вуковице⁷⁴:

⁷³ Борђе Петковић, *Међу јавом и мед сном, пАнтологија српске поезије XX века у акростисним колажима*, „Графопромет“ Параћин, 1999.

⁷⁴ Овај мој прилог је и својеврсни допринос обележавању два велика јубилеја вуковице (реформисане ћирилице Вука Стефановића Караџића): 200 година од

„То ми није први рукопис ове врсте, али ми се учинило да је он најприкладнији да се из штампе први појави. У њему су стихови туђи, не моји. Ја сам их преузео од песника који су заступљени у Антологији српске поезије XX века, *Међу јавом и медном* Вука Крњевића. Моје интервенције су незнатне (тамо где нисам могао да искористим стих у целини, скраћивао сам, повезивао више стихова; мењао сам ред речи, додавао по коју реч). Тако су песници из ове Антологије добили по „песму” са својим именом у акростиху. У поднаслову сам објаснио да је у питању **пАнтологија српске поезије XX века у акростисним колажима**. Пантологија је термин, колико је мени познато, уведен у српску књижевност од стране Станислава Винавера, а моје велико мало а/А треба да значи разлику од те пантологије, јер су моји експерименти отишли у сасвим другом правцу. Термин колаж сам позајмио из сликарства, пошто из литературе нисам нашао прикладнији израз (за оно што сам желео да кажем). Објављујем најбрже што могу ове ‘песме’, док ово пишем оне су већ у штампарији, јер ако почнем да размишљам о томе, да се консултујем и себе проверавам, нисам сигуран да ћу се усудити да их објавим. Нека то буде крај мога експериментисања са акростихом, мој допринос експериментисању са поезијом на крају XX века и другог миленијума.”⁷⁵ Пошто сам преживео турбуленције са размеђе векова, нисам испунио напред дато обећање у вези са акростихом, наставио сам га на нешто другачији, специфичан начин, из чега су после пар година произашли деконструисани сонети са репом и (обостраним) акростихом у огледалу (акродексон).

У тој књизи се, дакле, налази, под редним бројем 16, ‘песма’ са акростихом ДУШАН МАТИЋ⁷⁶, направљена (Матићев термин преузет од француских песника) од стихова – парчића Матићевих огледала – песама из поменуте Крњевићеве Антологије.

Што се садржинске компоненте тиче, она у свом подтексту сугерира бунт, разарање, указује на неспокој лирског субјекта,

објављивања његовог *Рјечника* (1818-2018.) и 150 година од њеног преузимања за званичну употребу у српској матици, Кнежевини Србији (1868-2018.).

⁷⁵ Ђорђе Петковић, *О акростиху је реч*, исто, 8.

⁷⁶ Исто, 24.

пошто је све то везано за оно што се нашој земљи дешавало деведестих година, распад, не само пуцање по републичким шавовима, него и унутрашњу разградњу, новоуспостављених држава, па и Србије, која је себе уложила у настајање прве Југославије, безуспешно се опирала другој и прихватила је са сазнањем да тако Срби остају у једној државној целини. Отуда се њен распад, посебно после крвавих ратова у Хрватској и БиХ, прогона Срба, уз све оно што се збивало, а и данас се збива око Косова, тако снажно одразио и на духовну структур лирског субјекта, не само аутора. Нарочито је поразно деловала пљачка друштвене имовине, приватизација, све оно што се може назвати новом „првобитном акумулацијом капитала”. Ово се у основи односи и на ову другу књигу.

I. Мрежа из метежа. - Прелазим на аналитичко читање, бар овлашну анализу, стихова из ‘сонетног венца’ објављеног, као што је напред речено, под насловом *Изгубљени рај*, како је насловљена и Матићева песма, сада у функцији магистралног/уводног сонета. Ова песма од 14 стихове је са различитим бројем слогова, од 1 до 14, без 9 и 11, али са два пута употребљеном петицом и седмицом. Ово је значајно унапред да се истакне, јер указује на неподобност/подобност песме за улогу која јој је била намењена. Нема интерпункције. Сви сонети су према римама које се оплођавају из почетног и завршног стиха (Матићевог), подељени су на по две целине, с тим што их повезује једносмислен акростих, које ћемо истицати на почетку коментара сваког сонета, као неку врсту наслова. Код акростиха постоје два изузетка, на које ћемо указати кад до њих дођемо.

I.1.a. Епистоларни час. - Ово је порука која још једном скреће читаоцу пажњу, да је у питању својеврсно дописивање са мртвим песником, држи се епистоларни час. *Ева/ Пева/ Из придева/ Стих изгрева/ Траг одснева/ Одолева/ Лакоћом излева/ Акростисна црева/ Раскошина плева*. Може се читати и тумачити тако да, Ева пева из придева, зашто из придева, па, као што је познато, метафоричност поезије произилази првенствено из придева, а из придева и стих изгрева, без њега је више него сиромашан. Поезија је траг одснева, песникове имагинације. Тиме песма још увек одолева, и то лакоћом маште, односно, лакоћом излева.

Због риме је употребљен израз из завичаја аутора/лирског субјекта (уместо излива, употребљено је излева). Шта може читалац, онај који се упусти у авантуру читања, добити у мојим песмама, посебно овим? Он ће наићи на акростих и песму (акростисна црева, из којих произилази песма, као раскошна плева). Ако се замислимо над речју плева, неминован је закључак да лирски субјект није до краја, у потпуности, сигуран у себе, у то да ради нешто добро, вредно пажње. Та сумња у сопствено дело прати га читавог живота, па и данас када се ближи завршници.

б. - Друга половина сонета то прецизира, објашњава циљеве класичног сонета и сонетног венца: *Намамити птицу/ И сан ништитицу/ Чак и кртицу/ Антејску клицу/ С маском на лицу*. Потребна је инспираторка (егерија – птица), с којом у друштву се може и у сан, али то мора да произађе из стварног света (кртица, антејска клица), а не само из маште. Том укупном задатку, лепо је прилазити искрено, али се у тој игри користи и маска на лицу, овде посуђена од Матића.

2.а. **Самосталан и худ.**⁷⁷ - У првој половини другог сонета се указије на сву сложеност поетског чина, стварања песме, односно, Матићевим речима речено, грађења песме. Ево како је тај орфејски чин остварен: *С маском на лицу/ Антејску клицу/ Мислену жицу/ Орфејском лицу/ Сновну квачицу/ Тројеручицу/ А стрицу свицу/ Лампицу осмислицу*. Стихови сугерирају да се у промишљању поезије мора полазити са више стајних тачака, да се мора водити рачуна и о сновном и о мисленом, о реалности и о сновима, о машту, све је то и још много тога на орфејском лицу, то је она Матићева маска с почетка, она све то скрива, али свему томе у евентуалном тумачењу треба обазриво прилазити, зато је ту светица (Тројеручица). Оном ко се у то упушта као читалац-истраживач, као ја сада (стриц свитац), речи и њихови склопови – стихови, строфе и друге целине, само су оријентир (лампице осмислице).

⁷⁷ Тек сам сада, у оквиру овог новог читања – истраживања, приметио да је из акростиха испао везник (и), тако да у реализацији нема једанаестог стиха (*Изгнаници из Раја и коронци*), те су сада и везник и стих враћени на своја места.

б. - У другом одељку ове песме читамо о томе, ко све зна како да се понаша у овом подухвату, па то мора да зна и тумач поезије. Ту се налази њихов могући мини каталог, а свако га може допуњавати по себи блиским појавницима из реалног света или из маште: *Ако то знају бродоломници/ Намирисане лорфе и костоломци/ Изгнаници из Раја и коронци/ Хоботнице и осведочени лапонци/ У свим правцима свежи ослонци/ Да је не би препознали њени потомци*. Пошто је овде песма уподобљена првој жени, оној која је са Адамом напустила, по казни, Рај, то се и овде морамо запитати шта то песник скрива од потомака, а шта износи на видело да сви одмах приметите. Отуда у акростиху две особине песника, он јесте у основи самосталан у ономе шта ће уградити у своју песму, али је и несрећан (худ) јер мора при том послу да буде обазрив, јер није све за песму, из разноразних ралога, да овде ту причу не ширимо.

3.а. **Дериватни расап.** - Пошто је Адаму у сваком Рају добро и нећка се да изађе из Раја, Ева покушава да код њега изазове љубомуру, како би се приклонио да са њом напусти Рај. За Адама је Рај свако место где му је добро, па и ово у београдској Ботаничкој башти, како ће читалац видети на крају, односно већ је видео у уводној/ магистралној песми. Какве су све трагедије настајале за оне који своју Еву одбијају да следе, познато је. Ево како је ту ситуацију убеђивања описао наш лирски субјект, ако се може тако рећи и за онога који прави песму: *Да је не би препознали њени потомци/ Ева са планине чији су обронци/ Рајском насељу приклонци/ Иритира Адама други ће момци/ ветровити сна питомци/ Ангажовати моје тело као спонци*. Потомци су ту кључна реч, све се, читав живот, око њих врти (данас је код многих нација, па и наше, питање наталитета питање свих питања). Но за њих је основно да Адам и Ева, начињена од његовог ребра, буду повезани, чему треба у разјашњењу да послужи израз спонци (споне).

б. - Други одељак само употпуњава насталу ситуацију потребе да се напусти рај, којој ће, зна се, морати да се приклоне. То најпре, наравно, чини Ева: *Трагикомичној пустоловини бескрај/ Надражај (ч)умни грај/ Издисај бљесак сјај/ Римаријски озрачај/ Али Ева је змај/ смисаони завежљај/ Авај/ Прва напушта рај*.

Шта је чека након напуштања Раја, она још не успева да види у пуној целини односа који је на Земљи чекају. Она не прихвата пораз, не прихвата издисај, види и даље своју судбину као бљесак, сјај, који ће и на Земљи да је дочека.

Акростих упућује на то да се овај сонет у тумачењу схвати као суштински догађај, догађај од изузетног значаја за судбину Еве, што значи и Адама, као и њихових потомака. Употребљене су две не баш поетичне речи, тешке по концентрацији набоја који садрже, једна је из научног и колоквијалног говора (дериватни), док је друга више филозофска (расап). Указује се на људску располућеност, на бројне дихотомије, не само Адам-Ева, но и многе друге, без којих нема живота, бар не у овој галактичкој димензији.

4.а. **Постмодерни рез.** - Покушај да се у неколико потеза ухвати људска судбина на Земљи, мислим на онај женски део у првом реду, од библијског доласка на земљу, после протеривања из Раја, до нашег постмодерног времена. Пошто су сви модернизми и све модернизације, укључујући и две велике идеје двадесетог века код нас примењене (комунистичко-социјалистичка и југословенска), остаје нам да се преиспитујемо и сабирамо, да извучемо нека искуства и њима се прилагодимо у намери да опстанемо на Земљи, у чему Ева (женски принцип) има одлучујућу улогу: *Прва напушта рај/ Овај/ Сјај/ То је свакако умишљај/ Маестралан вај/ Она не жели сјај/ Доживљава га као рај.* То је свакако варка (умишљај), али као одлучујућа компонента, јер њен маестрални умишљај изражава се њеним двосмисленим дистихом: она, кобајаги или искрено, ко ће га знати, не жели сјај, пошто га доживљава као рај, из кога је избачена, управо због греха у који је и Адама увукла, али, како се на крају каже, у њеном срцу је остао рај као парадигма једног од њој важних животних циљева.

б. - Шта, заправо, жели Ева, песник казује у другом одељку песме: *Ева хоће вечност уз скут/ Рај је поринут/ На дну сећања слут/ Изврнут/ Радосно суманут/ Евин излазак у смут/ Змија јој показује пут.* Она зна да је и даље чека вечност уз Адамов скут, те нам постаје јаснији и први одељак, али зна још и то да је чека мутно време, у основи несагледиво (смут), тако да је она још увек

најсигурнија у своје лукавство, чији је симбол змија која јој показује пут.

5.а. **Заустављиви сни.** - Адам (мушки принцип) има сасвим другачију визију своје, што значи и Евине, судбине, пошто су двоје у једном, а изгубио је своју, ону рајску, где му је, рекли смо то већ, било добро, није тражио боље, али га Ева навукла на јабуку и он сада нема куд, мора да ствара нову визију своје будућности, о чему сведочи све оно што је написано у три следеће песме, уз следећа акростисна упутства за њихово читање: Заустављиви сни (5), Изистински наум (6) и Мој Адам манијак (7). Погледајмо их редом.

Пошто смо Еву оставили на изласку из раја, овде се понавља да је из раја изашла, уз сарадњу са змијом која јој је показивала пут. Песник се враћа Адаму кога је напред оставио и у првом одељку га приказује веома неодлучног, смушеног, још се није, што би народ рекао, опасуљио, од онога што га је снашло, заправо налазимо га док још и није схватио у потпуности своју ситуацију: *Змија јој показује пут/ Ако је већ Адам љут/ У лицу жут/ Суманут/ Траг му преокренут/ А он би после јабуке у ћут/ Варничаво крут/ Љубавник Евин само успут.*

б. - У наставку не налазимо ништа ново, поготово не битно ново: *И тако полако/ Ветар ће лако свакако/ Изгнати их у пак'о/ Сопствениу ће и коб ако/ Назначен излазак сад лако/ И тако.* Убацивањем ветра који овде симболише божанску снагу којој се Адам очигледно не може одупрети, градитељ песме настоји да скрене пажњу на стварни живот.

б.а. **Изистински наум.** - Поета (да ли и лирски субјект?) који и себе укључује непосредно у песму, али узгредно, као што се филмски режисер Хичкок укључује у свој филм, као да Адаму сугерише да своју ситуацију схвати озбиљније, да заједно са Евом мора да решава проблеме који су пред њима, да им је повратак у рај онемогућен за свагда. Мора да изистински прихвати наум о Еви као о својој вечитој сапутници на земљи. У предњем одељку се врши припрема за велику одлуку, а у другом одељку се оно испоставља као једина реална могућност.

Ево како то изгледа у претходници: *И тако,/ Заумна ждрако/ Из раја у пак'о/ Сазнајеш да није лако/ То зло опако/*

Испостављено за свако/ Наопако/ Сазнање свакако. На Земљи се морају прихватати обавезе, којих у рају нису имали, пошто се тамо све дешава као у сну. Он је прекршио једно од веома једноставних правила, послушао је Еву, загризао је рајску јабуку, сада тек постепено схвата своју дугорочну судбину.

б. - Одатле до сазнања да му је Ева досуђена као вечита неминовност, и он постаје спреман да на своја плећа преузме досуђену судбину. За разлику од песника који је свој акростисни рам примио својом добром вољом (да ли?), Адам је то принуђен да прихвати као вољу свог Ствараоца: *Као драм/ И песнички рам/ Наум сам/ А затим ће сам/ У свој ам/ Мој радознали Адам.* Ово повезивање песникове судбине са Адамовом (рам, ам) заслужује посебну и продубљену анализу, од које се за сада одустаје. Уосталом, више бисмо волели да се тога прихвати неко спремнији од мене, не само због неминовног субјективизма.

7.а. **Мој Адам манијак.** - Овај сонет је узео у разматрање Адамову свеукупну судбину, од ребра, преко греха, до избацивања из раја. Јер, Ева је ребро његово, па је заједничка судбина једино сувисло решење. Лирски субјект који се, видели смо, већ уживео у Адамову судбину, одлучује се да му, колико толико, помогне, да лакше разреши своје дилеме, којима је оптерећен у првом одељку, који се може схватити као размишљање о људској, па и Адамовој, судбини: *Мој радознали Адам/ Оглав и ам/ Јаук и срам/ Ако му дам/ Да сам/ Ангажује кам и плам/ Мождани драм.*

б. - У наставку се са тим наставља, али се у другом одељку Адам постепено мири са судбином, пошто му ништа друго не преостаје. Оно његово ребро му је судбина коју ће у себи и са собом носити: *Можда је с(л)уђено да траје/ Ако је из промаје/ Несагледиво шта је/ И зато Адам даје/ Једно ребро најпре из кога сва је/ Аритмија за неизрециве бескраје/ Кад му већ ништа друго не преостаје.*

8.а. **Кретенасти спас.** - Као што смо избегли да коментаришемо акростисну синтагму из претходног сонета (Мој Адам манијак), тако избегавамо и овај, како не бисмо ушли у сопствену духовну анализу, самоанализу, пошто би нас она ко зна куда и докле одвела. Враћамо се Адаму и Еви, животу у дуету, која је наумчита (непредвидива) домовина (домаја): *Кад му већ ништа*

*друго не преостаје/ Распопућено јаје препознаје/ Ева се не каје/
Таман посла да је/ Елиминишу промаје/ Наумчите домаје/ Ако се
у дуету траје.*

б. - Адам се са свим тим мири, без обзира што има ствари са којима се у основи не слаже, тако да се почетак друге половине песме односи и на њега, не само на Еву, али је завршница искључиво његова: *Свет је промаја/ Трауме таме и сјаја/ И сва граја/
Све то их спаја/ Пошто је Ева одустала од сјаја/ Адам да би било краја/ Скочи из раја.* Ева је, наводно, одустала од сјаја, тако да је излазак из раја свршена ствар.

9. **Спас му или изгон.** - Адаму ништа не би сметало, да је и другачије поступљено, и та његова дилема, формулисана у својеврсно хамлетовско бити или не бити, гони га да себе види као песника, или, ако хоћете, обрнуто: њега види као себе сам лирски субјект, творац сонетног венца, ако то он уопште јесте, као што је дилема на почетку рада постављена. Ту наступа игра речима у матићевском духу. Кључна реч је наг, свакако наг, за овај и наредна два сонета. Тако се вечно обнављана њихова судбина и овде узима за контраверзну речну (речју) играрију, јер наг се долази на овај свет и наг одлази (одећа и сандук су у овом случају занемарени), пошто и јесу занемарљиви код ове поетске творевине. Људска судбина (Адамових потомака) овако се поетски описује, кратко и доста јасно, при чему девети сонет не раздвајамо у два дела, како смо напред чинили, већ делове одвајамо двоструком косом цртом: *Скочи из раја/ Поета бескраја/ А што га с Евом спаја/ Само маја/ Мождана лудаја/ Уклетог траја/ Из бескраја// Леп је свет благ/ Исуши се траг/ Ископа се праг/ За што одастраг/ Готово враг/ Он драг/ Наг.*

10. **Наг/ Свеједно наг.** - Опчињен Матићевим играријама речима, песник је ова два стиха узео као акростисно решење ове песме/ сонета, с тим што је направио шалу са будућим читаоцем, јер је други стих исписао унатраг, на шта га је навело оно одастраг из претходног сонета (9). Да ли је то аутор учинио да би ублажио улогу те неприкладне речи, или да би разбио или бар ублажио уобичајену монотонију читаоца, тешко је са сигурношћу рећи. Матићевско је оно натраг и на траг, али се може наћи и на другим местима, у понављањима истих речи и стихова, чак и

сонет у целини може тако да се чита и посматра. Због те играрије, и овде дајемо ту песму у целини, да би се прочитала, казивала, у једном даху: **Наг/ А враг/ Гле бестраг// Гле нетраг/ А враг/ Натраг/ Он благ/ На траг/ Драг/ Ева илаг/ Јер маг/ Еви драг/ Веома драг/ Свеједно наг.** Ово је уједно најкраћи, најсажетији сонет, састављен од кратких стихова, са једним до четири слога, пошто су гранични стихови то сугерирали. Песник је ту сугестију прихватио и настала је вероватно и најлепша песма у овом сонетном венцу. Мушка рима, ова са сугласником на крају стиха, изазовна је дотле да песник Мика Антић њу сматра најзагонетнијим стваралачким песничким изазовом.

11.а. **Свакодневни сни.** - Постајући антејски маг, човек (Адам са потомцима) настоји да са Евом и њеним наследницама, гради на Земљи свој нови свет и то често са погрешним почецима (одостраг), али је ту кључна реч праг, дом, почев од пећине, земунице, кривињаре, до садашњих солитера у мегаполисима. Кад год би погрешно, враћао се на свој успешни траг. О томе је реч у првом одељку овог сонета: **Свеједно наг/ Ветровит траг/ Антејски маг/ Ко да је враг/ Одастраг/ До на сам праг/ Натраг на траг.** Матићевска речна играрија и овде је на крају дошла до изражаја (натраг, на траг), сетимо се његовог класичних поетских слика (јесен, је сен).

б. - Други одељак овог сонета говори најпре о Евиним настојањима да се прилагоди новонасталој ситуацији, неодустајући од од нових јабука, разнородних лукавстава, како би остварила своје циљеве, пре свега обезбедила природне нагоне (секс и потомство), при чему стиче самопоуздање до матријархата, када се појављује као апсолутни владалац на земљи. Ево како то песник у прегршт стихова разлаже: **Еви остаје да се тајно/ Виловито чак и очајно/ Наизглед обичајно/ Инкарнира кроз вајно/ Самопоуздање и да бескрајно/ Наводи Адама на јабуку он тајно/ И даље радознао бескрајно.** Ева, дакле, својим лукавством, Адам својом радозналошћу, удружени, настављају свој прекинути рајски живот у покушају да створе рај на земљи, за себе и своје потомке, као заједнички именитељ живота.

12.а. **Издашан разглас.** - Судаћи према акростиху овог сонета, очекивано је нешто више о зближавању људи, о стварању

људских заједница, како би се лакше превазилазиле тешкоће у борби за опстанак на земљи. То је и речено, додуше у контра-верзним (у најблажу руку) стиховима: *И даље радознао бескрајно/ За весело за очајно/ Да обухвати вајно/ Анализира тајно/ Што може да буде сјајно/ А може и покајно/ На сваки начин величајно*. Све оно што је остварено као резултат генерација Адамових и Евиних потомака је заиста величанствено, стварана је цивилизација вредна опстанка на земљи. Покушава да се прошири и на свемир, што је за сада више виртуелна стварност, уз нешто мало реално успостављених почетака.

б. - Овде се песник овог сонетног венца враћа на Матићев изазов и на себе као реализатора поетског остварења. Реч је о напред помињаној речној игри, односно, речјој игри, како то овај други поета, већ годинама настоји да наметне прецизније разликовање реке и речи, пошто је у стандарном језику присвојни придев (речни) заједнички. Овај одељак се може читати и као судбина песника и песништва: *Речја игра када је упознамо/ Ангажује део радозналости тамо и амо/ Заузврат се добије колико и дамо/ Готово ништа вечна тамо/ Лево и десно од раја вечита драмо/ А Адам сад тек не зна да ли је ту или тамо/ Схвативши наједном да је у питању (само)*. Крај овог сонета доводи читаоца у недоумицу, шта се ће се десити, шта је у питању. Досадашње завођење песника на библијску варијанту која траје већ миленијумима, очигледно приводи се крају. Мора се прећи на реалност, са песничких фикција на стварни живот. На то је и Матић скренуо пажњу стављајући неке речи у заграде, најпре само, а затим, у наредном стиху, као што ће читалац видети, и Ботаничке баште. Коришћењем речи из колоквијалног говора, Матић је новог песника (доградитеља) ставио у изузетно тежак положај, како да своју доградњу преведе на стварносни именитељ. Како је то доградитељ учинио, остаје нам да видимо у два последњим песмама – сонетима. То се најављује из њихових акростисних решења који су јединствена целина, треба их читати у низу: **Састављам расап/ Постмодерне Еве**. Но, наставимо и своје писаније окончајмо онако како смо у ту читалачко - истраживачку авантуру и ушли.

13. **Састављам расап.** - И овај сонет је у оба своја дела са јединственом муком песника да разјасни (можда и додатно искомпликује) и песнички поступак, и његову позицију и, што је најважније, своју борбу да дође до адекватних речи да своју причу, да Матићеву причу, о Адаму и Еви, доведе до краја. Ту је нађен и ослонац за наслов будуће збирке (*Мрежа из метежа*), али и до љубави као најчвршћем ослонцу везе између Адама и Еве, која резултира у потомцима који исту везу-битку упорно и даље настављају. Ево је песма у целини: ***Схвативши наједном да је у питању (само)/ Алтернатива за оно што упознамо/ Сасвим случајно и чим му се предамо/ Тражи од нас што знамо и не знамо/ Апсолутна тамо апсолутна драмо/ Вечна муко и тамо и амо/ Љубимо ли не знамо шта знамо// А све су то само речи уз нешто маиште/ Маиште уз нешто јаве што из баиште/ Радозналима даје се наиште/ А све су то ипак речи не плаи'те/ Се не плаиште се не плаи'те/ А све је то уз нешто маиште/ Почетак и крај (и Ботаничке) баиште.*** Ова песма се разликује од досадашњих у венцу и по изражавању, пошто је ближа прозном тексту, отуда је и нешто обимнија. Речи из заграде (Ботаничка башта), уз најављени заокрет (само), условили су потребу да се сонетни венац заврши на неочекивани, сасвим другачији начин. Враћање у стварност је остварено преласком на прозну структуру, додуше ломљену у духу слободне матићевске ломљаве, мада не тако храбро као што је Матић чинио. Ботаничка башта, колико се сећам из литературе, била је у близини Матићевог стана али и Гимназије у којој је предавао. По свему судећи, у својим шетњама, имао је прилике да види који пар Евиних и Адамових потомака, из овог раја на земљи, конкретније речено, рајских мрвица.

14.а. **Постмодерне Еве.** - Као што је напред речено, овај акростих је наставак претходног, али не смета ако се чита и као множина, није бесмислен, утолико пре што се тиме указује на потребу да се жена истури у први план борбе за опстанак. Отуда се враћам на систем почетне белешке, опет раздвајам сонет на две целине, мада је он наставак претходног, чак и његова конкретизација (на извештан начин). Први одељак читаоца, дакле, враћа у стварност и указује на савремене егзистенцијалне проблеме, на чињеницу да је земља еколошка башта, што је човек, занет својом

сујетом, занемарио, те да крај века може најавити неизвесност човековог опстанка на овој издашној али не и неисцрпљивој планети: **Почетак и крај (и Ботаничке) баште/ Окрените лист из маште/ Сасвим таште/ Толико наште/ Материјалности еколошке баште/ Одзвања узалудно та каж'те/ Да није крај века лаж'те.** Како се крај века приближавао, тако су се, не само наше невоље, но и невоље човечанства, гомилале. Наша мука је била у несналажењу при ишчезавању, да не кажемо разарању, две велике утопистичке идеје (социјалистичко-комунистичке и југословенске), а на ширем нивоу нема озбиљнијег проблема од еколошког у који нас је увукло потрошачко друштво века чији се крај убрзано приближавао. Како смо у томе прошли, поменуло се – не повратило се, како нас учи народна мудрост. Прикључујемо се овој другој (еколошкој) борби.

б. - Други одељак је по обиму краћи али по поруци је веома значајан, утолико пре што је то и крај сонетног венца. У њему се, с ослонцем на први одељак, полази од еколошких проблема (еколошке шеве, свакако двосмислене синтагме), да би се спустио на тада, још увек до краја непревазиђене, домаће актуелности: **Еколошка шева/ Разодева/ Наша црева/ Ех куда ће ова плева/ Еј куда ће без одева и огрева/ Вечној муци одолева/ Ева.** Ослонац је стављен на Еву, односно на женски принцип, на улогу жене у времену које долазе, у веку у коме смо увелико док ове белешке пишем. Иза овог сонета и венца, стоји да је писан септембра 1995. године. Сећам се да сам га убацивао директно у писаћу машину, тако да има елементе и аутоматског текста, наравно, прилагођен уводној песми (*Изгубљени рај* Душана Матића), која је венцу позајмила свој наслов и унапред припремљеним моделима акростисних решења.

5. **Изгубљени рај.** - Као што сам, као необично, у својим сонетним венцима, па и у овим сумњивим из *Мреже из метежа*, магистралне сонете стављао испред осталих као уводни, а не као што се то код других чини, на крају, као завршни, што је била мистификација поетског чина, тако сам сада, учинио обрнуто, његов коментар у овом аутоесеју сам оставио за крај одељка о сонетном венцу *Изгубљени рај*. Ја сам извршио својеврсну демистификацију и показао, да је сонет којим се почиње, који се први

пише, који се касније разлаже по осталим сонетима, по својој суштини уводни, а не магистрални. Наравно не смета, па и ја то чиним, да га зовемо и магистралним, ако нам то у датом тренутку више одговара. У овој новој прилици, пак, нисам желео да будућег читаоца овог текста оптерећујем Матићевом песмом и матићевском играријом, посебно његовим парадоксом, наглим преласком из библијског Раја на његове трунчице на Земљи (Ботаничка башта).

Питање Адама и Еве је кључно питање филозофије живота на Земљи, пошто о његовом настанку, па и о настанку човека, не постоје релевантни докази, па су се временом искристалисале две врсте теорија, сведене на њихову полазну основу: креационистичка и еволуционистичка, идеалистичка и материјалистичка. Пошто је, како сам на једном месту каже, још на студијама филозофије у Паризу са Богом рашчистио, он се може нашалити и са потомцима Адама и Еве. Међутим, њих двоје су ту, као и код других, ма колико различитих погледа (религијских, митопоетских, филозофских) опште место, о кога се морају макар очешати, ако му не поклоне неку значајнију пажњу. Навешћемо једно мишљење о томе, у основи прокажено у савременој цивилизацији, као паганско, секташко или како већ ко крсти у свом труду да га одстрани из реалитетне праксе, пошто има и ту димензију. Ради се о Вуду, афричким религијским остацима, која су средином прошлог века антрополошки снимана и анализирана на Хаитију, те ћемо га овде као веома занимљиво изложити.

„...Вуду не идеализује жену PER SE, као принцип плодности. Нити је код њега важнија материнска утроба од принципа фалуса, било као зачетка космоса, било ритуалног одраза преовлађујуће психологије. Због овог експлицитног инсистирања на подједнакој мушког и женског одговорности за прокреацију, женском принципу се овде придаје мања специфична важност него у другим великим митологијама⁷⁸.

⁷⁸ „У Европским и другим митологијама, принцип женске плодности се јавља као аграрни принципи, као што показује Фрејзер у ЗЛАТНОЈ ГРАНИ, има облик мајке жита, мајке кукуруза, или, као што је код нас случај, мајке земље.“ (Маја Дерен, Божански коњаници, Библиотека часописа Градина, Ниш, 1986, 59.)

Али ако Вуду ускраћује жени ову дистинктивну улогу посебног космичког елемента, он јој нуди једну другу могућност која њој можда још више одговара, јер док се елементарни космички принципи оличени у другим лоама⁷⁹ односе подједнако на све ступњеве и облике живота, Вуду је дао жени, оличној у Ерзули, искључиво право на оно што раздваја људе од свих осталих врста; на способност да замисле нешто што је више од стварности, да желе више него што им је потребно, да стварају више него што је неопходно. У лику Ерзули, Вуду поздравља жену као божанство сна, Богињу Љубави, музу лепоте. Ускратио јој је значај мајке живота и људи да би јој дао смисао мајке човековог мита о животу – његовог значења. У извесном смислу, она је управо тај принцип којим човек замишља и ствара божанства. Због тога је она човеку попут љубавнице.

Значајно је то да је Хаићанима она исто тако важна као и лое елементарних космичких сила и још дража од њих. Јер Хаићанин никако није једноставна, примитивна личност. Мада му је (или управо зато што му је) тешко да стекне чак и оне ствари које су неопходне за свакодневни живот, он је готово опседнут визијом живота који би превазишао те свакодневне потребе, сном о обиљу у коме би чак и задовољавање најосновнијих животних потреба било тако префињено да би изгледало као луксуз. Господарица тог узвишеног обиља је Ерзули. У њеном карактеру се огледа сав ЕЛАН, сва претераност људских снова, када су, за тренутак, у стању да одбаце сав притисак, све суморне захтеве свакодневне нужности; а детаљи којима је верник окружио њен лик одражавају фантастичну заблуду о луксузу коју може да има човек који је одувек знао само за беду.

Он замишља Ерзули као баснословно богату, и нити испитује, нити објашњава порекло тог безграничног богатства, као да се том незаинтересованошћу и сам ослобађа бриге о стицању новца. Он, као ни она, не мари за штедљивост, прорачуне, чак ни за пажљиво процењивање. Ерзули се креће у атмосфери неограниченог обиља, префињених парфема, који од првог тренутка њеног доласка, прожимају ваздух перистала, и у којима нестају

⁷⁹ Хаићанска (афричка?) божанства.

све бриге и стрепње. Покрети су опуштенији, напетост попушта, и гласови постају мекши, губећи све агресивне или оштре тонове које су можда имали. Стиче се утисак да је свежи поветарац дунуо однекуд и да врућина није више тако тешка.⁸⁰

Нисам случајно убацио овај подужи цитат из једне антрополошке студије о хаићанском, вероватно и предачком, афричком божанству, под именом Ерзули. Са нашом Евом, ма колико у основи различите, Ерзули има не само везу преко истог почетног слова њихових имена, него и по потрошачкој психологији. Потрошачко друштво, чију основу чини капиталистичка масовна производња потрошних добара, бар онај у потрошњи најагилнији (женски) део, ову хаићанску светицу може да прихвати као универзалну.

Е, сада је већ друга, у много чему другачија, ситуација, па се можемо, независно од напред реченог, слободније поигравати и Матићевим текстом/песмом. Опште је место, да је Библија, заправо, да су библијске приче најбројније у књижевној рецепцији, тешко да се може наћи писац који се, на непосредан или посредан начин, није дотицао библијских тема или њима инспирисаних фикција. Душан Матић, песник али и филозоф, и то филозоф материјалиста, а као песник надреалиста, у својој песми излаже свој поглед на једну библијску причу из Старог завета, на изгон човека из Раја на Земљу, те где је сада све то у времену и свом конкретном простору. Песник и филозоф не могу да се међусобно супротстављају, што би водило расцепу личности, шизофренији, те се овде песник поиграва са библијском темом. Он, уствари, пише о њему савременој Еви, која се са својим Адамом срела у Ботаничкој башти. Наравно, као песник надреалиста, он читаоца своје песме у њеном површинском слоју одвлачи према Библији, уз повремене дилеме, тако да будућем читаоцу тек на самом крају, из заграда последња два стиха, ствар прозаично разјашњава. Признаје да се само поиграо једном библијском темом. Ако се зна да многи читаоци имају не мале проблеме у обезбеђењу средстава за егзистенцију а треба да задовоље и потребе својих Ева, онда ће им бити јаснија и црнохуморна

⁸⁰ Маја Дерен, исто, 59-60.

завршница Матићеве песме. Будућем читаоцу овог аутоесеја, ја сам у помоћ призвао и хаићанску богињу Ерзули, како би му било лакше да све то како-тако разуме. Ево Матићевог Изгубљеног раја, мада је он својим садржајем већ присутан преко почетних и завршних стихова у сонетном венцу: *Ева,/ С маском на лицу,/ Да је не би препознали њени потомци,/ Прва напушта рај, Змија јој показује пут,/ И тако,/ Мој радознали Адам,/ Кад му већ ништа друго не преостаје,/ Скочи из раја,/ Наг,/ Свеједно наг,/ И даље радознао бескрајно, Схвативши наједном да је у питању (само)/ Почетак и крај (и Ботаничке) баште.*

Да ли је библијска Ева имала утицаја на формулацију хаићанске Ерзули или, пак, оне имају заједничко порекло у паганским временским људским контактима, остаје за неко антрополошки боље потковано перо. За ову прилику, довољно је и оволико.

II. 16. (*Душан Матић*).⁸¹ - Позабавимо се сада, макар и сасвим узгредно, пошто нам уобичајени простор за овакве радове измиче, ближимо се крају, песмом у акростиху *Душан Матић*, сачињеном од стихова из његових песама којима је заступљен у Антологији српске поезије XX века *Међу јавом и мед сном* Вука Крњевића. Ја сам, дакле, симболично растурио неколико његових песама, поразбијао његова огледалца, узео парчиће по мом укусу, под условом да одговарају акростисном слову и покушајно се укључивао у општу смисаону целину песме у настајању. Ево те песме од десет подужих стихова (само претпоследњи није због тога ломљен на крајевима, да би се уклопио у песму), због чега је овако, на мало необичан начин, представљамо:

Да именујеш сенке и пламен да разгрнеш те магле и камен/
У бескрај бачена платна која беле жене крај реке/
Што никад да отекну у бескрај сати заљубљене/
А исто небо мирно је ноћас и лажно од сјаја звезда/
На твој прозору и она мирно спава у кутку твоје собе/

⁸¹ У мојој пАнтоогији *Међу јавом и мед сном*, наслов је позајмљен од Крњевића, а он је искористио стих Лазе Костића, ова песма је под бројем 16, а сада је у загради акростих песме, Матићево име и презиме, као именовање поглавља ове ауторасправе.

Млатараш рукама млатиш празну сламу за послом/
А знаш неко сутра опет шеснаест имаће лета на Багдали/
То није сутра сутра је опет и опет и опет/
Имена наша заборав је збрисао давно та сива јасно-/
Та тај ефикасни ред по ред прописа на слепим зидовима кућа.

Ја сам на истим принципима на којима сам саградио ову песму, саградио читаву ту збирку, што значи да је код мене сваки песник из Крњевићеве Антологије имао по једну песму са својим акростихом. Узео сам и сам наслов те Антологије, с тим што сам је у поднаслову назвао пАнтологијом, у питању је реч Станислава Винавера, а да би се обзнанила као нешто другачије, прво А сам написао великим словом. Насловну корицу књиге сам украсио необичним цртежом Матићеве шаке која се чува у његовој Спомен-соби при Народној библиотеци у Ћуприји која носи његово име.

Новосаграђена песма има десет стихова у једној целини, подељена овде у две равноправне строфе, тако да прва носи као акростих име (Душан), а друга презиме (Матић). Римовање, које ја у својој поезији преферирам, би било неприродно, пошто су и Матићеве песме у слободном стиху, може се чак рећи неизводљиво. Одустао сам такође и од уједначене метрике, тако да су стихови са неједнаким бројем слогова. Задржала је уобичајену мелодичност Матићевих песама, са новим значењским, поште-није би било рећи комбинованим (старим и новим) асоцијативима. У основи, створена је једна нова, матићевски интонирана, песма. Но, пођимо од стиха до стиха те нове поетске творевине.

1. Почетни (први) стих узет је из циклуса/ мини поеме „Да именујеш сенке звезда“, где је такође челни у облику прва четири стиха (*Да именујеш сенке/ И пламен/ Да разгрнеш те магле/ И камен*). Никаквих додатних интервенција није било, сем што су елиминисана велика слова. Дакле, од четири стиха сачињен је један.

2. Други и трећи стих су узети из прве песме циклуса „Море“, а налазе се непосредно испред у наслову овог рада цитираног стиха, те ћемо овде сва три стара стиха (*У бескрај бачена платна која беле жене крај река што никад да отеку/*

У бескрај сати заљубљени/ Огледала заљубљена у свет). Први стих је изломљен, како би његов други део са другим стихом дао трећи стих новосаграђене песме. Код завршне реч другог стиха (заљубљени) учињена је битна интервенција променом последњег слова (заљубљене), јер ми се учинило да је код Матића у питању штампарска грешка. Без обзира што Матић поштује стваралачки потенцијал штампарске грешке, ако је уопште то у питању, ја сам се определио за логичнију везу овог придева са именицом жена. У загради само трећи стих нисмо потцртали, пошто је он изван новосаграђене песме, пошто је он овде у чисто информативној улози.

3. Четврти и пети стих су преузети из исте песме циклуса „Море“, одакле и претходни, с тим што су овде учињене битније интервенције. Но, најпре једна напомена: Циклус „Море“ је, за разлику од циклуса „Да именујеш сенке звезда“, уређен са необичним интерпункцијским знацима, тако да је у њој присутан и један стих са две реченице, тачком ограничене, тако да сам из њега узео само прву реченицу. (*А исто небо мирно је ноћас и лажно од сјаја звезда на твоје прозору и она/ Она мирно спава у куту твоје собе. Окренута својим олујама.*)

Стихови у новосаграђеној песми су формиран, дакле, тако што је четврти преузео почетни део Матићевог првог стиха, без икаквих мојих интервенција, док је пети кренуо са наставком првог стиха и настављен првим делом следећег до унутрашње тачке, уз две моје интервенције. Зашто је одређени облик (твоме) пребачен у неодређени (*твом*), није ми јасно, утолико пре што је у другој интервенцији наглашена интимистичка матићевска нота заменом именице (*куту*) деминутивом (*кутку*). То што је избачена заменица (*она*) са краја првог стиха због дуплирања у новој варијанти (петом стиху), учинило ми се да доприноси музичности новог стиха, избегнут је плеоназам, што је код Матића још спретније избегнуто.

4. Шести стих је преузет из првог, већ коришћеног, циклуса, сада из четврте песме, с тим што су избрисане тачке, пошто је овај стих у оригиналу састављен од три реченице. (*Млатараи рукама. Млатиш празну сламу. За послом.*) Сем брисања тачака и

пребацивања великих слова у мала са почетка друге и треће реченице, других интервенција није било.

5. Седми стих је настао прилагођавање (адаптацијом) два стиха из друге песме циклуса „Само пева тајни пламен“, пошто нисам успео да приметим у Матићевим песмама неки прикладнији стих потребама нове песме. (*Ал знам неко сутра опет/ Шеснаест имаће опет лета налик мени на Багдали.*) Стихови су скраћени, како би се речји материјал уклопио у један стих, да се усклади са претходним, у новој песми промењена је везивна заменица (Ал: А), као и у погледу лица (знам: *знаш*). Не само из техничких разлога (скраћивање), већ и због пребацивања на ново-успостављено треће лице, избачене су две узастопне речи (*налик мени*), а једна (*опет*) да би се избегао плеоназам.

6. Осми стих је складан наставак седмог стиха, нађен је у песми „Сутра опет“, где егзистира као дистих. (*То није сутра/ Сутра је опет и опет и опет*). Ово је леп пример где понављање истих речи, односно израза, богати и значењску и звуковну целину у обема песмама, и у Матићевој, и у мојој.

7. Девети и десети стих су захтевали такву композицију, по којој ће морати да се реши питање акростисног слова **Ћ**, али тако да се не одступа од матићевских надреалистичких новаторија. Пошто са тим почетним словом није код њега нађен ни један стих, искоришћена је његова, пар пута коришћена, техничка играрија, да се реч исцепа између два стиха, али се о томе при читању мора водити рачуна, пошто би у супротном, читалац осетио бесмислен завршетак првог и почетак следећег стиха. Стихови су узети из две Матићеве песме, из већ коришћене песме „Сутра опет“ (*Имена наша заборав је збрисао давно.*) и песме „Свет се не би држао“, с тим што ћемо у загради дати читаву уводну строфу а потцртаћемо само оно што смо искористили у нашој песми. (*Свет се не би држао/ ако би била само та сива јасноћа/ тај ефикасни ред по ред прописа/ на слепим зидовима кућа*).

Уместо општег закључка

Конфузија у којој се лирски субјект, ако је овде уопште о њему реч, односно песник – творац, ако се ова играрија може уопште твораштвом назвати, нашао на размеђи векова и миленијума, сада, после две деценије од публиковања својих песничких творевина, као читалац – истраживач, налази да је тим књигама мање-више коректно окончао своја преиспитивања сонета, нарочито сонета у сонетним венцима, све са уграђеним акростисним решењима. У „Мрежи из метежа“ (1988.), то је учињено са сонетним венцима, а у *п*Антологији српске поезије XX века у акростисним колажима „Међу јавом и мед сном“ (1999.), са акростихом уопште. Након њих је објављен Венац сонетних венаца „Албатрос болна варница“, који са њима представља духовну целину. Он је на изванредан начин употпунио духовно стање неизвесности из године бомбардовања и наводних демократски промена у нашем друштву, које је увелико губило југословенски и социјалистички карактер. Све је још увек отворено, а ја се радујем што сам се, нешто касније, посветио својој „рупи на саксији“, како у шали волим да кажем, коју обично називам деконструисан сонет с репом и са (обостраним) акростихом у огледалу, а у специфичним ситуацијама и сопственом кованицом акродексоном.

SUMMARY

Ђорђе Петковић

BREAK MATIC'S „MIRRORS LOVED TO THE WORLD“

The author makes an effort to make two of his poetic works, written and published in the late 20th century at the time of Matic's centenary, is being updated twenty years later. The first is in the form of a sonnet, if it is at all, for which the main sonnet was used by Matic's song of 14 verses „The Lost Paradise“, whose name is the wreath. The second is a song without title, with acoustics DUŠAN

MATIĆ, and it carries number 16, in the order from its pAntology. The song is composed of verses from Matic's songs, taken from the anthology of Vuk Krnjević „Among the public and during the dream“. Using the Matic's metaphor in the title of his work, the author gives a new dimension to his poetic experiments, linking them to the breakdown of the social system in which they were created.

Keywords: Dusan Matic, Matic mirrors, decomposition, sonnet wreath in acrostich, acrostic collage

Др Љубиша Васиљевић
Народни музеј Крушевац

МУЗЕЈИ У ЈАВНОСТИ, ЈАВНОСТ У МУЗЕЈИМА МУЗЕЈСКИ ПР: САВРЕМЕНИ ПРИСТУПИ

(Александра Савић, МУЗЕЈИ У ЈАВНОСТИ, ЈАВНОСТ У
МУЗЕЈИМА – МУЗЕЈСКИ ПР: САВРЕМЕНИ ПРИСТУПИ –
Завод за уџбенике и Природњачки музеј,
Београд 2012.)

Ауторка публикације, Александра Савић, дипломирала је биологију, а специјализирала на Економском факултету у Београду, на смеру Односи с јавношћу. Тренутно је докторанд на Биолошком факултету Универзитета у Београду. Запослена је у Природњачком музеју у Београду, где је стекла највише стручно музејско звање – музејског саветника, обављајући функције куртоса сарадника за односе с јавношћу, шефа Одељења за едукацију, комуникацију и маркетинг, оснивача и руководиоца Збирке старог воћа Србије. Креатор и реализатор више од четрдесет медијских кампања везаних за музејске пројекте и изложбе. Аутор великог броја изложби, од којих издвајамо *Старо и нестало воће Србије* и *Кафа, узбудљива прича о добром укусу*. Нагласићемо и велико ангажовање у националном струковном удружењу Музејско друштво Србије, као председника Секције за односе с јавношћу и маркетинг и Комисије за доделу награда и признања, члана (актуелно) Извршног одбора и приређивача публикације *Награда Михаило Валтровић Музејског друштва Србије у периоду 2001-2015*, која документује значајну архиву добитника највеће награде у националној музеологији.

На страницама монографије *Музеји у јавности, јавност у музејима; Музејски ПР - савремени приступи*, ауторка презентује теоретске основе и практична искуства о делатностима музеја везаним за односе с јавношћу, изводећи оригиналне и инспиративне закључке и пружајући усмерења неопходна свима који се баве овом делатношћу, релативно новој у музејској пракси. Публикација је већ постала незаобилазан уџбеник код колега музе-

алаца, који су одмах увидели њен квалитет и применљивост изнетих теза приликом реализације пројеката.

Књига отпочиње *Уводом*, где се наводи да предмет изучавања представљају односи с јавношћу музејских институција, које као основну делатност, осим прикупљања, чувања и истраживања прикупљених предмета, имају и јавно деловање. Нагласак се даје на сагледавање значаја односа с јавношћу, везаним за делатност музеја, посебно из угла сарадње с медијима, уз закључак да наведена активност има важну улогу у добром пословању музеја. Скреће се и пажња на настанак и афирмацију релативно новог музејског занимања: кустос (сарадник, менаџер) за односе с јавношћу, који је у Србији од недавно постало део систематизације радних задатака музеја. Ауторка наглашава да је циљ књиге да читаоцима приближи значај музеја као институције, његову потребу за динамичним јавним радом и позитивним утицајем на друштво, као и важност улоге односа с јавношћу у савременом пословању музеја.

У првом делу публикације, под називом *Музеји као институције културе*, објашњен је појам музеја, као јединствених институција у својој делатности са задатком да материјална добра развоја природе и човека прикупљају, чувају, научно обрађују и излажу у сврху проучавања, подучавања и уживања. Ауторка наглашава да музеји данашњице морају функционисати према принципима савременог доба, у коме су промене веома брзе и непрекидне. Промене су веома уочљиве и у музејској делатности где се, током последњих деценија, тежиште активности померило са класичних послова (прикупљање, конзервација, истраживање, чување) на комуникационе послове (презентација, интерпретација), што је резултирало настанком нових музејских занимања задужених за односе с јавношћу и задатке у комуникацији са свим врстама јавности којима се музеји обрађају, што више није само публика, него и медији, спонзори, шира друштвена заједница... Начинима на који се музеји прилагођавају на потребе изазване новообразованим околностима, што представља неопходност, посвећена је књига коју представљамо.

У наставку излагања описан је настанак и развој музеја, у свету и Србији, од настанка до данашњих дана. Потом се излаже

основна класификација музеја, која се може извршити на основу више критеријума: према организацији и схватању заштите предмета, према административној надлежности, према оснивачу и према специјализацији типа предмета које похрањују. Наредне опсервације тичу се места музеја у данашњем свету, кроз теоријске осврте о основним постулатима музеологије који су одређивали развојни пут овог типа установа у новијем периоду, али и указивања на изазове које пружа савремено доба. Тако се пажња посвећује утицајима глобализације, начина финансирања музеја и могућностима примене мултимедијалних технологија. Посебан значај тексту даје излагање основних појмова опште музеологије, подељене на историјски део и Теорију музеологије којом су обухваћене три подтеорије: теорија документације (селекције), теорија тезаурације и теорија комуникације. Иако наведене теорије припадају двадесетом веку, оне представљају врсту систематизованог знања коме нови квалитет може да пружи новобразована научна дисциплина *Односи с јавношћу*.

Други део књиге, под називом *Односи с јавношћу музејских институција – музејски ПР*, представља појам односа с јавношћу, за које данас постоји преко пет стотина дефиниција, али ауторка успева да представи њихову суштину, кључне функције, значај за организацију и све сфере јавног живота, уз навођење изабраних и инспиративних примера насталих од самих зачетака идеје о потреби развоја односа с јавношћу до данашњих дана.

У следећем поглављу изложене су специфичности везане за задатке и циљеве односа с јавношћу у делатности музеја, путем којих се долази до публике, али и афирмише препознатљив имиџ институције. Ауторка посебно наглашава да музеји у погледу односа с јавношћу своје циљеве фокусирају на: препознатљивост и добру јавну слику, грађење доброг имиџа као модерне и приступачне установе, прикупљање средстава, добар однос с медијима у циљу допирања до крајних корисника – публике и, наравно, мотивисање публике да, осим препознавања добре слике музеја, добије мотивацију и да посети сталне поставке и изложбе. Непоходни предуслов, пре започињања дефинисања сопствених комуникационих циљева, је да музеји првенствено треба да изграде сопствени идентитет, као основу за све даље комуникације.

Поред других примера и теорија, наведено је, што представља задовољавајуће објашњење, да поједини аутори фазе у односима с јавношћу описују акронимом ROPE (енглески „конопац“) према почетним словима енглеских речи *Research* (истраживање или дефинисање проблема – анализа стања, окружења и јавности), *Objectives* (циљеви), *Planning* (планирање – шта учинити и којим редоследом да би се остварили циљеви) и *Evaluation* (вредновање, оцена успешности резултата у односу на циљеве). Представљене су и циљне јавности музеја, подељене на екстерне (општа јавност, финансијска, медијска, образовна, стручна, разна удружења...) и интерна (запослени, руководство, бивши запослени, пензионери, сарадници, стручна и удружења пријатеља...), са посебним освртом на интерно комуницирање, коме се често не придаје потребан значај, а има битну улогу у афирмацији јавне слике музеја.

Након тога, представљен је значај односа с медијима као веома битног сегмента односа музеја с јавношћу и једног од нај-ефектнијих начина обраћања публици. Предмет односа с медијима су праћење и анализа медијских садржаја и њиховог утицаја на јавност и музејске интересне групе. Поменуто се реализује кроз креирање, планирање, реализовање и вредновање активности путем којима се обавештава и убеђује јавност о питањима везаним за музејску установу и њене програме. Наглашене су и могућности музејских комуникација преко интернет друштвених мрежа. Посебно је скренута пажња и на релативно ново музејско занимање кустоса (сарадника, менаџера, саветника) за односе с јавношћу. Пружен је осврт и на улогу међународних и домаћих струковних организација из области односа с јавношћу и музеологије, као што су Међународни савет музеја (ИКОМ), Међународни комитет за маркетинг и односе с јавношћу (МПР), Музејско друштво Србије (МДС) и Друштво Србије за односе с јавношћу (ДСОЈ). Поглавље се окончава кратким, али ефектним, поднасловима посвећеним оглашавању, публицитету и лобирању.

Треће поглавље, *Спонзорисање музеја, музејски маркетинг, образовна улога музеја, музејска публика*, отпочиње указивањем на бројне могућности пословне или филантропске сарадње између музеја и финансијских организација, појединаца и фондова,

који се могу остварити кроз спонзорство, меценарство, добротинство, филантропију, патронат или задужбинарство, уз наглашавање разлика између наведених појмова. Објашњава се појам спонзорства, међусобна права, очекивања и користи или предности које обезбеђују и остварују све стране у овом процесу. Битна је ставка да спонзорисање може да представља и алатку маркетиншких односа с јавношћу, имајући у виду да непрофитне или делимично профитне установе које желе да повећају шансе за добијање додатних средстава, *fundraising*, треба да буду присутне у јавности, да имају добар пројекат и усвојен финансијски план. Неке од начина на које је могуће реализовати спонзорство у музејима, ауторка је представила кроз примере из праксе Природњачког музеја у Београду. Наставак поглавља посвећен је маркетиншким стратегијама у музејима, образовној улози музеја и анализи музејске публике.

Завршно поглавље, *Примери из праксе*, представља три студије случаја које, на практичним примерима везаним за различите аспекте деловања, описују на који начин пракса потврђује применљивост размишљања изнетих у претходним поглављима. Представљене су следеће студије случаја – Односи с јавношћу Природњачког музеја у Београду кроз музејску архиву, Изложба атракције и ризика „Змије и змијски цар“ Природњачког музеја у Београду и Медијска кампања на примеру класичне изложбе „Зелено и црно – прича о чају“.

Књига се окончава резимеом, датим на српском и енглеском језику, исцрпним списком коришћене стручне литературе и белешком о аутору.

Представљена публикација урађена је студиозно, уз навођење бројних теоретских разматрања и примера на који начин се они могу остварити у пракси, уз оригиналне закључке и предлоге за даље усавршавање обрађене проблематике и представљаће незаобилазну литературу за све који се у наредном периоду буду бавили теоретском музеологијом, односима са јавношћу и, наравно, комбинацијом ове две делатности, оличеном у специфичним задацима везаним за ПР и маркетинг у музејима.

Упутство за припрему и подношење радова

Основни елементи рада су: наслов, увод, предмет рада и методе, резултат и дискусија, на крају рада *summary*.

На десној страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, назив установе, факултета, седиште и електронска пошта. Наслов рада куцати на средини великим словима - Болд (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. - малим обичним словима (фонт 12). Када се страно име или термин први пут наводе, у загради се даје изворно писање. Изузетак су латински термини, који се пишу у оригиналу.

Обим рада не сме бити већи од 1 ауторског табака, (односно 10 страница или 32000 карактера са размаком, 6000 карактера када се ради о приказима). Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 15 pt.

Апстракт представља концизни приказ сврхе, података и резултата научног рада и пише се на српском уз навођење 3-5 кључних речи. Дужина апстракта је до 150 речи, а текст се пише фонтом величине 12 pt. Маргине, проред, нови ред, подлежу правилима која важе за рад у целини.

Списак литературе се даје на посебном листу, по могућности писмом којим је штампан извор. Наводе се само они аутори и радови који су помињани у тексту.

- Референце у тексту наводити на следећи начин:
- уколико је реч о једном аутору: (Делић 2005: 67),
 - уколико је реч о коауторском раду (Петровић, Дашић, 2009: 41),
 - уколико има више коаутора (Бошковић, Палавестра, и др. 2001:45).

У случају даљег узастопног навођења истог дела, уместо презимена аутора и године издања може се користити латинска скраћеница за *ibidem* (*lat.* на истом месту), али се број странице увек наводи (*ibid.*, 34).

У случају истовестности података скраћеног библиографског навођења извора за различита дела истог аутора, уз годину издања додаје се редом слово латиничне абецеде, а према редоследу навођења извора у списку литературе.

Пример: (Дашић 2012а: 148) односи се на рад наведен у литератури.

Референце не наводе се у фуснотама.

Листу референци на крају рада навести по абецедном реду презимена аутора по следећем моделу:

Књиге, монографије: Презиме, (година издања). Име аутора и презиме, *Наслов публикације*. Место: име издавача.

Нпр.: Монографија или студија једног аутора:

Јашовић (2016). Предраг Јашовић, *Увод у доситејологију*. Београд: Bookland.

Монографија са два коаутора:

Иванић, Вукићевић (2009). Душан Иванић, Драгана Вукићевић, *Поетика реализма*. Београд: Завод за уџбенике.

Уколико исти аутор има две и више навођених књига, или се наводе књиге различитих издања у литератури, бележимо:

Дашић (2012). Дејан Дашић, *Азбука ротарија*. Јагодина: Народна библиотека Јагодина.

Дашић (2012а). Дејан Дашић, *Изабране теме*. Јагодина: Меркур СВ.

Чланци у научним часописима: Презиме (година издања). Име и презиме, Наслов чланка. *Наслов часописа*, Вол (број): стране.

Нпр.: Keller, K. (1993) Conceptualizing, Measuring and Managing Customer - Based Brand Equity. *Journal of Marketing*, 57(1): 1-22.

Радови у зборницима са конференција: Презиме (година издања). Име и презиме, Наслов чланка. *Назив конференције*: бр. страна. Место одржавања, организатор.

Нпр.: Jerger, J., Knogler, M. (2009) The economic and financial crisis in South-Eastern Europe. *Proceedings of the Scientific Conference The Challenges of the World Economic Crisis*: 1-11. Niš: Faculty of Economics.

Интернет извори: Назив, адреса сајта (датум приступа).

Нпр.: Народна банка Србије, www.nbs.rs (15.02.2011.)

Иза рада иде Summary (сажетак) на енглеском језику, исто форматиран као и сажетак на почетку рада. Summary се даје у проширеном облику, чија дужина може да буде до 1/10 дужине научног рада. Код Summary-ја обавезно дати и наслов рада на енглеском језику и преведене кључне речи.

Ако чланак представља експозе о одбрањеној магистарској или докторској тези, потребно је приложити следеће податке: тачан назив теме, датум одбране, место одбране и састав комисије.

Слике, табеле, формуле - Табеле и слике се увлаче у текст. Изнад табеле, односно испод слике, наводи се број и назив и то истим фонтом као и текст рада. При увлачењу, табеле и слике се позиционирају централизовано.

На једном раду не може бити више од 3 коаутора.

Рукописи ће бити узети у разматрање за објављивање уз услов да исти рад није истовремено понуђен неком другом часопису, а у случају коауторских радова када су оба аутора сагласна са тим да рад буде објављен.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, а посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима. Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј. да рад није аутоплагијат или плагијат. Текстове, као attachment у програм Microsoft Office слати у електронском формату на неку од адреса:

drddasic@gmail.com,
pjasovic@gmail.com,
srpskaakademskamisao@gmail.com.

Сматра се да сва мишљена изнета у објављеном раду спадају у искључиву одговорност аутора. Уредник, рецензенти или издавачи не прихватају одговорност за изнета мишљења аутора.

СВИ РАДОВИ СЕ РЕЦЕНЗИРАЈУ. РАДОВИ ЋЕ БИТИ КАТЕГОРИЗОВАНИ ПРЕМА ПРАВИЛНИКУ МИНИСТАРСТВА ЗА НАУКУ И ТЕХНОЛОШКИ РАЗВОЈ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ. САМО РАДОВИ КОЈИ ДОБИЈУ ДВЕ ПОЗИТИВНЕ РЕЦЕНЗИЈЕ БИЋЕ ОБЈАВЉЕНИ.